

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**DEKOLONİZASYON SÜRECİNDE BRİTANYA'NIN
ORTA DOĞU POLİTİKASI**

FATMANUR BAŞAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
Doç. Dr. SEGÂH TEKİN**

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatmanur BAŞAK		
	Numarası	18811401014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler/Uluslararası İlişkiler		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	Dekolonizasyon Sürecinde Britanya'nın Orta Doğu Politikası			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatmanur BAŞAK		
	Numarası	18811401014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler/Uluslararası İlişkiler		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Segâh TEKİN		
Tezin Adı	Dekolonizasyon Sürecinde Britanya'nın Orta Doğu Politikası			

Dekolonizasyon terimi genel bir ifadeyle sömürge toplumlarının, sömürgeci devletlerden bağımsızlıklarını kazanmasıdır. Terim, ilk kez iki dünya savaşı arasında ortaya çıkacak ve II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada büyük yankılar uyandıracaktır. Dekolonizasyon süreci, özellikle üzerinde güneş batmayan imparatorluk olarak tanımlanan Britanya imparatorluğu için büyük sonuçlar doğuracaktır. Bu bağlamda öncelikle “imparatorluğun” tanımının yapılması, terimin neleri kapsadığı ve neleri ifade ettiğinin analizinin yapılması gerekmektedir. Nitekim Britanya imparatorluğu dünyanın farklı bölgelerinde farklı şekillerde ve farklı yönetim biçimleri ile varlığını sürdürmüştür. Tek bir özelliğe sahip olmayan sömürge yönetimi ile Britanya imparatorluğunun dekolonizasyon süreci de farklı bölgelerde farklı şekillerde gerçekleşecektir. I. Dünya Savaşı sonrası galip güçler tarafından manda ve himaye ile yönetilmeye başlanan Orta Doğu bölgesinde gerçekleşen dekolonizasyon süreci bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Britanya imparatorluğu özelinde ele alınacak sürecin başlangıcı, I. Dünya Savaşı öncesine kadar götürülebilmektedir. Nitekim dekolonizasyon sürecinin ana bileşeni olarak kabul edilen milliyetçilik akımı da bu dönemde ortaya çıkacaktır Arap toplumu arasında birlik ve beraberlik hayalleri, II. Dünya Savaşı sonrasında Arap Birliği örgütünün kurulmasına kadar devam edecektir. Dekolonizasyon, dünyanın her bir bölgesinde farklı şekillerde ortaya çıkıp gelişimini sağladığı üzere, Orta Doğu bölgesinde de farklı şekillerde gelişimini sağlamıştır. Her ne kadar bölgesel meselelerde önemli bir aktör konumunda olması amacıyla, Arap toplumunun büyük temennileri doğrultusunda kurulan Arap Birliği örgütü sonrasında dahi Britanya, 1972 yılına kadar Körfez bölgesinde varlığını sürdürecektir.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Fatmanur BAŞAK		
	Student Number	18811401014		
	Department	International Relations/ International Relations		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Doç. Dr. Segâh TEKİN		
Title of the Thesis/Dissertation	Britain's Middle East Policy in the Decolonization Process			

Decolonization, in general terms, is the process by which colonial societies gain their independence from colonial states. The term will first appear between the two world wars and World War II. After World War II, it would have great repercussions all over the world. The process of decolonization will have major consequences, especially for the British Empire, which is defined as the empire on which the sun never sets. In this context, first of all, it is necessary to define the "empire" and analyze what the term covers and what it means. As a matter of fact, the British empire continued its existence in different ways and with different forms of government in different parts of the world. The decolonization process of the British Empire under the colonial administration, which did not have a single characteristic, will also take place in different ways in different regions. The main subject of this study is the decolonization process that took place in the Middle East region, which began to be ruled by the Allied Powers with mandates and patronage after the First World War. The beginning of the process can be traced back to before the First World War. As a matter of fact, the nationalist movement, which is accepted as the main component of the decolonization process, will also emerge in this period. It will continue until the establishment of the Arab League after World War II. Just as decolonization has emerged and developed in different ways in each region of the world, it has also developed in different ways in the Middle East region. Even after the establishment of the Arab League organization, which was established in line with the great desires of the Arab community, in order to be an important actor in regional issues, Britain would continue to exist in the Gulf region until 1972.

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
TEŞEKKÜR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
17. ve 19. YÜZYIL DÖNEMLERİ ARASINDA BRİTANYA DIŞ POLİTİKASININ TEMEL PARAMETRELERİ	6
1. Dış Politika kavramı.....	6
1.2. Britanya Dış Politikasının Temel Parametreleri	11
1.2.1. 17. Yüzyıl'da Britanya	11
1.2.2. 18. Yüzyılda Britanya: Avrupa Siyasetinde "Güç Dengesi"	13
1.2.3. 19. Yüzyıl: Victoria Döneminde Britanya	16
1.2.4. Britanya'nın Dış Politikasında Ticaret ve Sömürgecilik	17
İKİNCİ BÖLÜM	30
BRİTANYA'NIN ORTADOĞU POLİTİKASI ve KOLONİZASYON	30
2.1. Britanya Dış Politikasında Orta Doğu	30
2.1.1. Bölgedeki ticarete öne çıkan üç İngiliz şirketi	30
2.1.2. Britanya'nın Akdeniz havzası ve Basra Körfezine yönelik politikaları	31
2.2 Britanya'nın Mısır'ı işgali	35
2.3. 1898-1902 yılları arasındaki Victoria Dönemi Sömürge Savaşları	38
2.3.1. Boer Savaşı	38
2.3.2. Sudan'da Mehdi isyanı	40
2.4. Arap Koridoru ve Çöl Koridoru	42
2.5. Britanya'nın Basra Körfezi'ne yönelik dış politikası	43
2.6. Afrika mücadelesi (Scramble of Africa)	48
2.7. Osmanlı mirası sonrasında Orta Doğu ve Britanya'nın bölgedeki hakimiyeti	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	53
ORTADOĞU'DA DEKOLONİZASYON SÜRECİNE GİDEN YOL	53
3.1. Mısır'ın durumu	53
3.2. 1930'larda Orta Doğu'daki genel durum ve karşılaşılan sorunlar	54
3.2.1. Yatıştırma Politikası	57
3.3. II. Dünya Savaşı ve imparatorluğun çözülmesi	58
3.4. Pan-Arabizm ve Kavmiye ile Vataniye Düşünceleri.....	60
3.4.1. Millet ve Milliyetçilik Kavramları	60

3.4.2. Arap Milliyetçiliği	62
3.5. Arap Birliği'ne Giden Süreç	67
<i>DÖRDÜNCÜ BÖLÜM</i>	71
<i>DEKOLONİZASYON SÜRECİ VE ORTA DOĞU'DA YENİ DEVLETLERİN KURULUŞU</i>	71
4.1. II. Dünya Savaşı sonrasında Britanya	71
4.2. Arap Birliği	74
4.3. Arap Birliği'nin Basra Körfezi'ne ofis açma girişimleri ve Britanya	78
4.4. 1948 sonrası: Arap-İsrail Savaşları	83
4.5. Albay Cemal Abdülnasır ve Arap Birliği.....	87
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	98

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 1815 yılında Britanya imparatorluğu.....	16
Şekil 2 1688-1815 yılları arasında Britanya'nın yıllara göre bölgesel genişlemesi ..	21
Şekil 3 1714-1763 yılları arasında İngiliz Kamu Söyleminde yer alan konular.....	23
Şekil 4 1919-1967 yılları arasında Orta Doğu'da Britanya	33
Şekil 5 Boer Savaşı sonrası Afrika	40
Şekil 6 1945 yılında Orta Doğu	73

TEŞEKKÜR

Arap Birliği konusunda çalışmalar yapmam yönünde yönlendiren ve bu çalışmamın ortaya ıkabilmesinde büyük emekleri olan, destekleri ile tecrübeleri ile lisans eğitimimden bu yana bana yol gösteren ve lisans eğitimimde ğrencisi olmaktan mutluluk duyduğum ve Yüksek Lisans ile eğitimime devam etmemdeki önemli neden olan tez danışmanım sayın Doç. Dr. Segâh TEKİN'e,

Hayatım boyunca her daim yanımda olan, hedeflediğim yolda beni destekleyen, her daim sabır ve anlayış gösteren kıymetli aileme ve özellikle annem şehnaz BAşAK'a ve kardeşim Melda BAşAK'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

20. yüzyılın başlarında yaygın olarak kullanılmaya başlanılan Orta Doğu terimi belirli bir coğrafi veya etnik alan yerine, Batı'nın siyasi nüfuz alanını ifade etmekteydi. En geniş haliyle, Türkiye ve Akdeniz kıyısındaki topraklardan doğuda, Ürdün, Irak ve İran'a, güneyde Arap yarımadasına, Afrika kıtasında Mısır ve Sudan'a kadar olan bölgeyi kapsadığı kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti bu bölgede güçlü bir merkezi devlet inşa etti. Yabancı toplulukların da İmparatorluk içinde kendi yasa ve geleneklerine göre yaşamalarına izin verildi. Bu topluluklar ve "milletler" Osmanlı'nın son zamanlarına kadar varlığını sürdürdüler ve 19. yüzyıldaki "milliyetçi hoşnutsuzluk" için önemli bir odak noktası haline gelmişlerdir. Yabancılara tanınan pek çok tavizler bulunmaktaydı ve bunların en önemlisi kapitülasyonlardı. Bu değerli ticari haklar ilk kez Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1535 yılında Fransızlara verilmiştir. Bu haklara daha sonrasında İngilizler, 1553 yılında sahip olacaktır. Kapitülasyonlar yabancıları, Osmanlı vergilerinden muaf tutmaktaydı ve kapsamlı ticaret imtiyazlarına erişmekteydiler. Sistem başlangıçta, ticareti teşvik etmekteydi, ancak yabancıların sayısında artış yaşanmasıyla ve Osmanlı otoritesinin gücünün azalmasıyla kapitülasyonlar, Osmanlı içinde bir aşağılanma sembolü haline gelecekti. Sınırlarının genişletilmesinin durdurulması ve hem içeriden hem de dışarıdan tehdit altında olması ile Osmanlı yavaş yavaş dağılma sürecine girecektir. Bu sürecin başlamasıyla birlikte bölgedeki 'Doğu Sorunu' da kendini göstermeye başlayacaktır. Doğu Sorunu en genel ifadeyle, Osmanlı'nın genişlemesinin zirvesinde ulaştığı sınırlardan kademeli olarak geri çekilmesinin yarattığı boşluğu doldurma sorunu olarak tanımlanmaktadır. Bu boşluğun doldurulmasındaki ilk gönüllüler; Rusya'yla birlikte Avrupa'daki diğer önemli güçlerdi. Britanya'nın, Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgaliyle bölgeye karşı oluşan ilgisi, Rusya'nın yayılmacı politikaları sonucunda daha da artacaktır (Williams, 1968:1-3). 18. yüzyıl itibari ile imparatorluğunun genişletilmesi yönünde izlediği dış politika Britanya'yı hem Avrupa'da hem de dünyanın farklı bölgelerde çatışmalara girmesine neden olmuştur. Britanya'nın imparatorluk sınırlarının ve kapsamının genişletilmesinde; dünyanın farklı bölgelerinde ticaret merkezlerinin kurulması, doğal kaynakların sömürülmesi ve sömürgeleştirilmiş halklara, Batı kültürü ve değerlerinin dayatılması gibi unsurlar

önemli roller oynamıştır. Bu kapsamda oluşturulan dış politika, Britanya için önemli bir ekonomik büyümeye yol açmasına neden olmakla birlikte, yerli halklar üzerinde de pek çok sonuçlar doğuracaktır. İngiliz dünya sistemini yalnızca Batılı olmayan dünyanın esaret altında tutulması sonucunda ortaya çıkan küresel bir hegemonya olduğunu belirtmek de doğru bir ifade olmayacaktır. “İngiliz sistemi”, “resmi” bir bölgesel imparatorluktan çok daha fazlasını teşkil etmekteydi ve küresel bir yayılma alanını içermekteydi. İmparatorluk, olağanüstü bir anayasal, diplomatik, siyasi, ticari ve kültürel ilişkiler etrafında şekillenmekteydi. Yönetim altındaki koloniler (Hindistan'ın “alt-impatorluğu” da dahil), yerleşim kolonileri (19. yüzyılın sonlarında çoğunlukla kendi kendini yöneten), himaye altındaki yerler, condominium yani ortak egemenlik altındaki bölgeler (Sudan gibi), mandalar (1920'den sonra Irak, Filistin ve Ürdün), donanma üsleri ve askeri kaleler (Cebelitarık ve Malta gibi), “işgal” edilen yerler (Mısır ve Kıbrıs gibi), anlaşma limanları ve “imtiyaz” bölgeleri (en önemlisi Şangay'dı), ticari üstünlüğe sahip “gayri resmi” koloniler, Britanya imparatorluğu içerisinde çeşitli şekillerde varlığını sürdürmekteydi. Bu nedenle araştırmacılar, 1880'den itibaren Britanya imparatorluğu terimi yerine “Pax Britannica” kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle tarihe bakıldığında, Orta Doğu bölgesi ile Britanya İmparatorluğu arasında, zayıf bir ilişki kurulmakla birlikte, aralarındaki ilişki gönülsüzce ortaya konulmaktadır. Farklı bir deyişle, Orta Doğu bölgesi, tarih boyunca gerçek veya resmi imparatorluğun tanımından dışlanmıştı. İmparatorluk kapsamının değişken ve belirsiz özelliğe sahip olması ve uyguladığı yönetim biçimlerinde tutarlılığa sahip olmaması önemli nedenler arasında yer almaktaydı. Nitekim Afrika'daki pek çok bölge “vekâlet” şeklindeki yönetim biçimiyle idare edilirken, dünyanın çeşitli yerlerinde “doğrudan” yönetime tâbi sömürgeler bulunmaktaydı. (Darwin, *An Undeclared Empire: The British in the Middle East, 1918–39*, 2008:159). Orta Doğu'daki yukarıda belirtilen ülke ve bölgeler, çeşitli emperyal/sömürge otorite biçimleri ile yönetilmişti. Britanya'nın bölgedeki mevcudiyetinin tanımlanmasında tartışmalar yer alsa da Britanya Ortadoğu'da, 1617'den 1972'ye kadar yaklaşık 400 yıl varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda bölge, kaçınılmaz olarak Britanya İmparatorluğu'nda güvenliğin tesis edilmesi gereken önemli bir İngiliz alanı haline gelecektir.

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası arenada kendini göstermeye başlayan ve domino etkisiyle tüm devletler tarafından uygulanan ve hatta teşvik edilen dekolonizasyon süreci, Britanya İmparatorluğu'nda da büyük yansımalar neden olacaktır. 1980'lere kadar olan bu süreç imparatorluğun; Asya'da, Afrika'da ve Karayipler'de büyük sancılar yaşamasına sebebiyet verecektir. Bu sancılar hem Britanya'da hem de eski sömürgelerde siyasi ve ekonomik dengesizliklerle birlikte önemli şiddet olaylarını da kapısını aralayacaktır. Britanya başlangıçta, bağımsızlık hareketlerine ve taleplerine karşı dirense de bu durumdan herhangi bir kaçışın olmadığını çok geçmeden fark edecektir. Nitekim Britanya'nın eski ihtişamlı gücünden eser kalmadığı hem savaş öncesi izlediği dış politikasında hem de savaş sırasında belirgin şekilde kendini göstermekteydi. Savaş sonrasında toparlanması da yine savaş döneminde desteğine başvurduğu Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından sağlanabilecektir.

Britanya imparatorluğunun Orta Doğu'ya yönelik izlediği dış politikasının temelinde, imparatorluğunun kalbi olarak nitelediği ve varlığına yönelik hayati önem olarak tanımladığı Hindistan kolonisine giden yolların korunması bulunmaktaydı. Doğu Sorunu bağlamında Britanya, I. Dünya Savaşı arifesinde ve sırasında Osmanlı'nın yıkılması ve dağılması girişiminde bulunarak Araplara bağımsızlık taahhütlerinde bulunmuştu. Ancak sonuç büyük bir hayal kırıklığı olacak, Araplar arasında milliyetçilik akımı baş gösterecek ve bu ideal yolunda Batılı güçlere karşı pek çok mücadele verilecektir.

Arap Birliği Hareketi'nin temeli 19. yüzyılda Batı'nın bu bölgeye intikali sonrasında oluşmuştur. İngiliz ve Fransızlar tarafından oluşturulan bu zeminle Araplar, ulusal bilince ulaşarak siyasi bir hareketin başlatılması yönünde ilk adımları atacaktırlar. Bu dönemde Osmanlılık düşüncesi ile Arap milliyetçiliği fikirleri rekabet halindeydiler. Müslüman Araplar, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer almakla birlikte reform talebinde bulunmuşlardır. Hristiyan Araplar ise bağımsızlığın kazanılması taraftarıydılar. I. Dünya Savaşı döneminde Arap bölgesi, savaşın gidişatı yönünden büyük önem arz etmekteydi. Bu dönemde ortaya çıkan Pan-Arabizm ideolojisi, Arap diline ve kültürüne vurgu yapmakta ve Osmanlı Devleti'nin yıkılacağına görülmesi sonrasında Müslüman Araplar tarafından da desteklenerek, Arapların birlik ve bütünlüğünü amaçlamaktaydı. Ancak, savaş döneminde İngiltere

ile yapılan anlaşmalar, savaş sonrasında istenileni vermeyerek, II. Dünya Savaşı sonrasında kadar Arap bölgesi, İngiltere ve Fransa'nın manda yönetimleri altında kalacaktır. İki dünya savaşı arasındaki dönemde Arap devletleri, Araplar arasında birliğin sağlanması yönünde, aralarında birçok görüşme düzenleyecek ve anlaşmalar imzalayacaklardır. II. Dünya Savaşı döneminde ise Arap bölgesi, savaşın taraflarına göre sahip olduğu önemli konumundan istifade edecektir. Nitekim Britanya, bölgedeki devletlerin desteğini alabilme amacı ile bölgedeki devletlere bağımsızlık ve birlik sözü verecek, Arap Birliği'nin kurulmasına öncülük edecektir (Soy, 2004:174-175).

ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) gibi süper güçler, II. Dünya Savaşı sonrasında Washington'da Dumbarton Oaks Konferansında Birleşmiş Milletler (BM) örgütünün kurulması yönünde görüşmelerde bulunurken Arap devletleri, Kahire'de Arap Birliği'nin kurulması amacı ile İskenderiye Protokolü üzerinde görüşmeler gerçekleştirmekteydi (Wichhart, 2019:328) BM Şartının sekizinci bölümüne, bölgesel çatışmaların çözümünde, bölgesel örgütlerin oluşturulmasına teşvik edilmesi maddesi eklenmiştir. 1945 yılının mart ayında, BM'nin kurulmasından bir ay önce düzenlenen San Francisco konferansında, altı Arap devletinin dahil olduğu bölgesel örgüt, onaylanmış ve Arap Birliği/Arap Ligi kurulmuştur (Pinfari, 2009:1). Arap delegeleri, Mısır, Suriye, Irak, Lübnan ve Suudi Arabistan, Arap Birliği'nin temel prensiplerinin BM ile aynı yönde olduğunu, örgütün kurulmasındaki temel motivasyonun Arap Birliği Hareketi olduğunu belirterek, savaş döneminde verilen vaatlerle de ilişkilendirmiştir (Wichhart, 2019:328). II. Dünya Savaşı sonrasındaki şartlar altında kurulan Arap Birliği, üye devletleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi, sorunlara çözüm üretilmesini ve devletler arasındaki çatışmalarda arabulucu rolünü üstlenmeyi amaçlamaktadır. Tarihi boyunca bilinmezliklerin, karmaşık ilişkilerin, sorun ve çatışmaların en yoğun yaşandığı bölge olan Orta Doğu'da bunun nasıl gerçekleştirileceği ise önemli sorunsallardan biridir.

Bu çalışma, II. Dünya Savaşı sonrasında Britanya'nın tüm dünyayı etkisi altına alan dekolonizasyon sürecinde izlediği dış politikasını ele alarak şu sorulara cevap aramaktadır: Bölgede tarih boyunca mevcudiyetini idame ettiren Britanya'nın dış politikasında uyguladığı temel parametreler nelerdi? Kolonizasyon politikası gelişimini nasıl gerçekleştirmişti? Britanya'nın dış politikasının anahtar kavramlarının neler olduğu, bu dış politika yönelimlerine sebebiyet veren durum ve olayların neler

olduğu çalışmanın birinci bölümünün inceleme konusu olacaktır. İkinci bölümde ise Britanya'nın Orta Doğu'ya yönelik dış politikasının nasıl geliştiği ve sürdürüldüğu irdelenecektir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerin incelenmesi ile dekolonizasyon sürecine giden yolun irdelenmesi ise üçüncü bölümün inceleme konusu olacaktır. Son olarak, dördüncü bölümde ise Britanya'nın II. Dünya savaşı sonrasında bölgedeki dekolonizasyon süreci, sürecin ortaya çıkış nedenleri ve bu sürecin başlangıç noktasını oluşturan Arap Birliği örgütü hakkında incelemelerde bulunulacaktır. Dekolonizasyon süreci 1945 yılı itibari ile başlamıştı ancak, Britanya Körfez bölgesinde 1970'lere kadar varlığını sürdürmüştür. Bu çalışmada da Britanya'nın Orta Doğu'daki dekolonizasyon süreci, Britanya'nın 1972 yılında Körfez bölgesinden çekilmesiyle Orta Doğu'daki egemenlik alanlarında tamamen çekilmiş olmasına kadar olan dönemi incelemeye almaktadır. Çalışmada; İngilizce ve çalışmaya konu olan Orta Doğu ülkelerinin dili olan Arapça kaynaklarla birlikte, anlaşma metinleri, karar alıcıların söylemleri, makaleler ve kitaplar olmak üzere birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Britanya'nın 1972 sonrasında; Orta Doğu ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler bağlamında kolonizasyon dönemiyle ilişkilendirilebilecek etkinliği, çalışmanın kapsamı dışındadır. Bununla beraber çalışma, Britanya'nın Orta Doğu'daki kolonizasyon ve dekolonizasyon süreçlerini Britanya dış politikasının geleneksel ve dönemsel dış politika parametreleri çerçevesinde inceleyerek hem ilgili dönemlerin hem de ülkenin 1972 sonrası ve güncel Orta Doğu politikasını değerlendirmeye yönelik literatüre katkı yapmayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

17. ve 19. YÜZYIL DÖNEMLERİ ARASINDA BRİTANYA DIŞ POLİTİKASININ TEMEL PARAMETRELERİ

16. ve 17. yüzyıllar arasında Avrupa kıtasının güç siyasetinde önemsiz bir role sahip olduğu bilinen Britanya'nın; siyasi, askeri ve ekonomik yükselişi, tarih boyunca araştırmacıların önemli çalışma alanlarından biri olmuştur. Britanya'nın hemen hemen tüm alanlarda devasa büyümesi ve genişlemesi hangi olay veya durumlara atfedilmeliydi? Yükselişinde rol oynayan temel unsurlar veya kişiler kimlerdi? Britanya'nın ulaşmak istediği hedefler nelerdi ve bu hedeflere ulaşma yolunda ne tür bir siyaset izlemiştir? Britanya'nın 17. ile 19. yüzyıllar arasında sahip olduğu dış politika geleneğinin anlaşılabilmesi bağlamında dönemin; siyasi, askeri, ekonomik ve coğrafi şartlarından bahsedilecektir. Bu kapsamda, Dış Politika kavramının Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde neleri ifade ettiğinin analizi ve bu kavramın açıklanmasıyla birlikte Britanya'nın Dış Politikasının temel parametrelerinin neler olduğu, bu bölümün araştırma konusu olacaktır.

1. Dış Politika kavramı

Tüm teorik disiplinlerde olduğu üzere, Uluslararası İlişkiler disiplini de temel bir "zemine" oturmaktadır. Fizik alanının temeli, madde ve anti madde parçacıklarından oluşmaktayken, ekonomistler ise temel zemin olarak hane halklarını ve firmaları almaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplininde ise temel zemin, uluslararası arenada konumlanmış devletlerdeki, bireysel veya grup olarak yer alan karar vericilerdir. Uluslararası İlişkiler alanının zemini tüm sosyal bilimlerin zeminidir söylemi yanlış olmayacaktır. Nitekim insanların çevrelerindeki dünyayı nasıl algıladıklarını, tepki verdiklerini ve çevrelerindeki dünyayı nasıl şekillendirdiğini ve bu dünya tarafından nasıl şekillendirildiğini anlamak, sosyal bilimcilerin ve Uluslararası İlişkiler alanının araştırma merkezinde yer almaktadır (Hudson & Day, 2014:3). Dış politika terimi araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Ancak bir devletin diğer devletlere karşı sergilediği bir davranış olduğu yönündeki tanımlama tüm araştırmacılar tarafında kabul edilmektedir. Örneğin Hermann, dış politikayı "bir

bireyin veya bir grubun siyasi kararlarından oluşan eylem” olarak tanımlamıştır. Siyasi düzeydeki bir kararın ürünüdür, bir karar değildir, bir kararın ürünüdür. Dolayısıyla Hermann dış politikayı, devletlerin davranışları olarak tanımlamaktadır. George Modelski ise dış politikayı “diğer devletlerin davranışlarını değiştirmek ve kendi eylemlerini, uluslararası ortama uyarlama amacıyla topluluklar tarafından geliştirilen bir faaliyetler sistemi” olarak tanımlamaktadır. Dış politika, devletlerin değiştirmeye çalıştığı yöntemlere ışık tutmalı ve diğer devletlerin davranışlarını değiştirebilmelidir. Modelski, dış politikanın temel hedefi olarak yalnızca devletlerin davranışlarını değiştirmeyi amaçlayan yönlerine odaklanmaktadır. Diğer taraftan ise dış politika, ulusal çıkarlara hizmet ettiği ölçüde hem değişimi hem de statükonun korunmasına hizmet etmelidir. Joseph Frankel'e göre dış politika, “bir devletin diğer devletler arasındaki ilişkilerinde yer alan kararlar ve eylemlerden oluşmaktadır”. Böylece dış politika, ülke sınırları dışındaki güçlere yönelik, devlet sınırları içinde yapılan bir dizi eylemi içermektedir. Ulusal çıkarlarını savunmak ve geliştirmek için diğer devletlerle etkileşim halindeyken devletlerin davranışlarını etkileyen kararların formüle edilmesini ve uygulanmasını içermektedir. Padelford ve Lincoln'ün ifadeleriyle, "bir devletin dış politikası, dış çevre ile olan ilişkilerinin bütünüdür”. Dış politika, bir devletin amaçlarına ulaşmak ve çıkarlarını korumak için geniş çapta tasarlanmış amaçlarını ve çıkarlarını belirli eylem biçimlerine çevirdiği sürecin bir sonucudur. Padelford ve Lincoln'ün tanımından dış politikanın iki işlevi bulunmaktadır; birincisi, tasarlanan hedeflere ulaşmak ve ikincisi, ulusal çıkarlarının korunmasıdır. Huges Gibson'a göre ise dış politika, “dünyanın geri kalanıyla hükümet işlerinin yürütülmesi için bilgi ve deneyime dayalı çok yönlü kapsamlı bir tasarımdır”. Ulusların çıkarlarının geliştirilmesi ve korunması amaçlanmaktadır. Ulusal çıkar tanımlaması nedir ve bir devletin ulusal çıkarlarını koruması amacıyla sahip olduğu araçlarla ne kadar ileriye gidebilmektedir? Diplomasi, çıkarlara ulaşılması yönünde başarısız olduğunda devletler çıkarlarına ulaşmak amacıyla güç kullanmaya istekli olacak mıdır gibi sorular Gibson'ın dış politika tanımlaması sonrasında araştırmacılar arasında gerçekleşen tartışma konularının ana başlıklarını oluşturmaktadır. (Bojang, 2018:2). Son olarak, Deborah Gerner'in, dış politika tanımlaması ise “aktörün (devletin) niyetleri, beyanları ve eylemleridir”. Tüm bu tanımlamalar sonrasında görülebilir ki dış politika, genel olarak üç unsura ayrılabilir: amaç, yollar ve araçlar. Başka bir

devlet/aktörle etkileşim sonrasında amaçlanan sonuçlar veya çıkarlar dizisinden oluşmaktadır. Amaçlanan çıkarların elde edilebilmesi kapsamında oluşturulan stratejiler ve fikirlerden (örneğin diplomatik yaklaşım, zorlama) oluşan yollar; araç ise bir devletin elindeki mevcut kaynakları (örneğin ekonomik, askeri) içermektedir. Bu bağlamda, dış politika, başka bir devlet/aktörle etkileşimde amaçlanan sonuç veya çıkarlardır. Bu hedeflere ulaşmada kullanılan stratejiler ve fikirler, bir devletin diğer devletlerle etkileşimine rehberlik ederken kullanılabileceği mevcut kaynaklardır (Bojang, 2018:3).

Dış politika araştırmalarının, Uluslararası İlişkiler disiplininin ortaya çıkmasıyla paralel olarak gelişimini sağladığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Nitekim I. Dünya Savaşı ile birlikte uluslararası arenada önemli bir kırılma noktası yaşanmış, savaş sonrası dönemde kurulacak “yeni dünya düzeni” arayışı içerisine girilmiştir. I. Dünya Savaşı, her bir özelliği ile eşi benzeri görülmemiş bir olay olarak tanımlanabilmektedir. Kullanılan silahların tahribat gücü ve gerçekleşen yıkım, geniş bir alanda büyük etkilere neden olmuştur. Bu tür bir yıkımın tekrar gerçekleşmesini engelleyecek araçlar, entelektüel çevrenin araştırma konusu olacaktır. Devletler arasında yaşanabilecek herhangi bir anlaşmazlıkta, savaşa veya güce başvurmanın tek seçenek olmadığının kabul edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. I. Dünya Savaşı, savaşın bitirilmesine etki eden savaş olarak nitelenmiş ve iki dünya savaşı arasındaki dönemde savaşların engellenilmesinin çabası içerisine girilmiştir (Ozan, 2014:197-198). Uluslararası İlişkiler disiplininin araştırma alanı, uluslararası arenadaki aktörlerin davranışlarının açıklanması, eylemlerinin tanımlanarak, tahmin edilmeye çalışılmasıdır. Pek çok sosyal bilimin (coğrafya, tarih, ekonomi vs.) yardımıyla da devletlerarası ilişkilerin analizini içermektedir (Aydın, 1996:71-72). Dış politika kavramı üzerine yapılan çalışmaların artması ve bu alandaki çalışmalara önem verilmesi de bu dönemde, I. Dünya savaşı sonrasında başlamıştır. İlk çalışmalar ABD’de başlayacaktır. ABD’deki hukukçular, hukuki bir çerçeve içerisinde dış politika alanıyla ilgilenmeye başlamışlardır. 20. yüzyılın başında ise ABD’de Andrew Carnegie tarafından savaşın yok edilmesini destekleyen bir fon oluşturulacaktır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise dış politika alanındaki yayınlarda görece artışın yaşandığına şahit olunacaktır (Kürkçüoğlu, 1980:309-310). Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının sona ermesi, ulus devletlerin ortaya çıkmasına ve uluslararası sistemde

artan bir büyümenin yaşanmasına neden olmuştur. Uluslararası sistemin büyümesi de ulus devletleri arasında ilişkilerin artmasına ve gelişmesine sebebiyet verecektir. Bununla birlikte, BM'nin kurulması ve pek çok devletin egemenliğini elde etmesini sağlayan dekolonizasyon süreci, ülkeler arasındaki ilişkilere ivme kazandıran önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte “küreselleşme” ile devletler arası bağımlılığın hızlanarak artmakta ve daha da derinleşmektedir. Dolayısıyla, araştırmacılar arasında her devletin bir dış politikasının bulunmasının gerekliliği konusunda fikir birliği mevcuttur. Zira araştırmacılara göre hiçbir devlet tam bir izolasyon içinde varlığını sürdüremez. Feliks Gross'a göre bir devletin diğer devlet ile karşılıklı ilişki içerisinde bulunmama yönündeki aldığı karar dahi bir dış politika kararıdır. Dış politikası olmayan bir devlet, yön bilgisi olmayan bir gemiye benzetilmiştir. Dış politika, bir devletin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmesine ve uluslararası sistem içerisinde hedeflediği konuma gelebilmesinde başat rol oynamaktadır (Bojang, 2018:1).

Dış politikanın genel tanımlanması sonrasında ise devletlerin diğer devletlerle olan ilişkilerinde takındığı tutum ve davranışlarının altında yatan nedenlerin neler olduğunun analizi yapılmalıdır. Uluslararası İlişkiler disiplinin söylem ve analizlerinin de temelini oluşturan bu soruya çeşitli cevaplar verilebilmektedir. Palmer ve Morgan, soruya verilen tüm cevapları dört ana başlığa ayırmışlardır. İlk başlık, devletlerin uluslararası arenadaki davranışları üzerine yapılan çalışmalardan oluşarak, devletlerin bireysel olarak izlediği politikaların incelenmesidir. Örneğin, devletler neden milyonlarca insanın öldürülmesine neden olacak savaşları başlatmaktadır? Devletler neden başka bir devletin vatandaşlarına acı çektirebilecek ekonomik veya siyasi yaptırımlar uygulamaktadır? Devletler neden diğer devletlerle ittifak kurarlar? İkinci başlık ise devletlerin, belli bir durum veya zamanda diğer devletlere karşı izlediği politikalarıdır. Politikalar, devletlerin istediklerini elde etmelerine yarayan önemli bir araçtır. Devletler neden özel durumlar nezdinde özel politikalar izlemektedir? Örneğin bir devlet diğer bir devlete askeri olarak saldırmayı tercih etmek yerine, ekonomik yaptırım uygulamaktadır? Bir devlet neden askeri harcamalarını azaltarak, dış yardım tahsisatını artırmaktadır? Bir devlet neden başka bir ülkeyle ittifakını bozup ona karşı ticaret engellerini azaltabilir? Dış politika davranışlarının tümü, devletlerin (veya devlet dışı kuruluşların) liderleri tarafından yapılan seçimler kümesinden

oluşmaktadır. Liderlerin belirli bir sorunla başa çıkmak için sahip olduğu birkaç seçeneği bulunmaktadır ve bu seçimlerin yarattığı sonuçlar, araştırmaların önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Üçüncü başlık ise liderlerin farklı durumlarda da benzer politikalar izlemesidir. Bu başlık için verilebilecek örnek ise ABD'nin, aynı nüfusa ve benzer zenginlik seviyelerine sahip olan Danimarka ve İsrail ile dost olmasına rağmen ABD, Danimarka ile resmi bir askeri ittifaka sahiptir, ancak İsrail ile değildir ve Danimarka dış yardım almazken, İsrail ABD'den yılda yaklaşık 3 milyar dolar dış yardım almaktadır. Politikadaki bu farklılıkların oluşumunun nedenleri nelerdir? Soru, pek çok şekilde cevaplanabilmektedir ancak sistematik ve genelleştirilmiş tek bir açıklama ihtiyacı karşılanamamaktadır. Zira büyüklük, zenginlik ve dostluğa dayalı bir açıklama, ABD'nin Danimarka ve İsrail'e yönelik politikasındaki farklılıkları açıklayamaz. Palmer ve Morgan'a göre dördüncü ve son başlıkta ise politikalar arasında belli bir anlayışın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Örneğin, bir lider, yaptırımları dış politikasının bir aracı olarak kullanmaya karar vermesi durumunda daha sonra yaşanabilecek çatışmaları azaltacağı anlamına mı gelmektedir? Bir ittifaka katılmak savunma harcamalarında artışa mı yoksa azalmaya mı yol açacaktır (Palmer & Morgan, 2006:23).

Dış politikanın analizi sırasında, bir devletin diğer dış aktörlerle (devletlerle veya devlet dışı aktörlerle) olan ilişkilerinde yaptığı açıklamalar ve sergilediği tavır ve eylemler inceleme altına alınmaktadır. Dış politika ulusal çıkarların korunması ve çıkarların uygulanması yönünde destek sağlamasından dolayı iç politikanın devamıdır. Kissinger'ın öne sürdüğü üzere, "dış politika iç politika bittiğinde başlar". Dış politika, "uluslararası sistemde ortaya çıkan olay veya durumların iç alana geçtiği ve iç siyasetin uluslararası davranışa dönüştüğü nokta" olarak da değerlendirilmektedir (Dugis, 2007:114-115). Dış politikanın ciddiye alınarak üzerinde çalışılması gereken önemli bir alan olduğuna dair kanı, I. Dünya Savaşı itibari ile oluşmuştur, ancak bu dönem öncesinde devletlerin sahip olduğu bir dış politika geleneğinin bulunmadığı söylenebilmekte midir? Devletlerin ulusal çıkarların korunması ve çıkarların gerçekleştirilmesi yolunda, diğer devletler ile ilişkilerine etki eden kararların, stratejilerin bulunmadığını belirtmek, doğru bir ifade olmayacaktır. Nitekim 1648 yılı itibari ile uluslararası arenada sayısında sürekli artış yaşanan ulus devletler arasında yaşanan güç rekabeti, verilebilecek ilk örneklerdendir. Britanya imparatorluğunun,

Avrupa güç siyasetinde ve daha sonrasında neredeyse tüm dünyada önemli bir aktör olma yolunda izlediği dış politika, bir sonraki başlığın inceleme konusudur.

1.2. Britanya Dış Politikasının Temel Parametreleri

Bu bölümde Britanya'nın “Şanlı Devrim” sonrasındaki dış politikasının incelenmesi ve Britanya Adaları'nın genişlemesindeki stratejiler ve planlama biçimleri irdelenecektir. Öncelikle, iç ve dış politikanın arasındaki hiyerarşinin nasıl konumlandığı ve belirli dönemlerde aralarındaki ilişkilerin nasıl kurulduğunun anlaşılması gerekecektir. Hangisi, neyi yönlendirmektedir? Dış politika objektif mi yoksa subjektif bir önceliğe mi sahiptir? Michael Bentley'in tanımlamasıyla, dış politika evde veya içeride 'ilgi odağı' mıydı? Yalnızca güvenlik ya da genişlemenin temel kaygılar olduğunu da vurgulamak yeterli olmayacaktır. Toplum, ekonomi, ulusal kurumların gelişimi ve diğer konuların yanı sıra siyasi kültürün etkileri de değerlendirilmelidir. Stratejik baskılar, Britanya'da katılımcı siyasetin gelişmesini durdurdu mu yoksa teşvik mi etti? Muhaliflere verilen cezaları artırdı mı ya da uzun vadede daha kapsayıcı bir siyasetin önünü mü açtı? Dış politikanın önceliği sabit miydi, yoksa zaman içinde değişikliğe uğradı mı? İç ve dış alanın birbirlerinden ayrılması her zaman açıkça görülmekte miydi? Gibi sorular bu bölümde irdelenecektir.

1.2.1. 17. Yüzyıl'da Britanya

Dünya ticaretindeki genişleme, İspanya'nın düşüşü ve sömürgecilik rekabetinin artması, küresel alanı yeniden şekillendirmekteydi. Britanya tahtındaki Stuart'ların ait gücünün denizaşırı bölgelerdeki eylemlerine bağlı olduğuna inanılmaktaydı. Onlarca yıllık ihmalden sonra, bilimin tekrar canlanması ile Restorasyon şiiri ve fikirleri esas alan tema ile yeniden ilgilenmeye başladı. Dryden'ın çalışmaları, Stuart hanedanı altındaki Britanya'nın son dönemlerindeki siyasi hayatı ile ilgili bir çerçeve oluşturmaktaydı. Tarihçiler ise 17. yüzyıl İngilizlerini; yurttaşları, Protestanlar ve Avrupalılar arasında arabuluculuk yapan ve özgürlük, din, meşru monarşi ve keyfi hükümet terimleri etrafında farklı, yeni ve geniş bir dünya hayali içerisinde olan bir toplum olarak tasvir etmekteydiler. 1660'tan sonraki dönem İngiliz dış politikası

üzerine yaşanan tartışmaların çıkış noktası; derin bir memnuniyetsizlik duygusunun mevcudiyeti ile yeni olasılıklar üzerine farkındalığın artması olduğu söylenebilmektedir (Mulligan & Simms, 2010:15-16). Nitekim Britanya, Avrupa'daki birçok ülkeye göre güçlü siyasal kültüre sahip olması ile siyasi haklara daha erken sahip olabilmıştır. 1215 yılında kralın keyfi olarak soylular üzerindeki vergileri artırmasını engelleyen ve kralın haklarını kısıtlayan Magna Carta belgesi, tüm dünya tarihinde siyasi ve ticari hakların elde edilmesine yönelik önemli konuma sahiptir. Bununla birlikte, Avrupa pek çok siyasal ve dini çatışmalar ve parçalanmışlıklar yaşamaktayken Britanya, I. Elizabeth (1558-1603) döneminde tek bir ulus devlet çatısı altında üstünlüğe sahipti. Ancak Britanya 17. Yüzyıl sonlarına doğru siyasi dalgalanmalara şahit olacak ise de 1688 yılındaki “Şanlı Devrim” ile birlikte siyasi haklar nezdinde yeni bir döneme giriş yapacaktır. Bu döneme kadar Britanya'da I. Elizabeth dönemi ile birlikte Parlamente'yu yücelten liderlere sahip olma özelliği ile diğer Avrupalı devletlerden daha demokratik yaşama sahipti. Ancak 17. yüzyılda tahta çıkan krallar bu durumun tam aksi yönünde politikalar izleyecektir. Yetkisini Tanrıdan aldığına inanan I. Charles (1625), Avrupa'da mezhep savaşlarına girerek, halk üzerindeki vergileri artırma yoluna gidecektir. Ancak Magna Carta ile birlikte vergi artırma yetkisi Parlamente'ya aitti. I. Charles'ın Parlamente'nun yetkisini feshetmesi ve acımasızlığı, onun 1649 yılında idamına yol açacaktır. I. Charles sonrasında tahta; Cromwell, II. Charles ve II. James çıkmıştır ve II. James'in Parlamente'nun yetkisini kabul etmeme tutumu da ona pahalıya patlayacaktır. Parlamente, II. James'in tahttan indirilmesi için III. William'ı Britanya'ya tahta çıkması için davet etmiştir. Bu manevra, Parlamente'nun mutlak monarşiye darbe indirmesi olarak yorumlanmaktadır. Böylece Parlamente, Britanya'daki konumunu tekrar güçlendirerek pek çok kişisel ve siyasi hakların da sağlanmasına yol açmıştır (Yurttaşer, 2017:231-232). 1688 yılındaki ayaklanma öncelikle, İngiliz ahlakını Katoliklik mezhebi ile yozlaştırmaya ve keyfi hükümet yoluyla İngiliz ulusunun özgürlüklerini yok etmeye yönelikli Stuart despotlarının zalim gücüne karşı bir iç isyan olarak ortaya çıkmıştır. Parlamente'nun davetiyle tahta çıkan III. William, özellikle dış politika yerine iç işlerine öncelik vermesi ile mirasını, anayasal hakların kazanımı konusunda bırakacaktır (Mulligan & Simms, 2010:66).

1689 ile 1714 yılları arasında Britanya'nın iç ve dış politika stratejisi iki tehdit tarafından şekillenmekteydi. Öncelikle Bourbon Fransa'sının (Katolikliğin) egemenliği altında bir Avrupa'nın mevcudiyeti tehlikesi ve 1688-1689'daki "Şanlı Devrim" sırasında III. William'ın tahta çıkarılması sonrasında, Jakobenizm taraftarları tarafından oluşacak herhangi bir hamle ile eski düzene geri dönme tehlikesiydi. Jakobitler, Fransa tarafından desteklenmekteydi ve Britanya, 1689'dan 1697'e ve 1702'ye 1713'e kadar Fransa ile girdiği savaşlarda, ciddi bir güvenlik tehlikesi yaşamaktaydı (Black, 2007:107-108). 1689 yılını takip eden sonraki yüzyılda, yabancı ülkelerdeki İngiliz diplomatların sayısı artarken, ülkede, dış ilişkilerden sorumlu daha profesyonel devlet daireleri kurularak, siyasi açıdan önemi daha da artırıldı. Avrupalı olmayan devletlerle daha sık temas edilmeye başlandı. Bu temaslar, Kraliyet'e ait diplomatlar yerine askeri özelliğe sahip kişiler, konsoloslar (ülkedeki mukim kişiler) veya Levant Şirketi gibi İngiliz ticari şirketlerinin temsilcileri tarafından gerçekleştirildi. Nitekim Kraliyet, bu rolü üstlenebilecek, yerli toplumun kültür veya ideolojik prensiplerine karşı anlayışlı kişilere sahip olma noktasında yoksunluğa sahipti. En nihayetinde sömürge yönetimi, Eski Rejim'in mutlakıyetçi geleneklerini devam ettiren otoriter üstünlüğe sahip bir özellik taşıyordu. 1689-1790 yılları arasında Avrupa'nın deniz ötesi alanla entegrasyonunun artması, İngiliz dış politikasının da bu yönde tasarlanmasına ve dönüştürülmesine neden olmuştur. Bourbon'larla rekabet, politikaların temelini oluşturmaktaydı. XIV. Louis'e karşı gerçekleşen savaşlar döneminde, İngiliz emperyalizminin temel yapısını; iç siyasetin temelini oluşturması bağlamında egemen bir parlamentonun inşası, İngiliz donanmasının genişlemesi ve İngiliz ticari girişimlerinin artması, tarımsal, sanayi üretim ve ekonomik seferberlik ve kontrol güvencesi sağlayan "Bank of England" oluşturmaktaydı. (Schweizer, 2015:2-3). Takip eden yüzyıllarda Britanya, Sanayi Devriminin sağladığı güç ile ekonomik değişim ve ilerlemenin yaşanacağı merkez durumuna gelecektir.

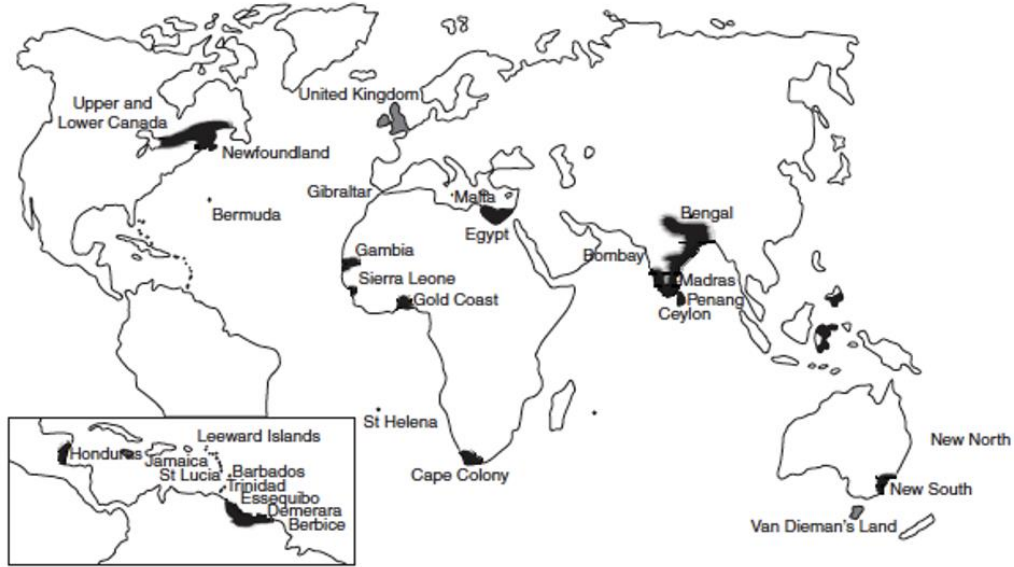
1.2.2. 18. Yüzyılda Britanya: Avrupa Siyasetinde "Güç Dengesi"

Britanya'nın 1688'de bir aristokratik devrimle başlayan ve 1832'de bir diğeriyle sona eren dönemi içeren 18. yüzyılı tarihte, yaşanan gelişmelerin yoğunluğu nedeniyle uzun olarak nitelendirilmekle birlikte, başarılı bir yüzyıl olma özelliği de taşımaktadır.

Nitekim sanat ve mimaride ilerleme ile Batı dünyasının en büyük ve en hareketli şehri olan başkentinin; matbaa, finans, moda ve ticaretin merkezi haline gelmekteydi. İngiliz Anayasası, ülkede olduğu kadar, yurtdışındaki Aydınlanma ürünü edebiyat tarafından da methiyeler ile bahsedilmekteydi. Muazzam ekonomik ve siyasi güçle desteklenen Britanya, yerli devrimlerin ortaya çıkmasını da engellemekteydi. Ancak Amerikan Devrimi istisnalardan birini oluşturmaktadır. Amerikan Devrimi engellenemeyecektir. İngiliz tarihinde utanç kaynağı olarak nitelendirilecektir. Ancak bu durum imparatorluğun dağılmasına veya yok olmasına neden olmayacak ve imparatorluğun kaldığı yerden devam etmesinde ve daha da güçlenebilmesinin önünde bir engel teşkil etmeyecektir. Nitekim 1780-1820 yılları arasında Hindistan, Afrika, Batı Hint Adaları, Java ve Çin kıyılarında yaklaşık 150 milyon insan, İngiliz deniz ve ticari gücü altında yer almaktaydı (Colley, 1986: 359). Sömürge meselesinin, Avrupa siyasetinin merkezinde yer alması ve Avrupa'daki devletlerin dış politika önceliklerini belirlemede önemli rol oynaması, 18. yüzyılda yaşanan Fransız savaşları ile birlikte gerçekleşecektir. Şimdiye kadar Avrupa'daki büyük güç çatışmalarından büyük ölçüde ayrı olan denizaşırı toprak mücadelesi, yavaş yavaş sömürgeci ulusları bir düşmanlık ağına dönüştürmekteydi. Britanya'nın dünya imparatorluğuna yükselişi, sürekli değişen ittifaklar ve antlaşmalar ile Fransız hegemonyasını kontrol altına almak ve rekabet halindeki siyasi güçler arasında bir "denge" oluşturmak üzere esnek, seçici kıtasal müdahalesi ile birlikte "güç dengesi" oluşturulmaktaydı. İlk olarak Charles Davenent tarafından *Essays on the Balance of Power*'da (1701) bahsedilen bu kavram, siyasi yapıcıların Avrupa'yı; ölçülebilen, düzenlenebilen bir aygıtı dönüştürme yönündeki eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda güç dengesi kavramı, tamamen devlet çıkarlarına dayalı olarak, farklı devletler arasında farklı ittifakların oluşturulması olarak açıklanmaktadır. 18. yüzyılın başlarında, güç dengesi kavramı, Britanya'da kapsamlı bir çalışma alanı olarak yer almıştır ve İspanyol Veraset Savaşları (1702-1714) sırasında ve savaşın sonundaki Utrecht Antlaşması'na (1713) yol açan konferanslarda da ele alınan temel kavramlardan birisi olmuştur. Britanya'nın deniz üstünlüğünün tekrar vurgulanması ile birlikte, İspanyol malları, "dengeyi" korumak amacıyla paylaştırıldı. Güç dengesi, siyasi konularda olduğu kadar ticari ve ekonomik meselelerde gözetilmekteydi. Bununla birlikte ülke çapında dış politika hedefleri ve öncelikleri üzerine yaşanan tartışmalar, deniz gücü ve kara savaşı

arasındaki karşılıklı ilişki bağlamında gerçekleşmekteydi. Askeri tahsislere mi ya da deniz kuvvetlerine mi önceliğin verileceği üzerine yaşanan bu tartışmalardaki ana gündem, hangi stratejinin savaş zamanında Britanya'nın "gerçek ulusal" çıkarlarına en iyi hizmet ettiği yönündeydi. İki farklı düşünce iki farklı partinin fikirleri çerçevesinde ortaya çıkmaktaydı: Whig'e karşı Tory'ler. Whigler, emperyal başarı için hayati bir ön koşul olarak Britanya'nın yurtdışındaki askeri varlığını ve Fransa'nın kontrol altına alınmasını savunmaktaydı. Muhafazakârlar olarak anılan Tory'ler ise Avrupa müdahalesine veya sürekli bir orduya olan ihtiyacı reddederek, izolasyonizmi ve güçlü deniz donanmasını, ulusal refah ve gücün anahtarı olduğu yönünde desteklemişlerdir. Britanya'nın dış politikası da bu iki partinin dönem dönem baskın gelmesi sonucunda ve/veya yaşanan gelişmelere karşısında şekillenecektir. Örneğin 1716 yılında İngiliz-Fransız ittifakı tarafından korunan Hannover, Utrecht'in hemen sonrasında nispeten güvenliydi, ancak ittifak 1730-1'de çöktüğünde Hannover'in güvenliği de tehlike altına girecek, Avusturya Veraset Savaşı (1740-1748) ve Yedi Yıl Savaşları sırasında da Britanya'nın kıtasal müdahalesi tekrar gerekecektir (Schweizer, 2015:3-4). Bu çatışmalar, Avrupa'da, Kuzey Amerika'da ve açık denizlerde, diplomasi, harekâtlar ve lojistik alanlarda uygulanmak amacıyla "Büyük Strateji" politikasının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu stratejik senaryoda savaş, ticaretin genişletilmesi ve savunulması amacıyla kullanılarak, askeri/diplomatik bir dengeye ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle kara/deniz işbirliği hem savunma amaçlıydı hem de saldırgan olma özelliği taşımaktaydı. Avrupa'da Hannover'in korunması, Britanya kıyılarının işgale karşı korunması ve kıtasal Fransa'nın kontrol altına alınması yönüyle savunmacıydı. İmparatorluk hâkimiyeti arayışında okyanuslar boyunca ise saldırgandı. Bununla birlikte, Amerika'daki yenilgi, Britanya'nın diplomatik izolasyonundan veya Bourbon hanedanı kaynaklı değil, kolonilerdeki askeri/donanmanın kötü yönetimiyle şiddetlenen stratejik zorlukları içermekteydi. 1793'te İngiliz-Fransız düşmanlıklarının patlak vermesi ise yüzyılın başlarındaki okyanus ötesi rekabetin bir devamı olarak görülmelidir ve küresel meseleleri şekillendirme kapasitesine sahip olduğu görülen Britanya'nın, önemli bir sömürge/deniz gücü olarak büyük bir evrim geçirdiği gözlemlenmektedir (Schweizer, 2015:7).

1.2.3. 19. Yüzyıl: Victoria Döneminde Britanya

Şekil 1 1815 yılında Britanya imparatorluğu (Johnson, 2003:14)

Tarihsel olarak Britanya'nın genişleme dönemleri, önemli Kraliçelerinin adları ile ilişkilendirilmiştir. Britanya'nın 19. yüzyılı da Victoria dönemi olarak kabul edilmektedir. İlk kez bir Kraliçenin, adının bir dönemle ilişkilendirildiğini görme fırsatına sahip olan Kraliçe Victoria, 1837 yılında Kral IV. William'ın ölümü sonrasında tahta çıkmıştır. 63 yıllık hükümdarlığı döneminde Britanya halkı hem sanayi devrimi ile hem de imparatorluğun denizaşırı bölgelerinden gelen karlarla büyük refah ve zenginlik içerisindeydiler (Ireland, 2014). Victoria döneminde kendilerini uygarlığın liderleri, endüstri ve ilerlemenin öncüleri olarak görmekteydiler. Britanya'daki sanayi, yatırımcıları ve imalatçıları, tüccarları ve sömürgecileri, demiryolu inşaatçıları, yeni açılımlara, yönelimlere neden olmaktadır ve denizaşırı ülkelere doğru sürekli genişleyen ve yoğunlaşan bir gelişmeyi teşvik etmekteydi. Denizaşırı ticaret ve yatırım yıldan yıla büyümekteydi, 1880'de yurt dışında neredeyse iki milyar pound kredi birikmişti. Waterloo ile 1880'lerin sonu arasında on iki milyondan fazla İngiliz, yeni topraklara yerleşmekte ve Anavatanda, tüketilen artan

gıda ve hammadde hacminin artmasına yardımcı olmaktaydılar. İş adamları, Rio de Janeiro'dan Hong Kong'a ticari ve deniz üstünlüğünün getirdiği faydalardan yararlanmaktaydılar (Robinson, Gallagher, & Denny, 1961:2-3). 18. yüzyılda Britanya emperyalizminin herhangi bir ahlak anlayışı bulunmazken, 19. yüzyıldaki Britanyalıların dünyayı yönetmekten başka hayal ve özlemleri bulunmaktaydı. Diğer ırkların yalnızca sömürülmesinden ziyade onların gelişiminin sağlanması da amaçlanmaktaydı. Afrika'yı olduğundan daha da ilkel olarak tasavvur etmekte olan Victoria dönemi Britanyalıları, Karanlık Kıta dedikleri yere ışık getirmeyi arzulamaktaydılar. (Ferguson, 2004:190-191). Bu dönemde Britanyalıları ilerleme basamaklarını hepsini tırmanmışlardır. Tüm biçimleriyle genişleme, onlar için yalnızca doğal bir sonuç veya gerekli değildi, aynı zamanda kaçınılmaz görünmekteydi. Ayrıca genişleme ile imparatorluğun genişlemesinden ziyade, özel ticarete genişleme ve nüfuzun oluşturulması hedeflenmekteydi (Robinson, Gallagher, & Denny, 1961:5).

1.2.4. Britanya'nın Dış Politikasında Ticaret ve Sömürgecilik

Britanya İmparatorluğu'nun kökenleri, denizlerdeki hakimiyetine dayandırıldığı yönünde hâkim bir düşünce yer almaktadır. Nitekim imparatorluğun kökenleri, I. Elizabeth'in hükümdarlığı ile başlayan bir denizcilik tarihine sahiptir. Britanya İmparatorluğu, denizler imparatorluğuydu, Kraliyet Donanmasının okyanuslardaki bilgi ve becerileri sayesinde üzerine güneşin batmadığı küresel bir imparatorluk olabilmişti. Britanya İmparatorluğu'nun Victoria döneminde yaşayacağı zirveden önceki iki yüzyılda da Kutsal Roma İmparatorluğu ve diğer kara imparatorluklarından da üstünlüğe sahipti. Bu bağlamda ise Britanya'nın tarih boyunca güçlü ve zayıf olması, denizlerdeki gücünün durumu ile paralel bir seyir izleyecektir. Önceki imparatorlukların zalim askeri yönetim özelliklerine sahip olmadıkları görüşüyle, daha kalıcı bir imparatorluk olabilmişlerdir. Büyük şehirler ve taşralar arasında bir köprü işlevi görmekteydiler. Bununla birlikte, eyaletleri ve metropolü de bölerek birincisine bir dereceye kadar özerklik, ikincisine de geniş imparatorluğun zayıflaması ihtimaline karşı bir koruma sağlamaktaydı (Armitage, 2004:100-101). Britanya'nın sahip olduğu coğrafi konum, Avrupa'dan fiziksel olarak ayrılması, Britanya'yı kaçınılmaz olarak

“istisnai” ve özel bir konuma yerleştirmektedir. Bu bağlamda Britanya'nın sahip olduğu istisnai bir tarih de Avrupa'nın sahip olduğu herhangi bir norm veya standartlarıyla ölçülemezdi.

Britanya'nın büyük bir imparatorluk olarak yükselmesinde, Britanya'nın dış politikasının, ticari ve emperyal hedeflere ne ölçüde hizmet ettiği ile ilişkilendirilebilmektedir. 18. yüzyılda Avrupa'da ticaret büyük ölçüde artmaktaydı. İngiliz payı, Avrupa'daki ticarete orantısız bir büyümeye sahipti. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan (1775-83) sonra ticaretin belirgin bir şekilde canlanması, İngiliz ekonomisine olan güvene, kamu maliyesinde bir iyileşmeye ve 1770'lerde etkili bir şekilde artan ve 1780'lerin başında zirveye ulaşan dış borcun belirgin bir şekilde azalmasına yol açtı. İthalat 6 milyon sterlinden (1700), 6,1 milyon sterline (1720), 7,8 milyon sterline (1750), 12,2 milyon sterline (1770) ve 17,4 milyon sterline (1790) yükseldi. Sayısal verilerden daha önemlisi ise pazarların ve ürünlerin çeşitlenmesidir. Hem yün ihracatın hem de Avrupa'nın yakın bölgeleriyle ticaretin görece önemi azalırken, okyanus ötesi ticaretin önemi artmaktaydı (Black, 2007:18-19). Britanya İmparatorluğu'nun ekonomik büyümesi ticaret tarafından desteklendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Britanyalı tacirler, şeker talebi ile Karayipler bölgesine, baharat, çay ve tekstil ürünlerine olan talebi karşılamak amacıyla de Asya'ya yönelmişlerdir (Ferguson, 2004:34). Dış ticaret, özellikle istihdam sağlayarak önemli sosyal işlevleri sağlamaktaydı. Dönem boyunca, İngiliz tüccarlar ve diplomatlar, özellikle ihracatı ve doğrudan ticareti teşvik ederek kıtalararası pazarları genişletmeye çalıştılar. 1753'te, Parlamento'da yapılan kraliyet konuşmasında, "ulusun güvenliğinden ve bu krallığın temel çıkarlarının bağlı olduğu ticaret ve ticaretinin desteklenmesinden" bahsediyordu. Ticaretin önemi, dönemin Meclis konuşmalarında, diplomatik yazışmalarda, basında ve broşürlerde sık sık yer almaktaydı. Muhalefetin en etkili gazetesi olan Craftsman 28 Aralık 1728'de, "Ticaret her ülke için o kadar önem taşır ki, onunla ilgili her ne olursa olsun asla uygunsuz olamaz ve önemi tartışılmaz" diyordu (Black, 2007:22). Ticaretle ilgili endişeler, hükümetin ekonomik çıkarlar bağlamında düzenlemeler oluşturmasına yol açtı. Düzenleme, hükümet tarafından ekonomiyi kısıtlama veya bir müdahale değildi. Uluslararası ticari rekabet, hükümet tarafından diplomatik desteğin sağlanması yönünde baskıya, ayrıca iç pazarları etkileyecek yasaların oluşturulmasına yol açtı. Örneğin, 1731'de ve 1736 yıllarında,

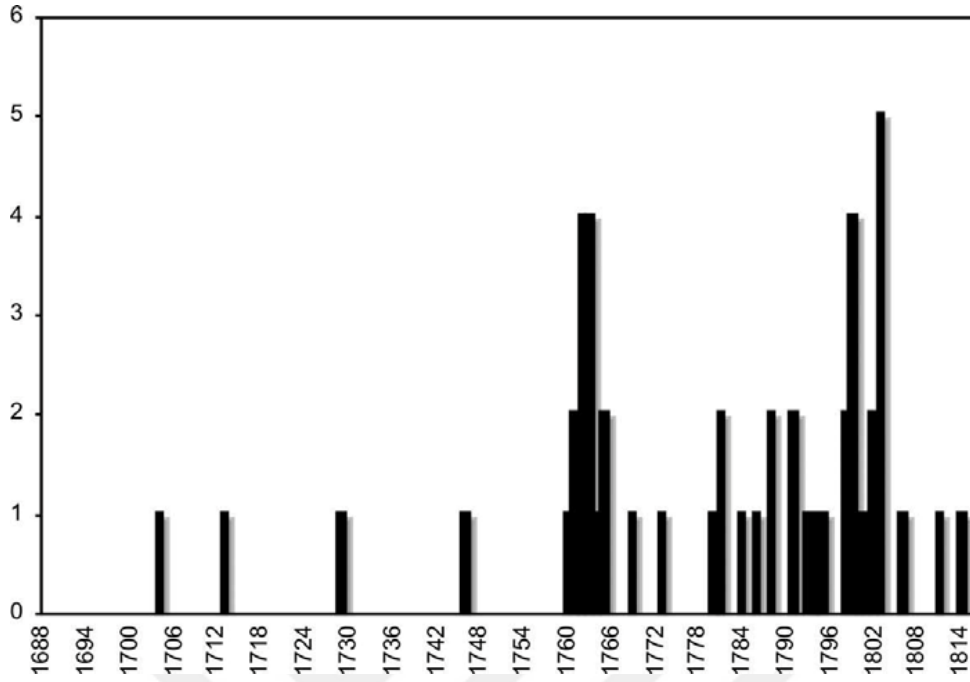
çıkarılan yasa ile her İngiliz gemisinin İngiliz kumaşından yapılmış bir yelken takımına sahip olması gerektiğine hükmedildi. Avrupa genelinde ekonomi yazarları ve girişimciler, hükümetleri ekonomide rol almaya zorladı. “The Theory and Practice of Commerce and Maritime Affairs”ın (Madrid, 1724) yazarı Geronimo de Ustariz, İspanya'nın artan ekonomik büyüme yarışına yetişebilmesi için hükümet desteğine vurgu yapmaktaydı. Ustariz, deniz aşırı ticareti, ekonomik kalkınmanın anahtarı olarak görmekteydi. Prusya Kralı II. Frederick, “*Essay on the Forms of Government*” adlı eserinde, uygun bir ticaret dengesi sağlamanın gerekli olduğunu savunmaktaydı (Black, 2007:31).

18. yüzyılda Britanya, liberal modele göre küçük bir devlet olmak yerine, Avrupalı büyük güç rakiplerinin çoğundan daha kapsamlı ve istilacı bir devlet olma özelliğine sahipti. Peter Matthias ve Patrick O'Brien'in çalışması, Britanya'nın vergi toplama aygıtının ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. John Brewer ve Mike Braddick bu çalışmayı, tüketim vergisinin bürokratik uygulamalar sonucunda, ulusal gelirlerin önemli bir bileşeni haline geldiğini kanıtlamak amacıyla daha da geliştirdiler. Thomas Ertman ise toplumda güvenin artmasının İngiliz gelir artırma prosedürlerinin şeffaflığı olduğunu savunmaktaydı. Parlamento, özellikle Avam Kamarası, silahlı kuvvetler için harcanması amacıyla vergilerin düzenlenmesinde önemli rol oynadı. Vergilendirme ile içeriye ne kadar paranın girdiği ve ne kadar çıktığı hesaplamaları ile borçlar yönetilebilir oranlarda tutuldu ve borçların faiz ödemelerini finanse etmek için vergi geliri varsayımı ile zamanla, devlet tarafından ödenen faiz oranı düştü. Böylece gemilere ve askerlere daha fazla harcanabilmekteydi ve borçlar ise kapanmaktaydı (Mulligan & Simms, 2010:69).

17. yüzyılın sonundan itibaren, İngiliz ticaretinde büyük bir genişlemenin sağlanmasına yönelik oluşturulan politikalar, korumacı ticari politika özelliği taşımaktaydı. 1650 ve 1651 yıllarındaki “Denizcilik Kanunları” (Navigation Acts), İngiliz sömürgeleri ile diğer güçler ile olan ticaret kısıtlanmaktaydı. Ticaret yalnızca, İngiliz, Galler ve İrlanda vatandaşlarına izin verilmekteydi. Stuart'ların restorasyonundan sonra ise bu kanun, 1660 Denizcilik Kanunu ve 1663 “Staple Kanunu” ile yeniden düzenlenmişti. Sömürgelerden doğrudan yabancı pazarlara ihracatın yasaklanması, Britanya imparatorluğunun ticari kimlik duygusunu göstermekteydi. 1660 Denizcilik Yasası'na kadar, Bermuda, Virginia ve Maryland

sömürgelerinden gelen şekerin yüzde 85'i ve tütünün yüzde 42'si doğrudan kıta Avrupa pazarlarına gönderildi. Ayrıca 1660 yılında İngilizlerin mülkiyetindeki tüm yabancı gemilerin kayıt edilmesi gerektiği ve 1662 yılından itibaren ise tescil edilmemiş yabancı inşası gemilerin yabancı olarak kabul edilerek, yabancı vergiye tabiydi. Fransa ile ticari rekabet, siyasi rekabet kadar ciddi değildi. Ancak ticari meseleler, özellikle diplomaside ve 1701-2 yılları arasında barışın yok edilmesi ile gerilimlerin alevlenmesinde önemli rol oynamıştır (Black, 2007:110).

Britanyalılar, 1830 sonrasında Victoria döneminde merkantilizm ve savaş geleneğini kademeli olarak 1940'lara kadar sürecek bir dünya sistemine dönüştürdüler. Ancak araştırma kaynaklarında bu sistemin oluşumunun arkasında ne bir ideoloji ne de bir kasıt bulunduğu yönünde ifadeler rastlanmaktadır. Victoria dönemindeki emperyalistler olarak adlandırılan kişiler, pek çok sınıftan gelmekteydiler ve farklı çıkarlara sahiptiler. İngiliz askeri/ateş gücü ve sermayesi rekabet eden taleplerden sınırlı bir stok oluşturmaktaydı. Bölgesini ve nüfuzunu genişletme yalnızca, İngilizlerin ihtiyacı sonucunda oluşmamıştı. Aynı zamanda Britanya'nın çıkarları ve kontrolü dışındaki bilinmeyen pek çok faktöre de bağlıydı. Bir tasarımın sonucu olarak oluşmadığı bilinen Britanya'daki Victoria dönemi emperyalizmin nüfuzunun genişlemesi öncelikle jeopolitik etkiler bağlamında ele alınabilir. Victoria Britanya'sı güçlü bir devletti ancak Victoria "hegemonyası" olarak adlandırılacak bir güce de sahip değildi. Agresif ve girişken yapısı ile bilinen Lord Palmerston da Britanya'nın gücünün belli bir sınırının olduğunu kabul etmekteydi. Bu nedenle özellikle karada farklı güçlerle karşı karşıya gelmekten sakınılmaktaydı. Bu açıdan Britanya, nüfuzunun genişlemesini ve yayılcılığını öncelikle diğer güçlere karşı direnç gösterebileceği noktaları ele geçirmek ile önemli çıkış noktalarına sahip coğrafik bölgelerin alınmasına yönelmekteydi (Darwin, 2009:66-67). Britanya'nın genişlemesinde bir diğer etken, eski bağlantılar ve lobilerdir. Britanya'nın özel bir yayılma politikası haricinde İngilizlerin yayılcılığında etkin rol oynamış pek çok çıkarlara sahip lobiler de bulunmaktadır. Ticaret, göç, toprak arayışı, insani yardım, din yayma amaçlı misyonerlik ve bilimsel nedenler etrafında Britanya dışındaki uzak topraklarda etkileşimde bulunulmuştur. Yeni Zelenda'nın ilhaki, Çin'e karşı düzenlenen ilk Afyon savaşı ve İngilizlerin Afrika'nın batı kıyısında bulunması gibi durumlar, lobilerin çıkarları etrafında gerçekleşmiştir (Darwin, 2009:68).

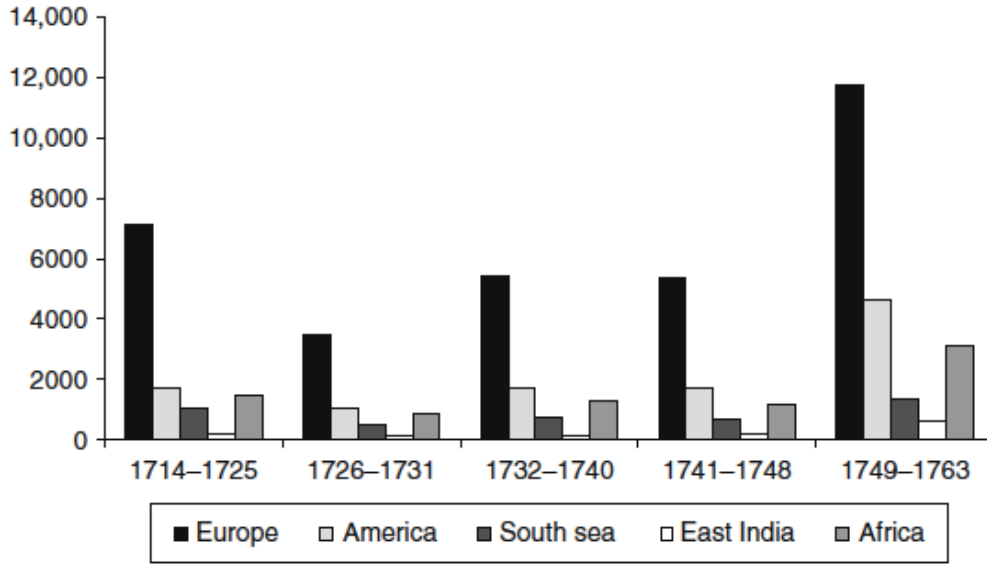

Şekil 2 1688-1815 yılları arasında Britanya'nın yıllara göre bölgesel genişlemesi (Go, 2011:31)

Britanya, monarşi ile yönetilen ve Avrupa'daki siyasette önemsiz rolü bulunan küçük bir ada ülkesiyken, 1688 ile 1815 yılları arasında büyük değişim ve gelişim göstermiştir. 1688 yılındaki Şanlı Devrim, Britanya için yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Temsili hükümetin kurulması ile ülke, askeri gücüne kavuşarak, ülkeler arası ilişkilerde söz sahibi olabilecek önemli konuma yükselmiştir. Düşmanlarını yenecek askeri güce sahip olan Britanya, iç ekonomisini de genişleterek dünya çapında ekonomik değişimde öncü rol oynamıştır. 1815 yılında Napolyon savaşlarının sona ermesi ile birlikte dünyadaki önemli güçler arasında yerini almış bulunmaktaydı. 1688-1815 yılları, Britanya'nın emperyal genişlemesinde de önemli dönemi içermektedir (Go, 2011:28-29). Britanya'nın ilk genişlemesi, Britanyalı ajanlar, yerleşimciler veya kâşifler ülkenin çok ötesine geçerek dağılmasıyla gerçekleşmiştir. Yedi yıl savaşları bu büyüme ve genişlemede önemli rol oynamıştır (bkz. Şekil 1.1). İlk aşama, 1688'den 1750'lere kadar olan dönemde büyük ölçüde Amerika'da satın almalar ile gerçekleşmiştir. İkinci aşama tekrar bölge bazlı genişlemelere tanık olmuşsa da ilk aşamadan farklı olarak daha hızlı bir oranda ve yeni coğrafi bölgelere yönelme şeklinde genişleme gerçekleşmiştir. Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'a daha derin bir şekilde yerleşti ve Hindistan dışına doğru da ilerledi, kâşifler Batı Afrika'da

ticaret limanlarının yolunu açtı; Yüzbaşı Arthur Phillip, Yeni Güney Galler'de bir anlaşmaya öncülük etti ve Penang'da küçük bir yerleşim yeri kuruldu (Go, 2011:30).

Britanya hükümetine, Avrupa'nın en büyük güçleriyle eşit şartlarda boy ölçüşecek ve bir imparatorluk kuracak para ve insan gücü sağlayan kaynaklar, derin bir merkezileşmeye sahipti. 1500'lerde Britanya elbette tam olarak zayıf bir ülke değildi ancak, pek çok orta çağ savaşlarında İrlandalıları ve İskoçları yıpratmıştı. Güçlü bir Fransa ve İspanya, İrlanda ve İskoçya'ya müdahale olasılığını gündeme getirmekteydi. Britanyalı hükümdarlar yakınındaki bu tehlikelerden kendilerini huzurlu hissedemiyorlardı. Bu endişe, Atlantik'in uzak bölgelerinde daha derin ve farklı rekabete dönüştü. Uzak bölgelerdeki artan endişe, İspanya ile artan huzursuzlukla paralel seyretmekteydi. 1560'tan itibaren İskoçya'daki Fransız müdahalesi yok olmuşsa da İrlanda için tehlike devam etmekteydi. Reformasyon İrlanda'da tutunamadı ve Katolik İrlanda ile Protestan Britanya arasında dini bölünme gittikçe artmaktaydı. Tüm bu zorluklara rağmen Britanya, 1660 yılında Cromwell döneminde, İrlanda ve İskoçya ile siyasi birlik kurduğunu ilan etmişse de üç krallık için tek bir monarşi için hala daha üç farklı parlamento varlığını sürdürmekteydi (Go, 2011:156-157). Britanya'nın büyük bir siyasi güç olarak ortaya çıkışı, başka bir güç tarafından İskoçya veya İrlanda'ya olası düzenlenecek işgalin savunulabilmesinden de daha fazladır. Britanya çok daha büyük, işgale veya istilaya karşı daha güvenli ve daha güçlü bir krallığa dönüştü. Bunu da genişleyen zengin kaynaklarına ve sahip olduğu insan gücü ile gerçekleştirebildi. Britanya, altı milyondan az nüfusuyla 1689 yılında yirmi milyonluk askeri güce sahip Fransa'ya karşı meydan okuyabilmiştir. Savaş alanına gönderecek yeterli insan gücüne sahip olmasa da Britanya, sübvansiyonlarla veya 1690'da İrlanda'daki seferlerinde olduğu gibi, Danimarka krallığından yedi bin asker kiralayarak Avrupalı müttefiklerinin yanında yer alabildi. Nitekim 18. yüzyılın başlarındaki İspanyol Veraset Savaşı'nda İngiliz parası, Britanya'nın müttefikleri için insan gücünden bile daha önemliydi. 17. yüzyılın sonlarına doğru Britanya, üç krallığın zenginliğinden fazlasıyla yararlanacaktır. Britanya'nın büyüyen ticaretine giderek daha fazla katkıda bulunan büyük İskoç ve İrlandalı kolonistler Londra'da ortaya çıkmaya başlamıştır (Go, 2011:159-160).

Şekil 3 1714-1763 yılları arasında İngiliz Kamu Söyleminde yer alan konular (Mulligan & Simms, 2010:92)

18. yüzyılda Britanya’da kurulan mali-askeri devlet modeli (fiscal-military state), İngiltere Merkez Bankası (Bank of England), National Debt, menkul kıymetler borsası (stock market), Kraliyet donanması ve sürekli ordu Britanya’nın uluslararası rolünü sürdürebilmesine ve Avrupa’daki özel konumunu koruyabilmesine ve geliştirmesine olanak sağlamıştır. Britanya siyasi düşüncesi, Britanya’nın uluslararası devlet sistemi içerisindeki konumuna odaklanmaktaydı. Bu dönemde kıta Avrupa’sındaki ticaret, dünyanın geri kalanıyla gerçekleşen ticareti çok geride bırakmıştır. 1714-1783 yılları arasında Britanya’nın Avrupa’daki konumu sorunu İngiliz siyasi söylemlerini büyük oranda etkilemiştir. Dış politikanın önemi, diplomatik sorunların da ötesine geçerek iç politikayı da şekillendirmiştir. 18. yüzyıldaki askeri ve diplomatik olaylar, Britanya’daki hemen hemen her iç krizi ve siyasi davayı tetiklemiştir. Toplumun dış politikayla ilgilenmesi 18. yüzyıl miraslarındandır. Mülk sahibi İngilizlerin çoğu, özgürlük ve güvenliklerinin sağlanmasını ve korunmasını Avrupa dengesinin korunmasına bağlıyordu (Mulligan & Simms, 2010:79-81). Şekil 1.2’de de görülebileceği üzere Britanya’da kamusal alandaki kaygı ve söylemleri büyük çoğunlukla Avrupa siyaseti, Avrupa’daki endişeler yönetmiştir. Amerika, Karayipler veya Hindistan’daki koloniler, kamu için Yedi Yıl Savaşları kadar önem arz etmemekteydi. Afrika’nın önemi ise Fransa’nın bu

bölgedeki girişimleri çerçevesinde artmıştır. Nitekim Fransa'nın tam da bu dönem bu bölgede yaptığı girişimler (köle ticareti, sömürgecilik) sonrasında Britanya, 1752 yılında, Royal African Company'nin yerini alacak Afrika Tüccarlar Şirketini (African Company of Merchants) kurmuştur. 1749 ile 1763 yılları arasında Amerika sütununa bakıldığında bir artış yaşandığı görülse de Avrupa meseleleri yine önemini korumaktadır. Ancak 1764-1800 yıllarında ise Amerika'nın bağımsızlığı süreci ile birlikte Britanya için deniz aşırı bölgelerdeki koloni kavramı değişim yaşayacaktır (Mulligan & Simms, 2010:93-94).

Avrupa emperyalizmi tarihçilerinden John Gallagher ve Ronald Robinson, 1815 yılı sonrası Britanya'nın, dünya imparatorluğuna giden yol haritasını çizdiler. Argümanlarının merkezinde iki iddia bulunmaktaydı: İlk olarak İngilizler sürekli olarak kamu harcamaları üzerindeki kısıtlamaları olan hükümet sistemleri nedeniyle, dünyanın her yerinde çıkarlarının peşinden gitmenin en az çaba gerektiren yolunu aradılar. Bu nedenle İngilizler, yerel seçkinlerle işbirliğine yönelmişlerdi. İşbirliği, her iki tarafın da ortak çalışabileceği ve her iki tarafında çıkarlarına hizmet edecek, fayda sağlayacak mekanizmalar oluşturmaktı. İngilizler, çıkarlarına hizmet edecek gerekliliklerden daha fazla kaynak harcamak istemiyorlardı. Dünyanın bazı bölgelerinde İngilizler, yerel egemenliğe karşı diplomatik ilişkiler geliştirerek ticaret için kapı aralamaktaydı. Latin Amerika'da bu modeli uygulamışlardır. Ancak yerel egemen, işbirliğine yönelmezse kapı zorlanabilir, kilit kırılabilirdi. 1839-1842 yılları arasında Britanya bu modeli ise Çin'e karşı uygulamıştır. Silahlı müdahale ile ticaret yollarının açılması ise her durumda garanti vermemekteydi ve İngilizler bazı bölgelerde, birbirine bağlanan deniz yollarında stratejik öneme sahip ticari getirisi olmayan yerlerin de kontrolünü ele geçirmek ve burada münhasır haklara sahip olmak istiyordu. Bu tür bölgelerde ise öncelikle yerel yöneticiler görevden alındı ve İngiliz yönetimi empoze edildi, İngiliz vali atandı ve haritada bu bölge pembe renk ile işaretlendi. Her ne kadar bu bölgede resmi olarak "imparatorluk" kurulmuşsa da geleneksel İngiliz işbirliği sisteminin devam ettiği söylenebilmektedir. Britanya'nın nasıl genişlediği sorusuna verilebilecek öne çıkan bir diğer yanıt ise genişlemede ilk adım emperyal temas veya karşılaşma ile gerçekleşerek sömürge topluluklarının oluşumuna ve imparatorluğun oluşumuna yol açmasıdır (Darwin, *Unfinished Empire: The Global Expansion of Britain*, 2012: 30-31).

Britanya'nın dünyadaki gücünü maksimize etmesinde öne çıkan üç gelişme bulunmaktadır. Bunlardan ilki teknik gelişme ve kurumsal değişimdir. Britanya için diğer bölgelerle entegrasyonun, bütünleşmenin sağlanmasında yardımcı olan telgraf, buharlı gemi ve demiryolu, merkez ile çevresi arasındaki mal, bilgi ve insan (askeri güç) akışını hızlandırmıştır. Londra'da uluslararası bir sermaye piyasasının yükselişi ve gazeteler, haber ajansları ve özel dergiler yardımıyla geniş "bilgi alışverişi" gerçekleşmesi, sömürge veya yarı-sömürge bölgelerin bu büyük metropole bağımlılığını artırmaktaydı. İkinci etken ise 1870'lerde imparatorluğun başkaları tarafından tasavvur edilme biçimine bağlıdır. Başka yerde sunulmayan kâr, para, yatırım ve hizmetin yer alması ve rekabete sahne olması Londra ve Britanya'nın çekiciliğini artırmakta ve farklı bölgelerin arzu edebileceği ekonomik gidişat ve sosyal gelişim imkânları vaat etmekteydi. Üçüncüsü ise Britanyalılar, 1860'lar sonu itibari ile geniş çapta dağılmış mülklerinin savunması hakkında daha sistematik hareket etmeye başlamışlardır. 1867'de bir komite, "Uygun İklimlerde Genel Hizmet için Asya Birlikleri Kuvveti" (İngiliz garnizonlarının yerini alacak) örgütlenme olasılıklarını araştırmaktaydı. 1870'lerin sonunda, Kraliyet Sömürge Savunma Komisyonu, Rusya'nın ilerleyişinden duyulan korkuyla harekete geçerek, kolonilerin kendi korunmaları adına ne gibi katkılar yapmaları gerektiği yönünde araştırmalar yapmıştır. Yeni 'emperyal savunma' kavramı şekillenmeye başladığında, Hindistan'ın 'emperyal stratejik rezerv' rolünü koruma amaçlı Süveyş kanalını İngilizlerin geleceğine yönelik planlarında baskın unsur haline gelmeye başlamıştır (Darwin, *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System, 1830–1970*, 2009:70-72).

19. yüzyılda “yeni dünyalar” Britanya için keşfedilmeye, sömürülmeye, sömürgeleştirilmeye veya dönüştürülmeye hazır yerler olarak tasavvur edilmekteydi. Orta ve Güney Amerika, Nijer, Güney Afrika'nın iç bölgeleri, Orta Doğu'nun bazı bölümleri (özellikle Mısır), Basra Körfezi, Orta Asya, Yeni Zelanda, Kuzey Pasifik ve Çin'e art arda seyahatlerin gerçekleşmesi ve bu bölgelerin ticarete açılması, Britanya için küresel bir dünyaya kapı aralamaktaydı. 1837 yılında Britanya'daki bir parlamento komitesinde Büyük Britanya'nın durumu hakkında “dünyanın medenileşmemiş milletleriyle iletişim kurmaya yönelmesine” ilişkin söylemlerde bulunmuştur. Denize hakimiyet, kıtalar arası ticarete geniş paya sahip olma ve endüstriyel tekniklerin kullanımında liderliğe sahip olarak İngilizler, evrensel bir

imparatorluk kurmak için gerekli araçlara sahipti. Herhangi bir Avrupalı rakibe veya herhangi bir yerel direnişe karşı başa çıkmasında, yenilmez bir güç haline gelecekti (Darwin, *The Empire Project: The Rise And Fall Of The British World System, 1830–1970*, 2009:74).

19. yüzyıldaki dış politika yönelimi “serbest ticaret emperyalizmi” olarak adlandırılmak ile birlikte Britanya’nın ekonomisi büyük çoğunlukla ihracata dayanmaktaydı. 1851 yılında gerçekleştirilen Büyük Sergi (Great Exhibition)¹, İngiliz sanayi ürünlerinin, küresel pazarları hakimiyet altına aldığı önemli göstergesi olarak işaret edilmektedir. Bununla birlikte hemen hemen tüm yapılar; İngiliz üretimi, İngiliz ticareti ve İngiliz mali hizmetleri, İngiliz ekonomik ideolojisi hakimdi ve serbest piyasalar ve serbest ticaret, 'uygar' dünyada geleceğin dalgası olarak algılanmaya başlanmıştı. Bu kapsamda, kolonilere duyulan ihtiyaç düşüncesi ise sorgulanmaya başlanmıştır. Bu düşünce şeklini savunan; 1820'lerden 1847'ye kadar İngiliz sömürge yönetimine hakim olan James Stephen, kolonilerin varlığını Britanya için bir talihsizlik olarak görüyordu ve yerleşik toplumun sömürge ilişkisini sona erdirmeye kendileri karar verene kadar sömürgeciliğe sabırla katlanması gerekiyordu. Bu düşünceye karşı görüşü savunan; 1830'larda ve 1840'larda, bir grup orta-üst sınıf gazeteci ise Britanya tarafından otoriter bir sosyal programın bir bileşeni olarak "sistemik kolonizasyon" doktrinini savunmaktaydılar (Thompson, 1999:28-29). Britanya’nın sahip olduğu imparatorluk ‘mülklerinin’ tümü resmi sömürgesi olarak tanımlanmamaktaydı. Hindistan, ticari bir işletme olan Doğu Hindistan Şirketi tarafından resmi veya gayri resmi olarak yönetilen bir topraklar topluluğuydu ve 1833 yılında ticari işlevlerini sınırlandırarak, vergilendirmeden gelir elde etmeye odaklanmıştı. Ancak Hindistan ve bulunduğu kıta, Britanya için her dönemde hayati öneme sahip konumda yer almıştır. 1850'lerden itibaren ise Hindistan, sterlinin bir dünya para birimi olarak rolünün sona ermesinin ardından Britanya'da öne çıkan yeni hizmet ve mali düzenin önemli bir parçası haline gelmiştir. Hindistan'daki İngiliz politikasının ana araçları olan ordu ve kamu hizmetinde, yalnızca az sayıda beyaz ırka sahip yetkili istihdam edilmekteydi. Ancak bu kişiler, güç sahibi konumda bulunmak ile birlikte

¹ Londra’da The Crystal Palace’da, Royal Society of Arts tarafından düzenlenen sergide, tüm dünyada tasarlanan sanayi ürünleri yer almıştır.

Hindistan'daki baskı yönetimini devam ettirmektedirler. Zaman zaman Şirket ve Londra'daki hükümet yetkilileri, Hindistan'daki yetkililerin ilhakçı faaliyetlerine itiraz ettilerse de büyük çoğunlukla bu faaliyetleri onaylamışlardır. Bu yaklaşım birkaç on yıl sonra Afrika'da meydana gelecek olaylar için bir emsal oluşturmuştur. Serbest ticaret, barış ve işbirliğini sağlamaktan çok uzaktı. Önemli askeri güçlere sahip olduğu kabul edilen ülkelere karşı serbest ticaret misyonerleri, müzakere ve diplomasi yoluyla işbirliği kurmaya çalışmaktaydı. Diğer taraftan İngiliz mallarının ucuzluğundan etkilenmeyecek kadar geri kalmış olarak nitelendirilen başka bölgelerde ise sonradan ilhak edilsin ya da edilmesin, cezai güç her zaman başvurulmuş bir diğer yöntem olarak yer almaktaydı. Bu yöntem, 1824'te başlayıp 1852'ye kadar toprakları Hindistan'a ilhak edilen Burma krallığına karşı kullanılmıştır. Ancak serbest ticaret emperyalizminin kullanıldığı en önemli örnek, Çin İmparatorluğu'na karşı yürütülen savaşlardır. 1830'ların sonlarından 1850'lerin sonlarına kadar süren çatışmalar pek çok nedeni içinde barındırır da temel amaç aynıydı: Çinli yetkililerinin Çin limanlarındaki ticari düzenlemelerinin değiştirilmesi bağlamında ikna etmek ve İngiliz Hindistan'ında yetiştirilen afyonu, Çin imparatorluğuna ihraç etmeye izin vermeye zorlamaktı. Bu ilaç, Britanya'nın uzak doğu ticaretinin temel dayanağıydı ve bu ürün haricinde İngiliz tüccarlarının Çin pazarında büyük talep gören hiçbir malları bulunmamaktaydı. 1839'daki ilk Afyon Savaşlarının ardından, Hong Kong toprakları ticareti daha kolay yürütmek için güvence altına alındı. Ancak Çin'in sözde bir devlet olarak tanınmasına bağlı olarak, Hong Kong toprakları doğrudan ilhak edilmek yerine "kiralandı" (Thompson, 1999:30-31). Çin'in yaşadığı bu durumu daha sonra siyasi yok oluş içerisine girmiş olan Osmanlı devletinin ve İspanyol imparatorluğunun Güney Amerika'daki, özellikle de güney konisindeki zayıf devletleri de yaşayacaktır.

Ticaret, Britanya'nın imparatorluk yolundaki en güçlü motive kaynağı olmak ile birlikte savaşlarda da kullandığı en önemli silahlardan birisi haline gelmiştir. Avrupalı güçlerle girdiği yarışta savaşlar ve ticaret birbirinden ayrılmayan iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. 18. yüzyılda Amerika'nın bağımsızlığını kazanması ile Britanya imparatorluğunun erken çöküşe girdiği tasavvur edilebilmektedir. Ancak imparatorluğun önceki döneme göre daha küçüldüğünü kabul etmek ile beraber yüzyılın sonunda ve 19. yüzyıl başında yaşanan Napolyon savaşları, Britanya'nın 'farklı dünyalarda' imparatorluğunu genişletmesi yönünde teşvik etmiştir (Boyce,

1999:13). Amerika'nın bağımsızlığı öncesinde beyaz ırka sahip olan topluluklar tarafından oluşturulmuş bir imparatorluk özelliğine sahipken 19. yüzyıl sonrasında imparatorluk şekil değiştirerek farklı renkteki ırkların yer aldığı imparatorluk haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Britanya'nın 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarına kadar dış politika kararlarında önemli roller üstlenmiş olan ve muhafazakarlar (conservatives) siyasi grubunun liderliğini üstlenen, siyaset tarihinde ilk defa üç kez başbakanlık koltuğuna oturan Earl of Derby unvanına sahip Edward Stanley'e ayrı bir paragraf açılmalıdır. Nitekim, 1846 ile 1868 yılları arasında muhafazakar grubun yirmi iki yıllık başkanlığını yapmak ile birlikte 1832 yılındaki Reform Hareketi'nin² öncü savunucularındandı. 1833 yılında ise Britanya imparatorluğunun tüm bölgelerinde köleliği yasaklamıştır (Hicks, 1988:19-20). Reform Hareketi ile birlikte işçi sınıfının sesi de Britanya siyasetinde duyulmaya başlanmıştır. Şubat 1852 yılında ilk kez başbakanlık koltuğuna oturduğunda dış politikada sakin, ölçülü, ılımlı ve uzlaşımçı olacağına sinyallerini vermiştir. Derby, bu söylemleri ile Palmerston'un hiper-aktif, saldırgan diplomasisini eleştirmekteydi. Derby'e göre Britanya büyük bir deniz gücüydü ve uluslararası prestiji de deniz gücü ile korunan küresel ticari imparatorluğundan geliyordu. Ancak Britanya'nın sınırlı askeri gücünün farkında olması ile Avrupa devletlerinin ihtilaflarına karşı tek taraflı müdahil olmaktan kaçınılması gerektiği düşüncesindeydi. 1815 yılında Viyana Kongresinde, Avrupalı güçler tarafından oluşturulan Avrupa ahenginin, Avrupa dengesinin korunmasına önem veren Derby, Avrupalı devletler ile ilişkilerini saygılı diplomatik temaslarla sürdürülmesi taraftarıydı. Derby'nin bu tutumu "izolasyonist politika" olarak görülmemelidir zira Derby, Avrupada milliyetçi ihtilaflardan kaynaklanan anlaşmazlıklarda arabuluculuk yaparak, Avrupa ile diplomatik bir ilişki sürdürme taraftarı olmuştur. İngiliz çağdaşlarının çoğu için olduğu gibi Derby için de aktif bir bölgesel genişleme politikasının tanımlanması olarak "emperyalizm" kavramını reddetmekteydi. "Emperyalizm", Napolyon Bonapart'ın kibirli hırslarını veya Rusya'nın otokratik baskı yönetimini çağrıştıran yabancı ve olumsuz bir terim olarak algılanmaktaydı. 1850'lerde ise "emperyalizm", Fransa hükümdarı III. Napolyon'un askeri hırsları ile daha fazla ilişkilendirilmekteydi. Derby, 1841-45

² İngiliz burjuvazisine ve orta sınıfına seçme ve seçilme hakkı tanınmasına yönelik çıkarılan yasa

yılları arasında Sömürge Sekreteri olarak, Britanya'nın sömürge sınırlarını genişletmemeye yönünde çaba harcamıştır. Genişlemenin kaçınılmaz olarak beraberinde getirdiği ek masraflar ve diplomatik ilişkiler, Derby için büyük zorluk olarak görülüyordu. Genişleme desteklenmekteydi ancak toprak parçasının genişletilmesinden ziyade, ticari genişlemenin Britanya'nın çıkarlarına en çok uyabilecek seçenek olarak görülmekteydi (Thompson, 1999:29). Britanya'daki muhafazakar siyaset 1846 ile 1868 yıllarında bu çizgide devam etmiştir. 1870'lere gelindiğinde ise Avrupa'daki "Büyük Güç" rekabetinde duraklama yaşansa da Osmanlı imparatorluğu'nun Balkan savaşları ile eski gücünü kaybettiğinin sinyallerini vermesi ile Avrupa tekrar alarma geçmiştir. Avrupa'da "Doğu Sorunu"nun yavaş yavaş belirginleşmesi ile Britanya, 1875 yılında Süveyş Kanalına ait hisselerin büyük çoğunluğunu satın almıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

BRİTANYA’NIN ORTADOĞU POLİTİKASI ve KOLONİZASYON

Britanya, 1617 yılından 1971'e kadar "Büyük Ortadoğu" olarak adlandırılan bölgede, yaklaşık dört yüz yıl boyunca mevcudiyetini sürdürmüştür. Bölge ile sürdürülen tüm ilişkiler ve bölgenin bir İngiliz alanı haline gelmesinde, Britanya imparatorluğunun güvenlik kaygıları etrafında şekillenmiştir. İngiliz tüccarları ve politikacılar, Orta Doğu'daki İngiliz varlığına yön, şekil ve sürdürülebilirlik sağlamışlardır. Bu bölümde, Britanya imparatorluğu denkleminde ayrılmaz bir parça olarak konumlandırılan bölgenin güvenliğinin ve bölgedeki ticaret ve iletişim ağlarının korunabilmesi yönünde uygulanan politikalar inceleme konusu olacaktır.

2.1. Britanya Dış Politikasında Orta Doğu

2.1.1. Bölgedeki ticarete öne çıkan üç İngiliz şirketi

1619'da İngiliz tacını ve Doğu Hindistan Şirketi'ni temsilen Sir Thomas Roe, İran'daki Safevi İmparatorluğu ile İngiliz tüccarları arasında Orta Doğu'da ticaret yapma ayrıcalığı sağlayacak ilk resmi ticaret anlaşmasını imzaladı. Anlaşmanın imzalanmasında, üç şirketin 16. yüzyıldan itibaren önemli çabaları bulunmaktı: Muscovy, Levant ve Doğu Hindistan Şirketleri. Herhangi bir rekabetin yokluğunda, Muscovy Şirketi tüccarları kısa sürede Orta Doğu'da önemli ilerlemeler kaydedecektir. Şirket, ardışık seferler düzenleyerek, Şirvan'daki İran valisi Abdullah Han ile yapacağı anlaşma ile önemli ticaret imtiyazları elde ederek, Suriye ve Türkiye sınırı boyunca ilerleyebilecektir. İkinci rota ise Volga Nehri'ni İran ve Hazar Denizi'ni takip etmekteydi. Ham ipek ve diğer lüks malların ticareti ve Hindistan'a giden bir yol olma potansiyeli, şirketin bölgeye olan ilgisini artırmaktaydı. Levant şirketi ise İstanbul'da bir elçilik ve padişahın hükümdarlığı boyunca konsolosluk ofisleri buldurmak için siyasi haklara sahipti. 1603 yılında Ferman ile sahip olduğu tekellik, ülke içindeki serbest ticaret baskısı nedeniyle 1825 yılında Parlamento tarafından çıkarılan yasaya kadar devam edecekti. Elizabeth döneminin büyük şirketlerinden bir diğeri olan ve

1600 yılında kurulan Doğu Hindistan Şirketi ise Cape (Güney Afrika) rotasında, Hint Adaları ve Çin'de ticaret gerçekleştirmekteydi. 1615 yılında Hindistan ve Basra Körfezi ile ticarete başlayan şirket, bir asır sonra ticareti doğrudan Osmanlı Devleti ile sürdürmüştür. Doğu Hindistan şirketi, diğer şirketlerin sahip olmadığı önemli bir özelliğe sahipti: Basit bir ticaret şirketinden daha fazlasıydı, aynı zamanda İngiliz tacının gücünü de taşıyordu. Bu nedenle şirket, Yedi Yıl Savaşlarının ardından, Hindistan'daki en büyük siyasi güç haline geldi ve rakip Levant Şirketinin ekonomik ve siyasi gücünü çok geride bıraktı. 1790'larda Doğu Hindistan Şirketi, bölgeyi Fransızların Hindistan'a yönelik tehditlerine karşı bir tampon olarak güvence altına almak için Kızıldeniz ve Basra Körfezi boyunca Arap şeyhlikleriyle anlaşmalar için müzakerelerde bulundu (Harrison, 2016:3-4). Şirket, 1857'deki Sepoy İsyanı'na kadar, Orta Doğu meselelerinde önemli bir siyasi aktör konumundaydı.

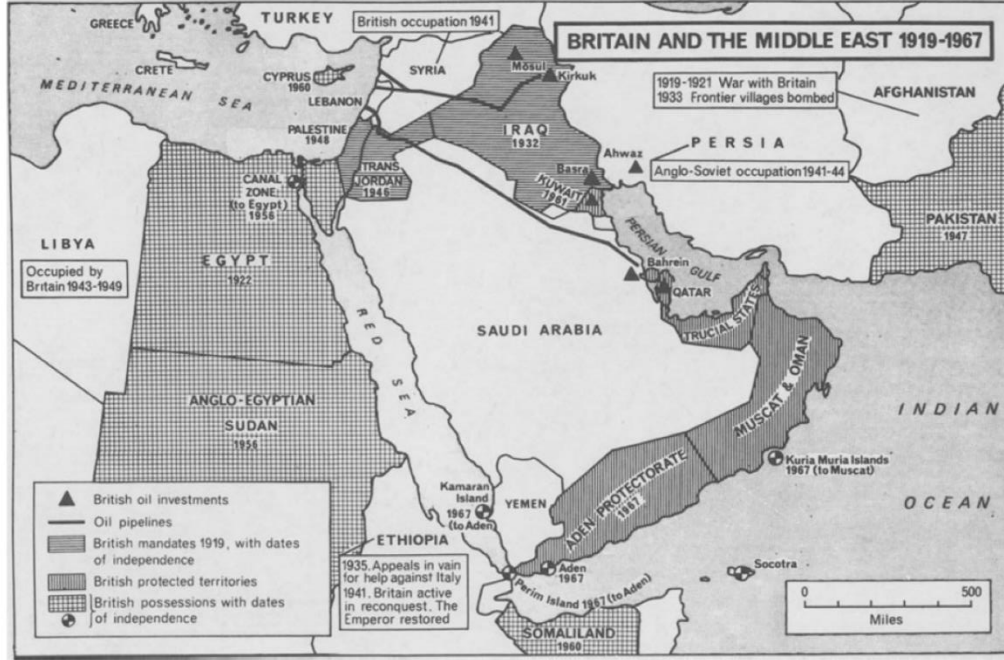
2.1.2. Britanya'nın Akdeniz havzası ve Basra Körfezine yönelik politikaları

İlk olarak Kudüs'ün Müslümanlar tarafından alınması nedeniyle vuku bulan Haçlı Seferi ile bölgeye ilk intikalini gerçekleştirmiş olan İngilizler, girişimleri herhangi bir sonuç vermeyecek, Selahaddin Eyyübi ile uzlaşmaya vararak geri çekileceklerdir. Ancak İngilizler bu sırada Kıbrıs'a ve Doğu Akdeniz'de yer alan Akka kalesine de yerleşeceklerdir. 12. ve 13. yüzyıllardaki Haçlı Seferleri ile başlamış olan bölgeyle ilk temaslar, tekrar 15. ve 16. yüzyıllarda da temaslar aynı nedenler etrafında gerçekleşse de Avrupa'daki güç dengesi siyaseti ve ekonomideki değişen yapı diğer etkenler arasında yer alacaktır. Avrupa'daki mezhep savaşlarının etkileri, bölgedeki siyasette de kendini hissettirecektir. Avusturya, Fransa, Habsburg hanedanı ve İspanya'nın başını çektiği Katolikler ile Protestan İsveç, Hollanda ve Lutherci Alman prensliklerinin, İspanya'dan bağımsızlıklarını kazanma yolunda mücadelelere şahit olunmaktaydı. Dini olduğu kadar ekonomik ve siyasi mücadelelerin yaşandığı iki blok arasındaki çekişmeler Otuz yıl Savaşları gibi kitlesel ve sancılı mücadelelerin yaşanmasına neden olacaktı (Çakaş, 2019:210-212). Sanayi devrimi ve coğrafi keşiflerin beraberinde getirdiği ve özellikle Avrupa'da ve tüm dünyada hissedilen ekonomik değişim ve dönüşüm, Britanya'nın Avrupa'ya yönelik dış politikasına etki eden büyük bir unsur olduğu gibi Akdeniz bölgesindeki politikalarını da

şekillendirecektir. Büyük güçler arasında Avrupa kıtasında yaşanan çekişmeler diğer kıtalara da yayılacaktır.

Britanya'nın dünya genelinde ticaretini önemli şirketler vasıtası ile yürüttüğü bir önceki başlık altında vurgulanmıştı. Bu şirketlerden Levant ve Doğu Hindistan Kumpanyaları Akdeniz bölgesinde, Orta Doğu'da önemli ticaret yollarına sahipti. Levant kumpanyası, bölgedeki iki rotada elde ettiği emtiaları deniz ve ardından kara yoluyla Normandiya'ya ve son olarak Manş denizi üzerinden Britanya'ya sevk etmekteydi. Kara yolu, İtalyan şehir devletlerini içermesi nedeniyle, İtalyanların şirket aleyhine avantajlara sahip olması ve Britanya'nın en büyük rakipleri olarak gördüğü Fransa ve Habsburg üzerinden ticaret yapmaya zorlanması bu hattın daha sonra, 17. yüzyılda kullanılamamasına sebep olacaktı. Sahip olunan bir diğer rota ise Doğu Akdeniz limanlarından başlamaktaydı. Rota; Malta, Cebelitarık ve Manş Denizini içermekte ve emtiaların Londra'ya intikalini gerçekleştirmekteydi. Ancak bu rota da İngilizlere güvenlik sorunları oluşturmakta ve yine İspanya, Venedik ve Fransa gibi Avrupa'daki rakip devletlerin bu bölgelerdeki mevcut nüfuzları ile karşı karşıya gelmelerine neden olmaktaydı. Doğu Hindistan şirketi tarafından kullanılan ticari rota ise Hindistan, Ümit Burnu, Atlantik Okyanusu ve Londra'yı içermekteydi. Bu yol da Britanya için sorunlara yol açmaktaydı. Nitekim yolun uzunluğu ve Portekizlilerin düşmanlığı bu sorunlar arasında yer almaktaydı. Rotalardan bir diğeri ise Mısır'daki Kızıldeniz limanlarından, Levant limanlarına ardından Akdeniz'den Londra'ya intikali içermekteydi. Bu rotanın beraberinde getirdiği pek çok sorun olsa da diğer rotalara oranla daha avantajlı bir konuma sahipti. Türklerin Cidde limanından yukarıya Hristiyan gemilerine izin vermemesi nedeniyle kervan yoluyla yapılan intikal, diğer rotalara göre daha az sorunluydu ve İngilizler için daha az maliyet içermekteydi (Çakaş, 2019:212). Britanya'nın 18. yüzyıl itibariyle dış politikasında ana hedef olarak belirlediği siyasi güç dengesi uygulaması, Akdeniz bölgesinde de kendini göstermeye çalışmaktaydı. Nitekim bölgedeki ticarete yer alan önemli iki şirketin, İngiliz tahtı ve Parlatentonun adına yaptığı girişimler, bölgede İngiliz lehine bir statükonun oluşturma çabası içerisine girdiğini göstermekteydi. 17. yüzyıl itibariyle Akdeniz politikasının şekillenmesinde, Hindistan ile ticaret başat konumdaydı ve Britanya-Hindistan arasındaki ticaret yollarının güvenliği, Britanya dış politikasının temel hedeflerinden biriydi. Nitekim ticaret rotalarında yer alan güvenlik kaygıları ve diğer

Avrupalı güçler tarafından engellenme, böyle bir dış politikanın oluşumunu zorunlu kılmaktaydı.

Şekil 4 1919-1967 yılları arasında Orta Doğu’da Britanya

Britanya’nın Orta Doğu politikasının temel anahtar cümlesi “sömürge yollarının güvenliğinin sağlanması” idi. Bu çerçevede ise Britanya, Avrupa’daki veya Rusya gibi rakiplerine karşı ulusal çıkarlarını koruma amaçlı bir tür denge siyaseti izlemekteydi. Özellikle 1791 yılı sonrasındaki yüzyılda Rusya’nın ve Avrupalı güçlerin bölgedeki nüfuzunun engellenmesi çabası ile Osmanlı Devleti’nin sınırlarının korunması, topraklarının bütünlüğünün sağlanması politikası izlenmiştir (Çitçi, 2022:1). 18. yüzyıldaki İspanyol Veraset savaşları, Britanya için önemli sonuçlar doğuracaktır. Akdeniz bölgesindeki etkisinin artmasında neden olacak bu savaşla birlikte Britanya, savaş sonucunda imzalan Utrecht antlaşması ile Minorca adası ile Cebelitarık’ı ele geçirecektir. Savaş sonucunda, iki büyük rakibi olarak gördüğü İspanya ve Fransa’nın gücü azalacak, ticaret rekabetinde ise Hollanda’ya karşı önemli avantajlar sağlayacaktır. Ancak diğer rakiplere göre Fransa, Britanya için önemli güçler arasındaki konumu devam etmekteydi. Britanya için en büyük tehdit, Avrupa’da herhangi bir güç tarafından kara hâkimiyetinin kurulmasıydı ve bu

hâkimiyet ancak Fransa tarafından oluşturulabilirdi. Avrupa’da olduğu gibi dünyanın diğer bölgelerindeki sömürlere karşı da büyük bir tehdit olarak görülen Fransa’nın, nüfuzu ve etki alanı sınırlandırılmalıydı. Bu amaçla Britanya, öncelikle kara hâkimiyetinde önemli bir güç olarak gördüğü ve Fransa’nın kara üzerinden gücünün sınırlandırmasında önemli rol üstlenebilecek Prusya ile ittifak içerisine girmeliydi. Nitekim bu müttefiklik, Britanya’ya özellikle Fransa ile yaşanan Yedi Yıl Savaşlarında büyük bir avantaj sağlayarak, Fransa’nın yenilgisine neden olacaktır. Britanya’nın başarısı, Hindistan’daki ekonomik ve siyasi nüfuzunun artmasına da sebebiyet verecektir (Çakaş, 2019:213). Britanya ve Fransa arasındaki çekişmeler, Amerika Bağımsızlık savaşları ile birlikte, Britanya’nın gücünün sınırlandırılması amacıyla Napolyon’un Mısır’ı işgal etmesi sebebi ile yaşanan savaşlar ile devam edecektir.

Mısır’ın işgal fikri Fransa’da, Britanya’nın imparatorluk gücüne karşı meydan okuma çerçevesinde gelişmek ile birlikte, Amerika topraklarına karşı Osmanlı Devleti’nin toprakları, alternatif bir sömürü ve yayılma alanı olma ihtimalinden de kaynaklanmaktaydı (Dykstra, 2008:116-117). Britanya için bu görüş resmi olarak henüz kabul edilmemişse de Napolyon Mısır’ı, Britanya imparatorluğunun ana damarı olarak görmekteydi. 19 Mayıs 1798 tarihinde başlayan işgalin, Ağustos ayında Avrupa’daki güçler tarafından öğrenilmesi sonrasında, Britanya’nın duruma karşı dört boyutlu bir strateji geliştirmesine neden olacaktır. İlk olarak Britanya, Fransa’daki İkinci Koalisyon hükümetine karşı Rusya, Avusturya ve Osmanlı devleti ile müttefiklik kurma girişiminde bulunmuştur. Daha sonrasında ise Britanya ve Osmanlı Devleti tarafından ortak sefer düzenlenerek, Napolyon ile savaşmak üzere bölgeye birlik sevk edilmiştir. Britanya’nın geliştirdiği planın üçüncü adımında İngiliz donanmasının, Kızıl Denizin Perim ve Aden noktalarını kapatarak, Fransızların bu bölgeden çıkışının engellenmesi hedeflenmiştir. Son olarak Britanya, Hindistan’dan gönderdiği temsilciler ile Körfez bölgesindeki şeyhliklerle bağımsızlık anlaşmaları imzalayarak, Fransa’nın Körfez’e herhangi bir girişim ihtimali engellenmeye çalışılmıştır. Britanya öncülüğündeki birlik, Mısır’da Fransa’ya karşı başarı elde ederek, Fransa’nın bölgeden çekilmesini sağlayacaktır (Harrison, 2016:28-29). Napolyon’un Mısır’ı işgali beraberinde önemli sonuçlar getirmiştir. Öncelikle Mısır, Avrupa’daki güçlerin dış politika stratejilerinin önde gelen ve vazgeçilmez bir parçası olarak yer alacaktır. Nitekim işgal sırasında; Fransa, Britanya ve Osmanlı Devleti

tarafından bölgeye intikal eden asker sayısı, ülkenin sahip olduğu stratejik konumu ve önemi gözler önüne sermektedir. Fransa tarafından otuz beş bin asker ve on beş bin donanma personeli, 1799 yılında Osmanlı tarafından bölgeye ilk olarak on beş bin ve sonrasında kırk bin askerin gönderilmesi ve Britanya tarafından ise altmış bine yakın askerin sevk edilmesi önemli göstergelerden biridir. Mısır, Avrupa'daki "Doğu Sorunu" nun tek parçası olmasa da hayati bir parçası olduğunu kanıtlamaktadır. İşgalin doğurduğu sonuçlardan bir diğeri ise işgal öncesinde de mevcut olan ancak işgal sonrasında daha da derinleşmesine neden olan Mısır'ın ekonomik sorunudur (Dykstra, 2008:135-137). Bu sorun, sonraki yıllarda, farklı meselelerin temelini oluşturacaktır.

1815 yılında düzenlenen Viyana Kongresi ile Britanya, Akdeniz bölgesinde tesis ettiği gücünü Avrupa'da da pekiştirmek üzere, Fransa'nın tehdit oluşturabilecek tüm alternatifleri yok etmeye çalışmıştır. Britanya'nın böyle bir adım atmasında, Napolyon savaşları sırasında Fransa'nın 1807 yılında Rusya ile imzaladığı Tilsit anlaşmasının etkili olduğu söylenebilmektedir. Bu anlaşma ile önemli bir çıkarım sağlanmaktaydı: Rusya'nın Akdeniz'e inme yönünde niyetlerinin bulunması. Bölgeye karşı olası herhangi bir Rus yayılcılığına karşı Britanya'nın izlediği ilk politika, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün sağlanması ve bölgedeki İngiliz şirketlerin feshedilmesiydi. (Çakaş, 2019:214). Nitekim bölge ile ilişkilerin Britanya için farklı boyuta evrilmesi sebebiyle, bölgeyle yürütülen ilişkiler, şirketler vasıtası ile gerçekleştiremeyecek kadar hayati öneme sahip olmaktaydı. 19 yüzyılda, bir önceki yüzyılda Akdeniz bölgesinde kendi lehine tesis ettiği statükonun devamının sağlanması yönünde dış politika adımları attığı söylenebilmektedir. Yüzyılın başında ulusal çıkarlarına hizmet ettiği gerekçesiyle Osmanlı'nın toprak bütünlüğü koruma yönündeki politikaları, 19. yüzyıl sonunda değişime uğrayacak, Osmanlı Devleti'nin varlığı Britanya için önemli sorunlardan biri olarak tanımlanacaktır.

2.2 Britanya'nın Mısır'ı işgali

1875 yılında Osmanlı hükümeti, iflas ettiğini açıkladı. 1877 yılında, Slav halkına yönelik oluşan sempati dalgası ile Ruslar, Osmanlı'yı hızlı ve geniş işgale açık bir devlet haline getirecek ve Ayastefanos antlaşmasının imzalanmasına yol açacaktır. Osmanlı, topraklarının en zengin bölümünü oluşturan Avrupa'daki vilayetlerini ve

Trakya'da önemli sınırını kaybederek nihai çöküşün eşiğine gelmişti. 1780'lerden beri İngiliz diplomasisinin kabusu olarak tasvir edilen, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki kontrolü ve Doğu Akdeniz'deki hakimiyetinin gerçekleşmesi yalnızca an meselesiydi. Britanya'daki Disraeli hükümeti bu duruma tepkisini, İstanbul'a yaklaşmak için bir filo ve Malta'ya bir Hint ordusu göndererek göstermiştir. İngilizler, teorik olarak Osmanlının Asya vilayetlerini daha fazla Rus baskısına karşı korumak için Kıbrıs'ı işgal etti ve Rus etkisini Ege bölgesinden savuşturdu. Ancak 1878'de Britanya Dışişleri Bakanı olan Salisbury, "Doğu Sorunu" nun çözüldüğü yanılısamasına kapılmamıştı. Gerçekten de, Osmanlının Avrupa'daki topraklarının müsadere edilmesi ve Rusya'nın Kafkasya'da; Kars, Batum ve Ardahan'ı alarak ilerlemesi, Osmanlının gerilemesinde son aşamaya girildiğini işaret ediyordu (Darwin, *The Empire Project: The Rise And Fall Of The British World-System, 1830–1970*, 2009:153-154).

Hem Osmanlı hem de Mısır hükümetlerinin iflas ettiği netleştiğinde, önce Disraeli ve ardından ezeli rakibi Gladstone, Britanya'ya bölgede avantaj sağlamak için tek taraflı eyleme geçme cazibesine karşı koyamadılar. Mısır Hidivi Süveyş Kanalı Şirketi'ndeki hisselerini 4 milyon sterline satmayı teklif ettiğinde, Disraeli fırsatı değerlendirerek Canal Company'nin orijinal hisselerinin yüzde 44'üne sahip olmuştur. Ancak hisselerin 1895'e kadar oy hakkı sağlamaması ve daha sonra ise yalnızca on oy hakkı vermesi ile Britanya, kanalın üzerinde tam kontrol sağlayamamaktaydı. Öte yandan, Hidiv'in temettü veya kâr payı yerine her yıl hisselerin değerinin yüzde beşini ödeme taahhüdü, İngiliz hükümetine Mısır maliyesine yönelik yeni bir ilginin oluşmasına neden oldu. Fransız hükümetinin önerisiyle Britanya, Fransa ve İtalya'nın eşit olarak temsil edildiği çok uluslu bir komisyon kurulması ve Mısır maliyesinin bu devletler tarafından daha sonra yeniden düzenlenmesi, Fransızların oluşan hoşnutsuzluğunu bir ölçüde yatıştırdı. 1876'da Uluslararası Mısır Kamu Borçları Bankası (Caisse de la dette publique) kuruldu ve iki yıl sonra Mısır'da, Maliye Bakanı olarak bir İngiliz ve Bayındırlık/İmar Bakanı olarak bir Fransız'ın yer aldığı uluslararası bir hükümet kuruldu. Ancak bu paylaşım uzun sürmedi. 1879'da Hidiv, uluslararası hükümeti görevden aldı. Avrupalı güçler ise Hidivi görevden alıp oğlu Tefik'i göreve getirerek karşılık verdi. Bununla birlikte Tefik'in, Batı karşıtı Arabi Paşa liderliğindeki Mısır ordusu tarafından devrilmesi ile Mısır'ın, yabancı ekonomik hakimiyetten kurtarılması yönünde milliyetçi hareketin oluşumuna da rastlanılmaktadır. Batılı güçlere karşı

ayaklanmalar ile birlikte İskenderiye şehrine askeri sevkiyat gerçekleştirildi ve Kanal boyunca bir baraj inşa edildi. Ülkenin dış borcunun kapatılmasında kanaldan elde edilecek gelir ve kârlar, ciddi bir olasılık olarak görülmekteydi. Mısır'da ikamet eden 37.000 Avrupalının güvenliği ise Batılı güçler için endişe kaynağıydı (Ferguson, 2004:386-387).

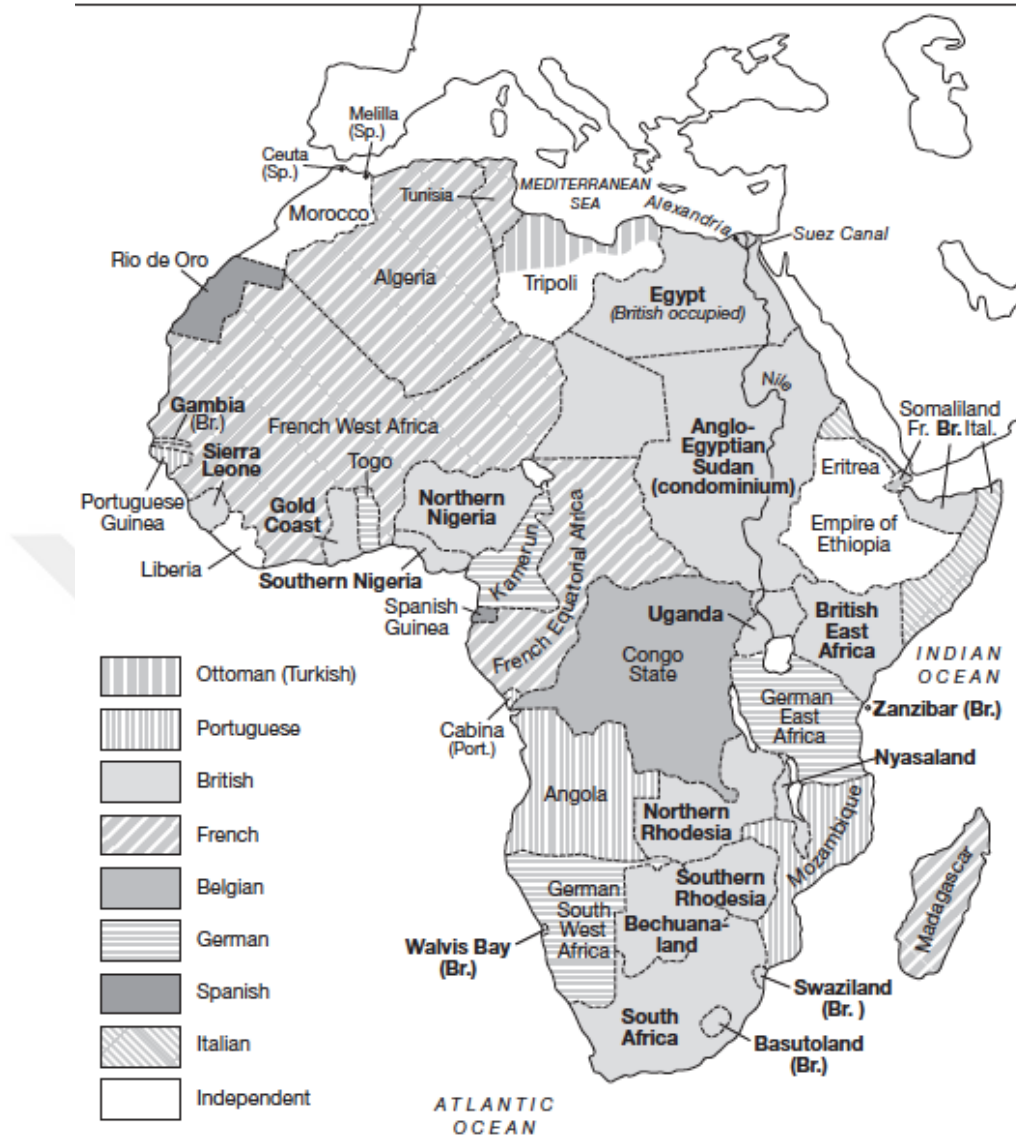
Muhalefet lideri olarak Gladstone, Disraeli'nin 'Yakın Doğu'daki dış politikasını şiddetle eleştiriyordu. Süveyş Kanalı'nın hisselerinin satın alınmasına hiçbir zaman sıcak bakmamıştı. Ancak bu dönemde artık iktidarda yer alması ile Gladstone, Victoria dönemi dış politika yönelimlerinden uzaklaşabilecekti. Mısır'a yönelik politikasındaki ilk adım olarak, Mısır'daki ikili (İngiliz-Fransız) yönetimi destekleyecektir. Fakat bu politikanın uygulanmasına yönelik zamanlama doğru olmayacak ve Fransa'da III. Cumhuriyet döneminde yaşanan krizlerden birine denk gelecektir. Fransa iç çalkalanmalar ile uğraşırken, Mısır'da ve özellikle İskenderiye şehrinde artan Batı karşıtı hareketler ve ayaklanmalar, Mısır'daki ikili yönetime karşı büyük tehlike oluşturmaktaydı. Bu kapsamda İngiliz kuvvetleri, 31 Temmuz 1882 yılında, Tel El-Kebir'de Arabi Paşanın ordusunu yalnızca yarım saatte yok edecek ve ertesi gün Kahire'yi işgal edecektir. Böylece Britanya, Mısır'daki hakimiyetini sağlamlaştırmaktaydı. Diğer taraftan İngilizler, Mısır'ı işgal eder etmez, oradaki varlıklarının yalnızca geçici olduğu konusunda hem Mısır toplumuna hem de Avrupa'daki diğer güçlere karşı güvence verme çabası içerisine girecektir. Güvenceye olan bu vurgu, 1882 ile 1922 yılları arasında en az altmış altı kez tekrarlanacaktır. Mısır resmi olarak bağımsız bir devlet olmaya devam etmiştir. Fakat pratikte ise Britanya'nın desteklediği Hidiv'in hükümdar olduğu Mısır, "örtülü bir Himaye" şeklinde Britanya tarafından yönetilmekteydi (Ferguson, 2004:388). Mısır'ın işgali, Britanya imparatorluk tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. İşgal sonrasında diğer Avrupalı güçler, Britanya'nın tüm kıtayı ele geçirmeden önce hızlı hareket etmeleri gerektiği yönünde çıkarımda bulunmaktaydılar. Ancak Britanya, Cape ve Kahire'deki stratejik merkezlerin kontrolünü ellerinde tutmaları koşulu ile Afrika'da sahip olduklarını diğer Avrupalı güçlerle paylaşma konusunda istekli bir görünüm sergilemiştir. Ancak, Avrupalı güçler arasında Afrika'nın paylaşımı süreci başlamaktaydı.

2.3. 1898-1902 yılları arasındaki Victoria Dönemi Sömürge Savaşları

2.3.1. Boer Savaşı

1898 yılının sonunda Güney Afrika'da, Britanya imparatorluğunun gücüne hala meydan okuyabilen tek bir kabile vardı. Halihazırda İngiliz etkisinden uzaklaşmak istemeleri nedeniyle ve Britanya imparatorluğu'nda 1834 yılında köleliğin kaldırılmasını kabullenememeleri nedeni ile Cape şehrinin yüzlerce kilometre kuzeyine taşınmışlardı. Bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla Gladstone hükümetinin yer aldığı Britanya ile 1881 yılında savaştılar (I. Boer Savaşı), Gladstone, Transvaal'a kısmi bağımsızlık vereceği taahhüdüyle girdiği savaşa fazla kaynak harcamak istememişti. Ancak İngilizler, Cape'in ilk Hollandalı yerleşimcilerin soyundan gelen tek beyaz çiftçi kabilesi Boer'ler tarafından, Majuba Tepesinde yenilgiye uğradılar. (Ferguson, 2004:438). 1884 yılında Britanya'da gerçekleşen Parlamenter Reform Hareketi ile seçmen sayısı yaklaşık iki milyon artmıştı. Ancak erkek seçmenlerin yalnızca yüzde altmışı oy vermekle yükümlüken, kadınların seçme ve seçilme hakkı bulunmuyordu. Liberaller ve Muhafazakarlar parlamentodaki iki ana partiydi. 1895 yılında Lord Salisbury, Muhafazakar parti lideri olarak başbakan olmuştur. Aynı yıl Joseph Chamberlain, Liberal gruptan ayrılarak, Muhafazakar parti çatısı altında Koloni Sekreteri (Colonial Secretary) olarak atanmıştır. 1870 yılında henüz 17 yaşındayken Cape'e gelen ve kısa sürede kurduğu şirketle elmas madenciliğinden servet kazanan Cecil Rhodes, 1890 yılında Cape'in başbakanı olmuştur (Farmer, 2011:79-80). Boer kabilesinin bağımsızlık yaklaşımı, Britanya için tolere edilebilir bir durum değildi. Rhodes ve Chamberlain için bağımsızlık, dayanılmaz bir durum olarak tarif edilmiştir. Britanya'nın Asya ile ticaretinde Süveyş Kanalı'nın artan önemine rağmen Cape, Süveyş Kanalı'nın büyük bir Avrupa savaşında kapatılması mecburiyetinin oluşması ihtimaline karşı Britanya için önemli bir askeri üsttü, sömürge sisteminin ayrılmaz temel parçasıydı. Ayrıca, Boer'lerin bulunduğu bölge, dünyanın önemli altın madenleri yer almaktaydı. Fakat Boerler, altın aramak için ülkelerine akın eden on binlerce İngiliz göçmen ile iktidarı paylaşmak niyetinde değildi. İngilizlerin Cape Colony'deki siyah nüfusa (biraz) daha liberal davranma şeklini de onaylamadılar. İngilizler için Boer kabilesi diğer Afrika kabilelerinden

yalnızca beyaz olmaları ile değil çok iyi silahlanmış olmaları ile de farklılaşmaktaydı. II. Boer Savaşı, Britanya'nın kışkırtmaları ile ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Chamberlain savaşı kolay bir zafer olarak görmekteydi. Ancak Vietnam savaşının ABD için doğurduğu sonuçlar her ne ise Boer Savaşı da Britanya için aynı sonuçları doğuracaktı. Boerlerin gerilla savaş taktikleri, Britanya'yı ekonomik ve kaybedilen asker sayısı bağlamında zor duruma sokacaktır. (Ferguson, 2004:439). Boer savaşının Britanya açısından pek çok olumsuz sonucu bulunmaktadır. Öncelikle Britanya'nın ordusunun bir Afrika kabilesine karşı ne kadar zayıf olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle ordunun yenilenmesi ve reformu tartışmaları ortaya çıkmıştır. Çeyrek milyar sterlin harcanarak, yirmi iki bin İngiliz askerinin ölümüne neden olan savaşın sonunda Britanya'nın üstünlüğünün sağlanması sonrasında savaş, İngiliz basınında neredeyse bir imparatorluk başarısı olarak lanse edilmiştir. Savaş sonrasında bölgenin yeniden kalkınması bağlamında Transvaal ve Orange Free State'de 1906-1907 yılları arasında yalnızca beyazlar için kendi kendini yönetme hakkı sağlandı (Farmer, 2011:104).

Şekil 5 Boer Savaşı sonrası Afrika (Farmer, 2011:87)

2.3.2. Sudan’da Mehdi isyanı

Britanya, Boer savaşının Mısır’ın işgali sonrasında Sudan’da yaşanan çatışma durumu kadar kolay geçeceği varsayımında bulunmuştu. Mısır’ın işgali sonrasında, Mısır’ın askeri yönetimi altında bulunan Sudan başlangıçta, Britanya tarafından görmezden gelinmeye çalışılmıştı. Britanya’nın Mısır işgali öncesinde bile Sudan’da Mısır hükümetinden ayrılma hareketi olan Mehdi isyanı başlamıştı. 1882 yılında kuzeye Hartum şehrine ilerleyen isyancılar için Hidiv, komutasındaki on bin askeri

Sudan sınırına göndermişti. Dönemin Britanya hükümetindeki Gladstone, Sudan'da yaşanan olayları görmezden gelmekteydi. Mısır'ı yeniden inşa etmek için uğraşan Britanya, Mısır'ın savunması için sorumluluk almamaktaydı. Hidiv'in Mısır'daki otoritesi sona erse de Sudan'da devam etmekteydi. Mısır'ın sahip olduğu gelirlere ve bütçeye daha fazla yük olunmasına sıcak bakmıyorlardı, mümkün olduğunca müdahaleden kaçınıyorlardı. Fakat, dönemin Dışişleri Bakanı Granville, Sudan'ın Mısır'ın sorunu olduğunda ısrar etmiştir. İngilizler Sudan'a karşı ilgi beslemiyorlardı ancak Tevfik'in Kordofan'a karşı gönderdiği birliğe de karşı çıkmamıştır. 1883 yılında ise Hicks Paşa olarak bilinen İngiliz askeri William Hicks tarafından Eylül ayında Mehdi hareketine karşı Omdurman'a on bin asker gönderilmiştir. Kasım ayında işgal için gönderilen birliğin yok edildiği haberleri Londra'yı alarma geçirmiştir. Mısır ve Sudan'ın bağımsızlığı endişesine kapılan Londra, Mısır'a Sudan'ı elinde tutması için yardım etmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Britanya tarafından ordusu yok edilen Mısır'ın kendi kendine savunması da mümkün gözüküyordu. Mehdi ayaklanmasını, Arabizm savunucularından daha tehlikeli gören Britanya'daki Kabine, pek çok olasılık üzerinde tartışmıştır. Olasılıklardan ilki Britanya'nın Mısır'dan Sudan için vazgeçmesiydi. Bu durumda Mısır'daki siyasi olarak bilinçli kesimi kızdırabilir, Sudan'ın Mısır'ı işgal etmesi de kaçınılmaz olabilirdi. İkinci olasılık ise Sudan'dan vazgeçilmesiydi. Bu durumda Britanya'nın Mısır'ın işgalini beş ile on yıl arasında uzatabilirdi. Bu durum sonucunda ise Britanya'nın uluslararası imajının bozulması durumu ile karşı karşıya kalınabilirdi. Britanya'nın Mısır'da emperyal hedeflerinin olmadığı göstergesi olarak, Kızıl denizdeki kalelerin köle ticaretine karşı savunulması da seçenekler arasındaydı. Ancak Kabine, 1884 yılında Mısır'ı Sudan'dan vazgeçirerek, Mehdi ile savaşmamayı tercih etti. Bakanlar, Mısır'ın Güney vilayetleri olmadan ülkeden daha kolay çıkabileceklerine karar verdiler. Sudan'daki Mısırlı yetkili Şerif'e ya Sudan'ı terk etmesini ya da istifa etmesi gerektiği yönünde uyarıda bulunuldu (Robinson, Gallagher, & Denny, 1961:132-135). Sudan, Britanya imparatorluğunun parçası olacak kadar önemli görülmeyerek, Mehdi hareketine karşı mali veya askeri herhangi bir kaynak harcanmasına sıcak bakılmamıştır. Fakat Sudan'ın gözden çıkarılması, Mısır tarafından işbirliği kapılarının kapatılmasına hatta Hidiv'in istifa etme olasılığının çıkmasına neden olmuştur. Şerif, istifa etmiştir ancak Hidiv ikna edilerek istifa etmesinden vazgeçtirilmiştir. Britanya için de Şerif taşınması

ağır bir yük olarak görülmekteydi ve mühim olan Hidiv egemenliğinin Mısır'da devam etmesiydi.

Britanya, Sudan'ın kaybedilmesi ile Mısır'da planlandığından daha fazla kalması gerekmiştir. Daha fazla kalmak, Mısır hazinesinden daha fazla kayıplar yaşanmasına neden olmuştur. Mehdi hareketine karşı durma faaliyetleri ve Mısır'daki İngiliz garnizonu, Mısır'ın hazinesini tekrar iflasın eşiğine sürüklemiştir. 1883 yılında hazinede neredeyse yarım milyon sterlin açık oluşmuştur. Kalkınma ve reform faaliyetleri, Kahire'de hiçbir etki oluşturmamaktaydı. Mısır'ı işgal ettikleri sürece, Avrupa'nın Büyük Güçleri onları Mısır'ın mali yükümlülüklerinden sorumlu tutacaklardı. Bu nedenle, Britanya Mısır bağımsızlığı ödeme gücünü yeniden tesis edene kadar güvenli bir şekilde geri çekilemeyecekti. 1884-1885 yıllarında Mısır'ın mali krizine bulaşmış olan Gladstone hükümeti, uluslararası baskılara yönelik saldırılara karşı oldukça savunmasız hale geldi. Bu bağlamda akıllara gelen iki soru bulunmaktaydı: kim feda edilecek, tahvil sahipleri mi yoksa İngiliz vergi mükellefleri mi? Ya borcun faizi indirilecek ya da işgal ordusunun masrafına katlanılacaktı. Çözüm için alternatifler oldukça zorluydu, ancak buna katlanması gerekiyordu (Robinson, Gallagher, & Denny, 1961:136).

2.4. Arap Koridoru ve Çöl Koridoru

19. yüzyıl itibari ile Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte bölge dinamiklerinde büyük değişimler yaşanmıştır. İlk olarak Kanalı'nın açılması ile Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint okyanusuna ulaşımın sağlanması, bu bölgedeki limanların da önemini artıracaktır. Bu nedenle bölgenin ele geçirilmesi Avrupalı güçler için bir diğer motivasyon kaynaklarından birini oluşturacaktır. Stratejik öneme sahip olan bu bölge, Osmanlı devletinin son dönemlerinde birçok değişime uğrayacaktır. Bu değişimlerden ilki, 1864 yılında Osmanlı'da Vilayet Nizamnamesinin başlangıcıyla 1875 yılında Basra, tek bir vilayet olarak şekillenmiştir. Bağdat'tan ayrılmış olan Basra, 1880 yılından 1884 yılına kadar Sancak'a dönüştürülse de Ahsa ve Necd'in de bağlanması ile tekrar tek bir vilayet olarak kalacaktır. Britanya, bu bölgedeki varlığını Osmanlı ile birlikte ticaret ilişkileri ile şekillendirmiştir. Süveyş Kanalı projesi fikrine başlangıçta karşı çıkan Britanya, tekrar bir boğaz ve beraberinde getireceği sorunlardan kaçınmak

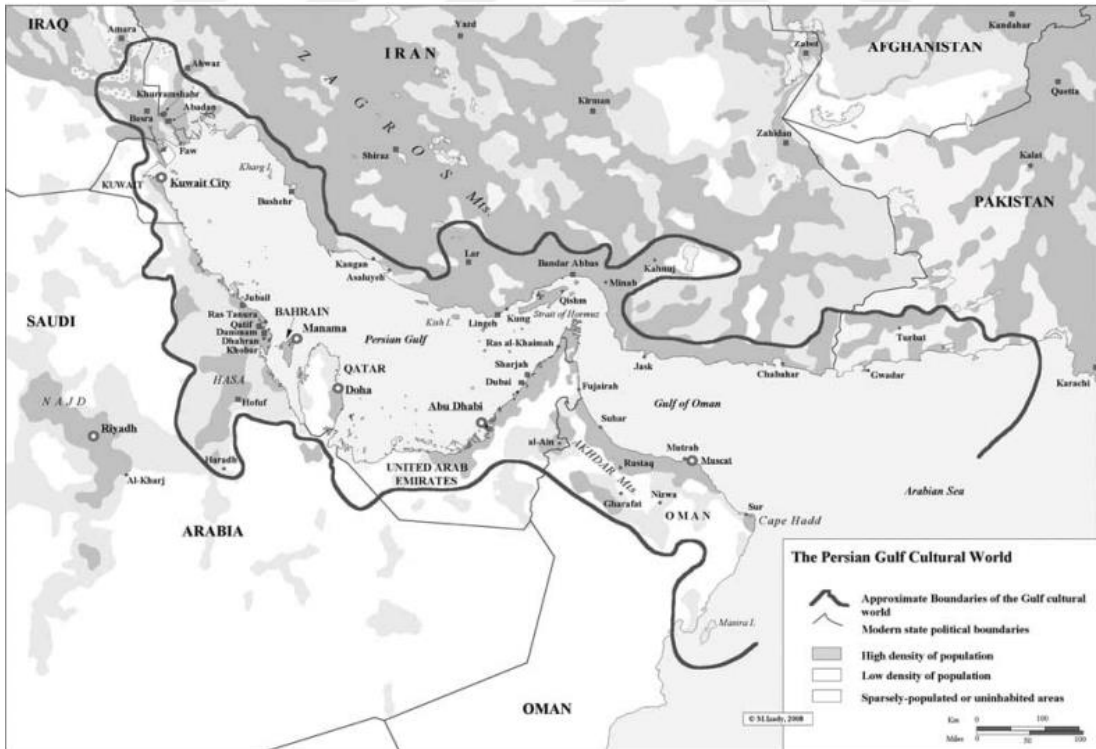
istemmiştir. 1838 yılında bölgedeki sorunlardan (Mısır'daki Mehmet Ali Paşa) istifade ederek Osmanlı ile ticaret anlaşması imzalamıştır. Hindistan'a giden güzergâhların hâkimiyeti peşinde olarak daha sonrasında bu bölgede demiryolu projeleri ile varlığını sürdürmekteydi. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'nın zayıflaması ile bölgedeki varlığını pekiştirecek, Osmanlı'nın dağılmasını daha da destekleyecektir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Kıbrıs ve Basra Körfezinin bulunduğu bu alan sömürgelerine giden yolu oluşturması bakımından Britanya, olabildiğince diğer Avrupalı güçleri bu alandan uzak tutmaya çalışmıştır (Şenel, 2016:191-194). "Arap Koridoru" olarak adlandırılan bu alana daha sonra Mısır'ın Batı çöl bölgesinden, Irak'ın Güney çöl bölgesine kadar yer alan kısım "Çöl Koridoru" olarak adlandırılacak alan eklenecektir (Fletcher, 2015:7).

2.5. Britanya'nın Basra Körfezi'ne yönelik dış politikası

Britanya'nın Körfez bölgesine girişi, diğer bölgelere girmesindeki aynı nedenleri içermekteydi: Pazar arayışı ve Avrupalı rakiplerin bölgedeki üstünlüğünün engelleme çabasıydı. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin 1600'de kurulmasından kısa süre sonra İran'la ticaret bağlantılarının geliştirilmesiyle, Körfez'deki ilk İngiliz fabrikaları Şiraz'da kurulacaktır. Portekizliler, Hollandalılar ve Fransızlarla olan rekabet, İngilizlerin Körfez'deki faaliyetlerinin temel motivasyon kaynağıydı. Ancak 17. yüzyıl ile birlikte, Portekiz ve Hollanda'nın ekonomik ve ticari gücünün azalmasıyla Britanya, Hindistan'a giden ticaret yollarında hâkimiyet kurabilecektir (Peterson, 2009:279). Kazanım sonrası korumanın ön plana çıkması ile Hindistan'a giden yolların korunması çerçevesinde Britanya'nın Körfez bölgesine yönelik verdiği ehemmiyet daha da artacaktır.

1780 yılı itibari ile Rusya'nın izlediği yayılmacı dış politika, Britanya'yı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasına yönünde politika izlemesine neden olmuştu. Ancak Osmanlı Devleti'nin mevcudiyeti, Britanya için önemsiz görülmesi ve hatta dağılmasının kendisi için daha menfaat sağlayacağı yönündeki görüşün kabulü ile birlikte Britanya'nın Körfez bölgesine yönelik izlediği politikalarda da değişim yaşanmasına neden olacaktır. Bu bağlamda Britanya'nın bölgede attığı ilk adım, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalara sebebiyet verecek tutumlarda

bulunmak olmuştur. Bölgede, yöneticilerin izinleri dışında çeşitli araştırmalar yapmak ve Osmanlı'ya rağmen bölgede İngiliz nüfuzu tesis etmek diğer uygulamaları arasında yer almaktadır. Osmanlı'ya karşı propagandalarda bulunarak halkı kışkırtmaya yönelik politikalar izlemek dışında ise bölgeye silah ticareti yaparak bölgenin silahlandırılması sağlanmaktaydı. 1840 yılının sonunda Bab-ı Aliye gönderilen raporda, Suudi hanedanlığı tarafından Vahhabi tehlikesine dikkat çekilerek, Vahhabiliğin bölgede nüfuzunu artırma yönündeki girişimleri, bölgedeki diğer şeyhlikleri rahatsız ettiği ve İngilizlerin bu durumdan istifade ederek bu şeyhliklerle bağlantı kurduğu ve ilişkilerini geliştirdiği gözlemlenmiştir. Nitekim Britanya, 1839 yılında Aden'e yerleşerek bölgedeki etki alanını genişletme fırsatı elde etmiştir (Şenel, 2016:196-198). Bölgedeki şeyhlikler arasındaki mücadelelerden hem faydalanarak hem de şeyhlikler arasında çekişmelerin daha da artmasını sağlayarak Britanya, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin azalmasına sebebiyet vererek bölgede kendi nüfuzunu artırmaktaydı.

Şekil 2.3. Basra Körfezinin kültürel haritası (Potter, 2009:6)

Körfez şeyhliklerinin yöneticileri için, bölgedeki halkın bağımlılığı ve bölgenin düşman güçlerden korunması, yıllar boyunca önemli sorunsallardan birini oluşturmaktaydı. Şeyhlikler, bölgenin güvenliğini yalnızca askeri güç ile koruyabilmekteydi, ancak bunun sağlanabilmesine yönelik yeterli askeri kaynaklara sahip değillerdi. Bu durum, onları dışarıdan destek aramaya yöneltmekteydi. Kuveyt, Bahreyn, Katar, eski adı ile Ateşkes Devletleri (Trucial States) olan Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve ara sıra Maskat yöneticilerinin tümü, dış yardım olmaksızın bölgelerini savunma araçlarına sahip değillerdi. Bu nedenle yönetici, daha güçlü bir düşmanın saldırısıyla karşı karşıya kalması durumunda, tehdidin yok edilmesi amacıyla bölgesel bir gücün (Osmanlılar, Persler, Suudiler, Ummanlar ve Sharjah ve Ras al-Khaimah'lı Kavasim) korumasını aramaktan başka seçeneği yoktu. Bu koruyucular, bölgedeki şeyhliklerin bağımsızlıklarından bir dereceye kadar vazgeçmelerini ve kendilerine bağımlı kılmalarını sağlayarak, şeyhliklerin güvenliğini sağlama taahhüdünde bulunmaktaydılar. Koruyucuya olan bağımlılık, şeyhlikteki yerel yönetici veya kabile lideri tarafından sağlanmaktaydı. Bölgedeki koruyuculuk veya hamilik belli bir gelenek çerçevesinde ilerlemekteydi. Koruyucu, bölgedeki şeyhlikler, koruyucuya haraç ödemekteydi. Koruyucuya ödenecek miktar hakkında taraflar arasında anlaşmaya varmaktaydılar. Ancak taraflar arasında ödenecek miktar üzerinde anlaşamadıkları durumda ise hakemlik yapması için tarafsız bir hükümdar görevlendirilmekteydi (Onley, 2009:2-3). Haraç normalde yıllık ve birçok şekillerde ödenmekteydi: Sabit bir miktar para; yıllık gümrük gelirinden bir pay, tarımsal ürünlerden bir pay (esas olarak hurma); belirli sayıda at, deve vb. askerlik hizmeti için erkek gönderilmesi ve hatta zekât şeklinde gerçekleşmekteydi. Haraç esas olarak "khuwah" olarak empoze edildi. Orijinal haliyle khuwah, koruma karşılığında zayıf tarafın güçlüye gönüllü olarak ödediği bir "kardeşlik ücreti" idi. Koruyucu, aslında, içerdiği tüm sorumluluklarla, himayesinin bir nevi ağabeyi olmaktaydı. Bununla birlikte, bir hükümdarın başka bir hükümdara "koruma vergisi" olarak zorla khuwah dayatması, kardeşlik ilişkilerini değil, siyasi egemenliğin mevcudiyetini sembolize etmekteydi. Khuwah, eşit olmayan güç ilişkilerini kültürel açıdan anlamlı bir akrabalık ideolojisi şeklinde tanımlamaktaydı. Kabileler ayrıca kendi bölgeleri (Dira/BAE) içindeki çöl kasabalarından ve köylerinden khuwah toplamaktaydı. Bir şeyhliğin hükümdarı, bir şehrin valisi, bir geminin kaptanı veya bir kervanın lideri olası bir tehdit

güce karşı haraç ödemeyi reddederse, askeri fetih riskini göze almış oluyordu. Bu haraç sistemi Arap geleneği etrafında şekillenmekteydi. Koruyucu-korunan ilişkisinin normları ve yükümlülükleri, yöneticilere, Arabistan'ın sürekli değişen güç dinamikleri karşısında etkili bir hayatta kalma stratejisi sağlamaktaydı. Yöneticiler, bu normları ve yükümlülükleri, bölgesel güçlerle ve zamanla Britanya ile de siyasi ilişkilerini meşrulaştırmak ve düzenlemek için çeşitli şekillerde kullandılar. Yerel yöneticiler bir nevi, koruyucusu adına hüküm süren bir vali olmaktaydı (Onley, 2009:3-4). Suudiler ve Ummanlılar da dahil olmak üzere bugün Körfez'in tüm yönetici aileleri, geçmişte bölgesel ve bölge dışı güçlerin himayesindeydi. 19. ve 20. yüzyıllarda da çoğu şeyhlik, himaye arayışı geleneğine devam edecektir.

Körfez'deki mevcut siyasi teamül, Körfez'deki sınırlı ekonomik kaynakların kontrolü için yönetici aileler arasında yaşanan şiddetli rekabet, belirsizlikler ve güvensizlikler etrafında gelişmiştir. Bunun bir sonucu olarak, koruma ihtiyacı bölgesel siyasete hâkim olarak, bölgenin siyasetini şekillendirmekteydi. Aynı zamanda din, bölgenin kimliğinde başka bir boyutu oluşturmaktaydı. Körfez'deki tüccarlar çeşitli inançlara sahipti, ancak kıyı bölgelerinde yaşayan toplumun çoğunluğu Müslümandı. Basra Körfezi kapılarını İngiliz tüccarların yanı sıra Hollandalılara ve daha sonra Fransızlara açtığına, bölgedeki otorite sürekli bir değişim geçirmekteydi. Bölge, farklı kabileler ve yönetimler tarafından rekabet alanı olma özelliği ile pek çok yönetim tarafından da farklı düzeylerde yönetilmiştir. Bölgeye ilk olarak ticari amaçlar ile adım atan Britanya'nın 18. yüzyılın sonlarına doğru Körfez'deki ticareti önemli ölçüde gerilemiş ve ticari çıkarları neredeyse sıfıra inmişti. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Britanya'nın, Körfez'deki varlığını artırmak ve pekiştirmek için iki motivasyonu bulunmaktaydı: Birincisi, Arap deniz akıncıları 1797 ile 1819 yılları arasında İngiliz gemileri için büyük endişe kaynağıydı. Britanya, deniz akıncılarını, 'korsanlar' olarak tanımlayarak, bu kişilerin faaliyetlerini engelleme çabası içerisine girmiştir. İkincisi, bölgesel krizin veya sorunun yanı sıra Körfez, Napolyon Savaşları sırasında Britanya için münhasır bir öneme sahip olmaya başlamasıydı. 1798 ile 1801 yılları arasında Fransa'nın Mısır işgali ile Britanya, 1807 ile 1809 yılları arasında İran Şahı ile askeri bir ittifak kurmuştur. Aynı stratejik nedenlerle, 1819-20 kışında Britanya Körfez'e donanma göndererek, baskın yerel güç El-Kawasim'e karşı kesin bir zafer kazandı. Bu zaferin ardından Britanya, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın

başlarında bölgeyle bir dizi antlaşma imzaladı. Britanya'nın Körfez'deki gayri-resmi imparatorluğunun kökenleri, 1920'lerin başlarında “Yağma ve Korsanlığın Durdurulmasına İlişkin Genel Antlaşma”nın imzalanmasına dayandığının belirtilmesinin de yanlış olmadığı vurgulanmalıdır. 21 Mayıs 1835'te bölgedeki İngiliz mukim Vali Samuel Hennell ile Abu Dabi, Dubai, Ajman ve El-Qawasim hükümdarları arasında imzalanan ilk Deniz Ateşkesi ile bölgeye olan İngiliz müdahalesi daha da artmıştır. İmzalan ateşkes ile 21 Kasım 1835'e kadar denizde çatışmaların durdurulmasını sağlamıştır. Ateşkes fikrinin temelde yerel halka tek taraflı olarak empoze edilmediğini, Hennell ile adı geçen gruplar arasındaki müzakereler sonucunda ortaya çıktığının vurgulanmasında fayda bulunmaktadır. Deniz Ateşkesi anlaşması diğer taraftan, sadece yerel tarafların askeri faaliyetlerde bulunmasını yasaklamakla kalmıyordu, aynı zamanda deniz yoluyla bir saldırı ihtimali durumunda İngilizlere rapor edilmesi ile İngilizler tarafından gerekli adımların atılması yönünde madde de içermekteydi (Sato, 2016:). Bu bağlamda Britanya, bölgede asayişin sağlanmasından sorumlu bir güç olarak yer alma imkânına sahip olmaktaydı.

Körfez yöneticileri, Deniz Ateşkes anlaşması sonrasında İngiliz Bombay ve Hindistan Hükümetleri ile farklı anlaşmalar daha imzaladılar. Bunların en önemlileri, şeyhlikler ve Hindistan arasında münhasır ilişkilerin kurulmasına neden olacak ve dış işlerinin İngiliz Krallığının kontrolüne devredilmesi yönündeki özel anlaşmalardır. Bunlar, 1880 ve 1892'de Bahreyn, 1888 ve 1892'de Ateşkes Devletleri (BAE), 1899'da Kuveyt, 1915'te Necd ve Hasa Suudi (1927'de feshedildi), ve nihayet 1916'da Katar Hükümdarı ile olan anlaşmalardır. Maskat Sultanı ise 1891'de, topraklarını İngiliz Kraliyeti dışında herhangi bir yabancı hükümete veya kişiye devretmesini, satmasını veya kiralamasını yasaklayan sınırlı bir Münhasır Anlaşma imzaladı. Körfez bölgesi, 1900'ler itibari ile İngiliz desteğine bağımlı hale gelerek hâlihazırda ikili ilişkileri bulunduğu ülkeler (başlıca Fransa ve Amerika) dışında, dış ilişkilerini İngilizlerin isteği üzerine geliştirecektir. Özel Anlaşmaların imzalanmasıyla, Körfez şeyhliklerinin uluslararası yasal statüsü, İngiliz kraliyetinin kısmi hükümdarlığı altındaki devletler tanımını içeren “İngiliz himayesindeki devletler” haline getirmiştir. Yöneticileri devlet başkanı olarak kalmasına rağmen, İngiliz Hindistan Hükümeti nezdindeki statüleri onları anayasal olarak İngiliz Hint İmparatorluğu'na (1858-1947) ait kılmaktayken,

İngiliz Kraliyeti içerisindeki statüleri ise gayri resmi olarak Britanya İmparatorluğu'nun çatısı altına yerleştirmektedir. Ancak Umman, 20. yüzyılın ilk yarısında pek çok açıdan İngiliz koruması altındaki bir devlet olmasına rağmen ve Britanya ile “özel antlaşma ile kurulan ilişkiler” içinde olmasına rağmen Körfezdeki diğer devletlere göre daha bağımsızdı. Özel Anlaşmalar, Britanya'nın Osmanlı, Alman, Fransız ve Rus nüfuzunu Doğu Arabistan'ın stratejik bölgelerinden dışlanmasını sağlamaktaydı ve Britanya'nın, Britanya Hindistan'ını korumak için bir güvenlik koridoru oluşturmasına izin vermektedir. Yabancı güçlerin bölgeye yönelik müdahalesinin engellenmesi ile bu güçlerin Körfez'de bir deniz üssü kurmasını engellemeyi amaçlıyordu. Nitekim herhangi bir üssün kurulması, Hindistan için ciddi bir deniz tehdidi oluşturacaktı. Britanya'nın bu kapsamdaki dış politikası 1903 yılında zamanın Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne tarafından şu şekilde dile getirmektedir: "Başka herhangi bir güç tarafından Basra Körfezi'nde bir deniz üssü veya müstahkem bir liman kurulmasını, İngiliz çıkarlarına yönelik çok ciddi bir tehdit olarak görmeliyiz ve kesinlikle elimizdeki tüm imkânlarla buna karşı koymalıyız" (Onley, 2009:10-11). 1880'ler-90'larda Münhasır Anlaşmaların imzalanması ile 1930'larda petrolün keşfi arasındaki yıllarda, Britanya'nın Körfez şeyhliklerine ilişkin yürüttüğü dış politikasının temel argümanları şu şekildeydi: Yasa ve düzenin korunması ile halkını tatmin edecek ya da en azından hoşgörü göstermesine neden olacak bir yönetim sisteminin sürdürülmesi, iç işlerine olması gerekenden daha fazla müdahale edilmesinden kaçınılması ile birlikte bölgenin başka herhangi bir güç tarafından hükmedilmesi veya bölgede herhangi bir özel ayrıcalık elde etmesinin engellenilmesidir.

2.6. Afrika mücadelesi (Scramble of Africa)

Victoria döneminin son on yılına damga vuran Britanya'nın önemli siyaset adamlarından Lord Salisbury, 1878 ile 1880 yılları arasında Disraeli döneminde Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenmiş ve sonrasında üç dönem, Başbakanlık vazifesini yürütmüştür. Britanya'nın denizaşırı bölgelerdeki siyasetinde başat rollerde yer almıştır. Muhafazakârların siyasette baskın olduğu, dış politikanın muhafazakârların öncelikleri bağlamında belirlendiği özellikle Mısır'ın Gladstone tarafından işgal

edildiği dönemde görev almaktaydı. Mısır'ın işgali, İngilizler-Fransızlar arası gerilimin yaşanmasına ve Rusya'nın Hindistan bölgesine yakın yerlere ilişkin, Yakın Doğu için beslediği hırsların artmasına neden olmuştu. Bu etkenler, Salisbury'nin ilk iki Başbakanlık döneminde Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan oluşan Üçlü İttifak güçleri ile işbirliği arayışı içerisinde girmesine neden olmuştur. Dışişleri Bakanlığı'ndaki görev süresi boyunca Salisbury, gelecek siyasetçilerin elini kolunu bağlayabilecek genel anlaşmalara karşı temkinli davrandı. Bununla birlikte, belirli İngiliz çıkarlarını korumaya çalışırken, diğer güçlerle sınırlı anlaşmalar yapmaya her zaman hazırды. Önemli olan, öngörülemez durumlarda İngiliz çıkarlarına aykırı olabilecek açık uçlu taahhütlere girmekten kaçınmaktı. En önemli amacı, Bismarck Almanya'sının, Britanya'yı Fransa'ya karşı kendi amaçları için kullanma girişimlerine direnirken, tehlikeli bir izolasyondan kaçınmaktı. İlk olarak İtalya ile imzalanan 1887 tarihli Akdeniz anlaşmaları; Akdeniz ve Kuzey Afrika'daki Fransız niyetlerine karşı geliştirilen ortak bir çıkara dayanmaktaydı. Daha sonra Avusturya'nın katılımı, Britanya'nın Üçlü İttifak ile bağlantı kurmasını sağlamıştır. İkinci Akdeniz antlaşması ile de İtalya ve Avusturya'yı, Bulgaristan ve Çanakkale ile İstanbul Boğazlarındaki statükoyu koruma taahhüdünde bulundurmaktaydı ve Rusya'nın yayılmacılığına karşı gelmekteydi. Akdeniz anlaşmaları, resmi bir anlaşmadan ziyade nota alışverişi şeklinde gerçekleşmiştir. Böylece Salisbury'e dış politika hareketlerinde esneklik sağlayabilecekti (Goodlad, 2000:56-57).

Salisbury 1877 yılında, İngiliz çıkarlarını Osmanlı imparatorluğunu ayakta tutarak savunulmasının mümkün olamayacağını hesaplamıştır. İflas etmiş bir Osmanlı devleti, Britanya'nın Rusların hırslı yayılmacı politikalarına karşı koymasına engel teşkil etmekteydi. 'Bazı bölgesel düzenlemelerle' daha doğrudan bir savunmanın zamanı gelmişti. Ninth Earl of Elgin (Elgin'in 9. Kontu) Koloni sekreteri ve Edward Grey'in Dışişleri Bakanı olduğu 1905 yılında İngiliz çıkarlarının korunmasına yönelik pek çok karmaşık denklem bulunmaktaydı. İngiliz prestijini koruma ve ticaretin düşüşünü önleme amacıyla daha az rasyonel olan seçenekler de değerlendirilmiştir. Öncelikle müttefiklerin çeşitlendirilmesine önem verilerek Japonya ve Amerika gibi devletlerle veya Yahudiler arasında oluşabilecek işbirliği yolları aranmıştır. Ortaklık arayışları bağlamında İngiliz eliti, "ulusal yurt" özlemi içerisinde olan Siyonizm ile tanışacaktır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupalı siyasetçiler kendilerini 'dünyanın paylaşıldığı'

bir çağda bulacaktır. Britanya da 'uygarlığın öncüsü olma misyonu' edinmesi bağlamında bu paylaşıma seyirci kalmazdı. Britanya'daki Morning Post gazetesi, Ocak 1885'te bu paylaşımı "Afrika ve Okyanusya (Pasifikteki dağılmış adalar ve Avustralya bölgesi) mücadelesi olarak tanımlamaktaydı. Rhodes ve Chamberlain, Burlington'da sık sık Baron von Eckardstein (Alman imparatorluğunun danışmanı) ile tartışır ve bu bölgelerde olası "dünyanın bölünmesi" durumundaki ihtimaller için taslak planlar oluşturmaktaydı. Rhodes, mümkün olsaydı gezegenleri ilhak etmek isterdi. 'Dünyanın paylaşılması' tabiri Alman Carl Peters ve Fransız Bakan Etienne tarafından da kullanılmıştır. Yeni rekabetler; Fas, Tunus, Trablus, Mısır, Etiyopya ve Siyam gibi küçük bağımsız devletlerin geleceğine yönelik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Osmanlı devletinin Avrupa eyaletlerinde ve Orta Asya'da, Orta Doğu'da ve İran'da uluslararası rekabet artmaktaydı. 1890'larda Karayipler bile bu rekabetten bağımsız ve bağışık değildi. Bu küresel rekabetin, güçlü bir prestij boyutu bulunmaktaydı. Kararlar genellikle ekonomik değil, jeopolitik emeller bağlamında alınmaktaydı. Afrika'daki büyük satın almaların yanı sıra, 1876'da Belucistan'ı (Pakistan'ın batıdaki eyaleti) ve 1886'da Yukarı Burma'yı ilhak ederek, 1874 ile 1902 yılları arasında Britanya, yaklaşık 90 milyon insanın yaşadığı 12.302.442,2 kilometre karelik bir alanı içeren bir imparatorluğa sahipti. (Hyam, 2002:204-205).

2.7. Osmanlı mirası sonrasında Orta Doğu ve Britanya'nın bölgedeki hâkimiyeti

Britanya'nın, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önceki yüzyılda, Orta Doğu bölgesinde, Rus yayılmacılığı tehdidini ve İran'dan İngiliz Hindistan'ına kadar uzanan potansiyel tehditlerin engellenebilmesi bağlamında, Osmanlı Devleti'ni bir arada tutma politikası izlemişti. Bu çerçevede ise, Osmanlı Devleti'ni savunmak ve çıkarlarını koruma amacı ile Kırım Savaşı'nda (1853-56) Rusya'ya karşı Fransa ile savaşa girmiştir. Uzun süredir bu minvalde devam eden geleneksel İngiliz politikası, Osmanlı Devleti'nin Almanya (ittifak devletleri) tarafında, I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra 2 Kasım 1914'te, tersine çevrilecektir. Dönemin Başbakanı Herbert Henry Asquith tarafından 9 Kasım 1914 tarihinde Londra'daki Guildhall'da yaptığı konuşmada şu ifadeler yer almaktaydı: "Sadece Avrupa'da değil, Asya'da da Osmanlı egemenliğinin ölüm çanlarını çalanlar biz değil, Osmanlı hükümetidir". Britanya'nın

yüz yıl boyunca Mezopotamya coğrafyasında yürüttüğü Osmanlı yanlısı dış politikası sona ermiş ve sonuçları bugün bile hissedilen Ortadoğu için yeni bir Osmanlı Devleti sonrası dönemin başlangıcına işaret etmekteydi. İngilizlerin Çanakkale'de (1915-16) ve Kut'ül Amare'de (1916) Osmanlı kuvvetleri tarafından askeri yenilgilerine rağmen, İngiliz ordusu yine de sonunda bereketli toprakların (bereketli hilal) çoğunu fethetmeyi ve kontrol etmeyi başaracaktır. 30 Ekim 1918 tarihinde Türklerle imzalanan ateşkes anlaşması ile bölgedeki yüzlerce yıllık Osmanlı gücü çökerek, bölgenin Fransa ile birlikte paylaşılması yönünde adımlar atılacaktır. (Gordon, 2018:474). Diğer taraftan ise I. Dünya Savaşı dönemindeki çatışmalı ve çelişkili diplomatik kararlar sonucunda oluşan şüphe ve düşmanlıkların, savaş sonrasında barışın sağlanması ile ansızın sona ermeyeceği açıkça ortadaydı. Ancak savaşın galip devletleri, savaş sonrasında barışın ve düzenin sağlanması bakımından oldukça iyimserlerdi. Zira düşmanlıkların, savaş sonrası daha da arttığını belirtmek yanlış olmayacaktır. 11 Kasım 1918 Ateşkesi ile 28 Haziran 1919 Versailles Antlaşması arasında kısa bir fırsat penceresi açıldı ve her galip devlet, ganimetler üzerinde hak iddia etmesine izin verildi. Osmanlı'nın Orta Doğu vilayetlerinden çekilmesiyle noktalanın, daha önce Osmanlı kontrolü altında olan çeşitli ulusal gruplar şimdi fırsat anını yakalamışlardı. Mısırlılar bağımsızlık talep etti ve Araplar kendi devletlerini kurma yolunu aradılar. Ayrıca, bölgenin yerlisi olmayan Yahudiler Filistin'de bir vatan arayışındaydılar. Başkan Woodrow Wilson ve ABD'nin savaşa girmesi ile zaferi getiren belirleyici bir aktör olduğunu kanıtladı. Ancak Wilson'ın On Dört İlkesinde yer alan devletlerin kendi kaderini tayin etme hakkındaki görüşleri ciddiye alınmadı. Fakat Wilson'ın 1919'un sonlarında yakalandığı hastalığı ve kısa süre sonra da zamansız ölümü sonrasında ilkelerinden biri olan Milletler Cemiyeti hayata geçirilecektir. Aynı yılın Nisan ayında, birliğin üyeleri San Remo'da bir araya gelerek İngiltere ve Fransa'ya eski Alman ve Osmanlı topraklarını yönetmeleri için özel yetkiler verdi. Fransız mandası Orta Doğu'da, Lübnan ve Suriye'yi kapsıyordu, İngilizler ise Irak, Ürdün ve eski Osmanlı Orta Doğu'sunun büyük bölümü olan Filistin üzerinde yargı yetkisine sahipti. Bu, Sykes-Picot Anlaşması, McMahon-Hüseyin yazışmaları ve Wilson'ın vizyonu arasında bir uzlaşma olarak anlaşılabilir. Yetkiler, yerli halkı nihai bağımsızlığa ve kendi kendini yönetmeye hazırlamak amacıyla verildiği söylenmekteydi (Harrison, 2016:141-142). Britanya bu sayede, manda ve himaye

sistemi ile bir zamanlar gayri resmi nüfuzu altında olan (Filistin, Ürdün ve Irak) bölgeleri savaşın sonucu ile birlikte resmi olarak otoritesi altına alabilmişti.

I. Dünya Savaşı sonrasında Britanya'nın mağlup Osmanlı Devleti'ne yönelik izlediği dış politikası, iki temel ilkeye dayanmaktaydı: Britanya'nın Doğu'daki İmparatorluğu (Hindistan) ile stratejik iletişimini sürdürebilmek ve iki manda; Irak ve Filistin ve daha sonrasında 1921 yılında kurulan Trans-Ürdün'e ek olarak Kıbrıs, Mısır ve Aden'in kontrolünü sağlamaktı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA DEKOLONİZASYON SÜRECİNE GİDEN YOL

3.1. Mısır'ın durumu

Britanya, I. Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'ya daha da bağımlı hale gelmekteydi. Bu bağımlılığın gerçekleşmesinde, Britanyalı politikacılar, özellikle Palmerston ve daha yakın zamanlarda Churchill ve Lloyd George'un çabalarının önemli rolü bulunmaktaydı. Üç yüz yıl sonra Britanya için Orta Doğu'nun kontrolü Hindistan'dan bile daha önemli ve daha vazgeçilmez hale gelmiştir. 1922 yılında Mısır'ın bağımsızlığının ilanı yalnızca göstermelik ve Mısır'daki siyasetçileri ve toplumu oyalama amacı içermekteydi. Zira İngilizler bağımsızlığın ilanına rağmen ülkeden ayrılmayı reddediyorlar; valileri, yüksek komiserleri ve prokonsülleri mevcudiyetlerini ülkede devam ettirmeleri ile birlikte daha kontrolcü ve daha baskıcı olduklarını açıkça gösteriyorlardı. Öte yandan Britanya, ülkeden ayrılmayı ve Mısır'daki hâkimiyetini azaltmayı, stratejik konumunu tehlikeye atmadan gerçekleştirme yolunu da bulamamıştı. İngiliz temsilcileri, II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar ülkedeki kontrollerini sürdürmek için Wafd partisinin liderleriyle karşı karşıya gelmelerine neden olan bir böl ve yönet programını sürdürmüştür. Buna karşılık Mısır halkı, Wafd'ı veya monarşiyi, İngilizleri devirme amaçlı gerçekleştirdiği hareketleri, milliyetçilik duyguları bağlamında benimseyerek desteklemiştir. Bu dönem, "Mısır'ın muğlak bağımsızlığı" dönemiydi. Bu tür bir ilişkinin doğasının tanımlanmamış olması, yanlış anlamalara ve siyasi şiddete yol açmaktaydı. Britanya'da, 1924 yılında kısa bir süre için iktidara gelen anti-emperyalist görüşe sahip İşçi Partisi ile Mısır'ın tam bağımsızlığının savunulduğuna dair bir algının oluşmasına neden olmuştu. Ancak dönemin Başbakanı Ramsay MacDonald, Saad Zaghlul ile yaptığı görüşme sonrasında, Britanya'nın ülkedeki mevcut yetkilerini uygulama ve devam ettirme yönündeki aldığı kararı kamuoyuna açıklaması, Mısır halkında şok edici bir etki oluşturacaktır. Haberin yayılması sonrasında, Mısır ordusunun İngiliz komutanı (Sirdar) ve Sudan genel valisi Sir Lee Stack'e yeni kurulan gizli bir cemiyet tarafından suikast düzenlenmiştir. Britanya'nın gayri resmi kontrol yoluyla uzun süreli emperyal varlığı, Mısır'da bu yeni tür İslami aşırıçılık ve askeri milliyetçiliğin

oluşumuna katkı sağlamıştı. Stack'in öldürülmesi bu yeni hareketin habercisiydi. İngilizler de Stack'in öldürülmesine karşılık vermekte gecikmeyecektir. Nitekim ilk olarak Nil Nehri'nin Mısır'a akışının, Sudan tarımı lehine kısıtlanmasının emredilmesi ve Sudan'daki Mısırlı subay ve alayların saflarını sıfıra indirmesi, Britanya'nın karşı harekete yönelik uyguladığı misillemelere örnek gösterilebilmektedir. Öte yandan Britanya, işgalin gerçekleştiği 1882 yılını hatırlatır şekilde, topluma korku salmak amacıyla iki İngiliz savaş gemisinin İskenderiye limanlarına konuşlandıracaktır. Bu cezalandırıcı eylemler, Mısır'ın can damarına ve Mısır'ın Sudan üzerinde iddia ettiği yasal mevcudiyetine karşı saldırmaktaydı. Wafd partisi ise bu cezaların önlenmesinde veya etkilerinin azaltılması yönünde güçsüz kalacaktır. Mısır'a uygulanan cezalar sonucunda Mısır'ın, kim tarafından yönetildiği açıkça gösterilmeye çalışılmaktadır. Saad Zaghlul, 1927 yılında başbakan olarak vefat edecektir ve Mısır toplumu tarafından bağımsızlığın bir simgesi olarak sonsuza kadar hatırlanacaktır (Harrison, 2016:155-156). Ancak Zaghlul'un yarım kalmış görevini başkaları üstlenmeye devam edecektir.

3.2. 1930'larda Orta Doğu'daki genel durum ve karşılaşılan sorunlar

Britanya, I. Dünya Savaşı sırasında Irak'ı işgalinden sonra, bu ülkenin yalnızca savunma amaçlı bir ileri karakolu olarak değil, aynı zamanda başka amaçlar için de hayati olduğunu anlamaya başlamaktaydı. Bu amaçlar, politika yapıcıları Irak'a yönelik yeni bir kontrol ve yönetim biçimini tasarlamaya sevk etmiştir. I Dünya Savaşı sırasında Irak işgal edilmeden önce, Büyük Britanya zaten komşu Körfez bölgesinde hâkim güçtü. Napolyon 1798'de Mısır'a saldırdığında ve Britanya'nın Hindistan'a giden deniz aşırı yollarını kesmekle tehdit ettiğinde, Britanya daha önce kontrolünü Doğu Afrika'ya ve Güney Arabistan'a kadar genişletmişti. O zamanlar jeopolitik olarak Musul, Bağdat ve Basra'nın üç vilayeti olarak haritada işaretlenmiş olan Irak, 16. yüzyıldan beri Osmanlı egemenliği altındaydı ve Britanya, Osmanlı tarafından bu bölgelerin yönetilmesine sıcak bakıyordu. Osmanlı, İngiliz tüccarlara karşı iyi niyetliydi. Daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı'nın Kırım savaşı sonrasında, Rusya'nın yayılcı politikaları İngilizleri rahatsız etmekteydi. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı, Alman tüccarlarına büyük imtiyazlar sağlaması hatta Almanlar ile

birlikte Bağdat'a kadar bir demiryolu inşa etme projesinin planları, Britanya tarafından şiddetle karşı çıkılmaktaydı. Ancak Britanya'nın I. Dünya Savaşı galibi olarak çıkarları bağlamında bu bölgeyi işgal ettiğini söylemek tek başına yeterli olmayacaktır. Britanya hali hazırda Bağdat'ın komşu bölgelerinde Körfez'de baskın bir güçtü ve komşusu Irak'ı işgal etmesi de an meselesiydi. I. Dünya Savaşı sonrasında tüm tehditlerin ortadan kalktığı gözükmesi ile Londra'da, Irak'ı terk edilmesine yönelik bazı tartışmalar yaşanmıştır. Nitekim 1920 yılında Irak'ta İngiliz güçlerin bölgeden ayrılması yönünde bir isyan gerçekleşmişti. Ancak Rusya'daki Bolşevik Devrimi (1917) ve Rusya'nın tekrar Hindistan, Musul ve Körfez bölgesine yönelik olası işgal senaryoları, Britanya'nın bölgede kalmasına yönelik karar almasına neden olacaktır. Türkiye'deki yeni Cumhuriyet tarafından, vilayet ve Irak'ın petrol potansiyeli olasılığı tehdit altında olabilirdi. Irak'ta, askeri idarenin yerini alacak ve İngiliz harcamalarının azaltılmasını sağlayacak, ulusal bir rejimin kurulması öngörüldü. Bölge ile uzlaşma bağlamında ise Mekke Şerifi'nin oğlu Faysal'ın başkanlığında, bir Arap hükümeti kuruldu (Silverfarb, 1986:16-17). I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz hükümeti, batıda Mısır ve Türkiye'den doğuda ise İran ve Afganistan'a kadar uzanan İslam dünyasında Batı ve İngiliz karşıtı büyük bir devletler topluluğunun yükselişinden korkuyordu. Bu bölgelerdeki artan İngiliz karşıtlığı, Hindistan'daki Müslüman toplumun Britanya'ya karşı bağlılığını azaltma veya yok etme ihtimalinden endişe duymaktaydı. Bu bağlamda İngiliz liderler, Irak'ın kontrolünü ellerinde tutarak, Müslüman devletlerin bulunduğu bölgenin tam merkezine konumlanarak bu devletleri zayıflatmayı amaçlamaktaydı.

Filistin'deki İngiliz Sömürge Ofisi (Colonial Office) 1936 yılına kadar, Arap bölgesindeki olaylara ve yaşanan gelişmelere karşı duyarsızdı. Ancak hem Orta Doğu'da hem de Avrupa'da giderek artan askeri tehdit sonrasında Nisan 1936'da Filistin'de büyük bir Arap isyanı baş gösterecektir. Bu durum akabinde Dışişleri Bakanlığı, Filistin işlerine daha fazla müdahil olmaya başlayacaktır. 1937 yılı itibarı ile Chamberlain hükümetinin Filistin politikası, Britanya'nın bölgesel ve dolayısıyla küresel stratejik çıkarları çerçevesinde oluşturulmaktaydı. Dışişleri Bakanlığı, Arap bölgesinin tümünü tek bir mevcudiyet olarak varsayarak, Filistin'de uygulanan herhangi politikayı, bölgedeki prestijini etkileyen önemli bir araç olarak görmekteydi (Cohen, 2017:107). Ancak Arap bölgesinin heterojen yapısı, çeşitli hanedan, kabile ve

rejimler arası askeri ve siyasi çekişmeler göz önüne alındığında bu görüşün doğruluğunu sorgulamak gerekecektir. Ne var ki Araplar, tüm tarihleri boyunca yalnızca Filistin meselesinde (Arap-Siyonist çatışmasında) fikir birliği içerisinde olabilecek ve meseleye karşı tek varlık olabilecektir

İtalya'nın Etiyopya'yı işgali, Britanya'nın bölgeye karşı tüm politikalarını değiştirecektir. Zira Britanya'nın dış politika stratejistlerinin ana gündem maddeleri, İtalya'nın bölgeye karşı olan niyetleri idi. Dışişleri Bakanlığı Daimî Müsteşarı Robert Vansittart, Etiyopya'nın fethini "Akdeniz'in fethinin" başlangıcı olarak görüyordu. Habeş krizi, 1935'te büyük bir uluslararası sorun haline gelmekteydi. Ortadoğu'da ve özellikle Mısır'da derin bir etki oluşturmuştur. Habeşistan'ın fethi, Faşist İtalya'yı, İngiliz-Mısır ve Sudan'ının istenmeyen bir komşusu yapmıştır. İtalya'nın Libya'daki askeri mevcudiyeti, Mısırlı siyasi liderleri alarma geçirmiştir. Güney ve batı sınırlarındaki İtalyan tehdidi nedeniyle Mısır, korunma amaçlı Britanya'ya yöneldi ve Britanya ile bir ittifak antlaşmasının müzakere edilmesine öncülük etti. Antlaşma, İngiliz-Mısır ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasıydı. Bu anlaşma İngilizler için özel öneme sahipti. Mısır işgallerini yasallaştırmaktaydı ve savaş zamanında Mısır hükümeti ile işbirliğinin tesisini sağlayacaktı. Antlaşma, Britanya'nın Mısır'daki konumunu sağlamlaştırsa da Britanya'nın Akdeniz bölgesindeki stratejik zayıflığı artmaktaydı. Nitekim büyüyen Nazi Almanya'sı tehdidi ve Japonya'nın Uzak Doğu'daki potansiyel saldırganlığı ile karşı karşıya kalan Chamberlain hükümeti, İtalya'daki Faşist diktatörü yatıştırmaya ve tehditlerin sayısını azaltma çabası içerisine girmiştir. Habeşistan, Milletler Cemiyeti'nin bir üyesiydi ve Britanya Kolektif güvenliğin bir aracı olarak Birliğin bütünlüğünü koruma taahhüdü nedeniyle konuya derinden dahil olmuştur. İngilizlerin Orta doğu ve Akdeniz'deki çıkarlarının güvenliğine ilişkin kaygılar artmaktaydı. Ekim 1935'te, Mussolini'nin Habeşistan'ı işgalinden iki hafta sonra, İngiliz hükümeti Milletler Cemiyeti Konseyi'nde İtalya'ya karşı ekonomik yaptırımlar (petrol ve kömür hariç) için oy kullandı. Bu durum belli bir süre için Britanya ve İtalya arasında yaşanan savaş durumu olarak yorumlanmıştır. İtalyan filosu, 1935 yazında Doğu Akdeniz'de ve Kızıldeniz'de mevcudiyet sağladı ve Eylül ayı başlarında ise Libya'da askeri kuvvetlerini artırdı. Habeşistan'ın yanı sıra Mısır ve Sudan'ın güvenliği tehdit altında görünmekteydi. İtalya'nın özellikle Yemen, Aden ve Suudi Arabistan'daki oluşabilecek etkisi gündeme geliyordu. Britanya bu

bağlamda acil durum ilan etmiştir. Bölgeye İngiliz Akdeniz filosu takviye edildi ve filo Ağustos ayı sonunda İtalyan hava kuvvetlerinin kolayca ulaşabileceği Malta'dan İskenderiye'ye sessizce taşındı. Aynı zamanda, hali hazırda Orta Doğu'da konuşlanmış olan 5 RAF filosunu 14'e çıkardı ve Aralık ayında ise Mısır ve Malta'daki İngiliz garnizonlarına takviye güç ilave etti (Kolinsky, 1999:17-18).

3.2.1. Yatıştırma Politikası

Britanya, I. Dünya Savaşından sınırları genişlemiş bir şekilde çıkmıştı ancak aynı zamanda eski gücünden de yavaş yavaş uzaklaşmaktaydı. 1920'lerdeki uluslararası arenada yaşanmış olaylar, bu zayıflığın gizlenmesinde başarılı olmuştur. İmparatorluğun devasa boyutu, hem sınırların ve toprakların tamamını savunmayı zorlaştırmakla kalmadı, aynı zamanda düşman sayısının artmasına da yardımcı oldu. İngiliz politika yapıcıları, Britanya İmparatorluğu'nun üç cephede; Japonya, Nazi Almanya'sı ve İtalya'ya karşı herhangi bir savaşı göze almaması konusunda sık sık uyarılmaktaydı. Genelkurmay Başkanları, İtalya ve Japonya ile eşzamanlı bir çatışmanın ciddi tehlikelerini defalarca vurguladılar. Zira hesaplamalarına göre Fransa ve Rusya ile müttefik olursa bile oluşabilecek zararlar oldukça fazlaydı. Bu çıkmaz duruma bir yanıt bulunacaktı: Yatıştırma politikası. Bu politika, düşman koalisyonundan bir veya daha fazla düşmanı ayırarak, İngiliz çıkarlarını sürdürmek için tasarlanmıştı. Neville Chamberlain (Başbakan, 1937-40) da Avrupa'da 'genel bir çözüm' sağlamaya yönelik çabalarında Mussolini'den yardım istedi. İngilizler, İngiliz-İtalyan ilişkilerini Habeş olayından önceki haline getirme girişimlerinde bulundu. 1936'nın sonundaki görüşmeler nihayetinde, her iki tarafın da Akdeniz'deki statükoya saygı duymayı kabul ettiği 'Centilmenlik Anlaşması' (1937) ile sonuçlandı. Lakin anlaşma, kısa bir sürede önemini yitirecektir. Mart 1938 yılında Avusturya'nın Cenevizliler tarafından işgali, Mussolini'de deprem etkisi yarattı ve ertesi ay, İtalyan birliklerinin İspanya'dan çekilmesi karşılığında Britanya'nın, İtalyanların Habeşistan fethini hukuken tanıyacağı bir İngiliz-İtalyan Anlaşmasına yol açtı. İngilizler Anlaşmayı Kasım ayında onayladı. 1938 yılındaki İngiliz-Fransız kurmay görüşmeleri sırasında İngilizlerin ısrarı üzerine, konuşmaların dışarı sızıp Mussolini'yi gücendireceği korkusuyla, İtalya ile herhangi bir savaştan söz edilmesini yasaklamıştı.

Chamberlain, Mussolini'nin Hitler'i dizginlemek için yeterli etkiye sahip olduğu inancıyla sonraki ocak ayında daha fazla görüşme yapmak üzere Roma'yı ziyaret etti. Fakat Chamberlain'in tüm çabaları sonuçsuz kalacaktır. İtalya 1939 yılının Nisan ayında Arnavutluk'u işgal edecek ve mayıs ayında ise Hitler ile askeri ve siyasi anlaşma imzalayacaktır. Habeş krizi, Britanya'nın Akdeniz'deki nüfuzunu tehdit etmekteydi ancak 1937 ile 1938 yılında yaşanan İspanya iç savaşı, Britanya'nın Akdeniz'deki durumunu daha da kötüleştirecektir. Nitekim Hitler ve Mussolini aralarında yaptığı gizli bir anlaşma ile İspanya'daki iç savaştaki Franco yanlılarına gizlice silah yardımında bulunmuş, savaşı kazanması durumunda ise Franco hükümetini tanıyacağı sözünü vermişlerdir (Cohen & Kolinsky, Britain and the Middle East in the 1930s Security Problems, 1935-39, 1992:8-9). Chamberlain'in 1938-39 yıllarındaki 'düşman' kesimlere karşı yaklaşımları, Britanya'nın eski gücüne oranla sahip olduğu zayıflığı ve bu zayıflıktan doğan, belirsiz durumlara karşı kararsız tutuma sahip olduğuna işaret etmekteydi.

3.3. II. Dünya Savaşı ve imparatorluğun çözülmesi

1939'da 1914 yılından çok daha zayıf olan Britanya'nın tek büyük güç müttefiki olan Fransa, iç bölünmeler nedeniyle zayıf düşmüştü. Britanya'nın ekonomisi ve sanayisi, gerekli askeri gücü sağlamak için eskisinden oldukça geride kalmıştı. I. Dünya Savaşı sonrası yeniden silahlanma, insan gücünün kıtlığı ve enflasyon gibi nedenler, ödemeler dengesi konusundaki endişeleri artırmaktaydı. Donanması, 1914 yılına oranla önemli ölçüde daha zayıftı ve çoğu eski veya modası geçmişti. Yeni savaş teknolojisi ihmal edilmişti. Zira imparatorluğun, özellikle Japonya'ya karşı korunması için son derece yetersizdi. İngilizler, I. Dünya Savaşı sonrası ile birlikte daha büyük ölçüde sınırlara sahip olması ile içindeki siyasi farklılıkları ve huzursuzluğun pek çok olumsuz yansımaları bulunmaktaydı. Bir Afrikalının ve güney İrlandalının veya Arap dünyası ile olan ilişkilerini daha da karmaşıklaştıran Filistin'deki ayaklanma ve gün geçtikçe Hindistan'da artan milliyetçilik hareketleri sonucunda imparatorluk kapsamında yer alan bu toplumların bir "İngiliz" savaşına katılması sonucunda Britanya'nın savaşı kazanma ihtimali oldukça düşük görünüyordu. Britanya'nın bir Avrupa çatışmasındaki durumunu karamsarlıkla değerlendirmek için yeterli neden

vardı. Eylül 1939'da savaş patlak verdiğinde, başlangıçta Japonya ve İtalya savaşa katılmayarak, Britanya'yı az da olsa sevindirmişti. Ancak Haziran 1940'ta Fransa'nın düşüşü, Alman gücünün Avrupa'da kontrol altına alınması ihtimalini sona erdirdi. Nihayetinde bu durum, Mussolini'nin savaşa, Akdeniz ile Orta Doğu'ya girmesine izin verdi. İngilizleri yıkıma maruz bırakan, kıtadaki müttefiklerinin yenilgisiydi. Japon müdahalesi on sekiz ay daha ertelendi. Ancak bu arada İtalyanların Mısır ve Süveyş'e saldırıları ile bölgedeki hoşnutsuz Arap toplumunu, Britanya'ya karşı kıskırtmayı hedefleyerek bu bölgede Mihver güçlerin propagandası yapılmaktaydı. (Darwin, Britain and Decolonisation The retreat from empire in the post-war world, 1988:36). İngilizler, Mihver saldırısına karşı Mısır'ı güvence altına almak için mücadele ederken, Amerikan donanmasının Pearl Harbor'da yenilmesi sonucunda Japonlara; Malaya, Filipinler ve Hollanda Doğu Hint Adaları'nı işgal etme kapılarını açmıştır. Britanya'nın birikmiş askeri zayıflıkları tüm bedelini ödüyordu. Üç ay içinde, Hindistan'ın doğusundaki ve güneyindeki, İngiliz siyasi ve askeri gücünün tüm yapısı çöktü. Mısır'ı savunmak için verdiği savaşlarda, Haziran 1942'de Libya'daki Tobruk şehri düştü ve İngilizlerin Nil'e doğru çekilmesine neden olarak yeni ve daha kötü bir felaketler silsilesine yol açtı. Bu sırada, Britanya'nın Hindistan'daki Cripps Misyonu'nun Kongre parti liderleriyle ortak bir zemin bulamaması, Ağustos 1942'de 'Hindistan'dan Çıkın' ayaklanmasını büyük ölçüde hızlandırdı (Darwin, Britain and Decolonisation The Retreat from Empire in the Post-war World, 1988:37)

İngiliz tarihçi Reginald Coupland, Ekim 1939'da Londra'da düzenlenen bir konferansta imparatorluk içerisindeki toplumlara karşı gösterilen samimi duyguların bu toplumlar tarafından artık kabul görmediği yönünde uyarılarda bulunmuştu. İngilizler'in Hindistan'daki varlığının çok uzun sürdüğü ve toplumun eğitimli kesimini yabancılaştırıldığına dikkat çekmekteydi. Afrika'da anayasal ilerlemeler başlatarak eğitimli Afrikalıları taraflarına çekilmesi konusunu vurgulamaktaydı. Konferansta bu bağlamdaki fikir ve konular ele alınmaktayken, tüm dikkatler bir anda Japonya ile birlikte Uzak Doğuya kaymıştı. Burma'da hızlı Japon ilerlemesi; Şubat 1942'de Singapur'un düşüşü; Japonya'nın Hindistan'a, hatta Avustralya'ya yönelik tehdidi. Tüm bunlar, Britanya'nın Uzak Doğu İmparatorluğu hükümetinde nerede yanlış yaptığına dair büyük bir endişe sebebiydi. İngiliz Ordusu Malaya'da elinden gelenin altında performans göstermişti ve Singapur'un durumu da oldukça kötüydü. Singapur'un

düşüşünden yaklaşık bir ay sonra, Koloni Dairesi'nde çöküşün kökenlerini ortaya çıkarmak için soruşturmalar başladı ve çözümler önerildi. Sömürge halklarını kendileriyle eşit olarak görmeyenler suçlandı ve bu durumun, Britanya ile sömürge tebaası arasındaki ilişkilerin zarar görmesine yol açtığı savunuldu. Bu bağlamda, Dışişleri ve Sömürge Dairesi'nin Ağustos 1942'deki oluşturduğu ortak mutabakatı, ABD'de kamuoyunda etkili olan "emperyalizm çağı"nın öldüğüne dair söylemlerin, ciddiye alınması gerekliliği ortaya çıktı. Uzak Doğu İmparatorluğu, Britanya'nın ekonomik refahı, hammaddeler ve pazarlar için gerekliydi. Atlantik Şartına uygun olarak (tüm halkların kendi hükümet biçimini kendileri seçme haklarına atıfta bulunarak) Britanya, imparatorluğundaki ülkelerde, kendi kendini yönetmeyi teşvik edecekti. Bazı toplumların, henüz ulaşamadığı 'sorumluluk dereceleri'nden biri olsa da, Britanya bu süreçleri teşvik edecek, hızlandıracak ve bu topraklarda yaşayanlara karşı bu yükümlülükleri yerine getirecekti. Ancak bununla birlikte "egemenlik" terimi yerine İngiliz "idari sorumluluğunun" yeniden tesis edilmesinden bahsetmeyi tercih etmekteydi (Boyce, 1999:109-110).

Dekolonizasyon sürecinin Orta Doğu'daki ilk önemli yansımalarından biri olarak görülen Arap Birliği örgütünün kurulması yönündeki çabalar ve girişimler nelerdi? Örgütün temel dayanak noktalarını oluşturan Arap milliyetçiliği, Arabizm, Pan-Arabizm akımları nasıl oluşmuştu? Tarihsel gelişimini nasıl gerçekleştirmişti? "Arap" diye adlandırılan kişiler kimlerdi? Gerçekten Arap kimliği bölgeyi birleştiren temel bir unsur muydu? Britanya imparatorluğunun dekolonizasyona sürecinine giden yolda ve dekolonizasyon sürecinde başat rol oynadığı kabul edilen Arap kimliğinin irdelenmesi ile millet ve milliyetçilik kavramlarının tanımının incelenmesi bir sonraki başlıkların araştırma konusu olacaktır.

3.4. Pan-Arabizm ve Kavmiye ile Vataniye Düşünceleri

3.4.1. Millet ve Milliyetçilik Kavramları

Millet ve milliyetçilik kavramlarının tanımlamasında pek çok görüş mevcuttur. Farklı coğrafyalarda farklı şekillerde anlaşılmakta ve tanımlanmaktadır. İngiliz, Fransız ve Alman örneğine bakıldığında; İngiliz ve Fransız millet anlayışı devlet tarafından oluşturulmuştur ve millet, devletten ayrı bir konumda düşünülmemiştir. İki ülke

toplumunun homojen bir niteliğe sahip olmaması bu düşüncenin oluşmasında önemli bir faktördür. Ancak Almanya örneğine bakıldığında ise milletin, devletten ayrı olarak yalnız kültür vasıtası ile oluştuğu anlayışı bulunmaktadır. Almanların 1871 yılına kadar birleşememesi, tek devlet çatısı altında bulunmaması, bu anlayışın nedenleri arasında gösterilmektedir (Özalkan, 2018:1).

Millet kavramının tanımlanmasındaki zorluklardan biri de günümüzde devletlerin, heterojen bir topluma sahip olması; din, dil, ırk, mezhep, kültür ve tarihi geçmişleri bakımından farklılıklar taşımasıdır. Benedict Anderson'ın "Hayali Cemaatler" adlı kitabında milleti, hayali bir ürün olarak resmederek, egemen ve sınırları belli olarak tanımlamıştır. Anderson'a göre millet, siyasal ve hayalidir. Milletler ortak bir hayali yaşamaktadır, en az sayıya sahip olan millet bile bireylerin tamamını görememiştir (Yenal, 2013:202). Matbaa kullanımının yaygınlaşması ve Latincenin popülerliğini yitirmesi ile birlikte yayıncıların daha fazla para kazanmak için yerel dillerde kitap basmaları, Anderson'a göre milliyetçilik düşüncesinin ve akımının temel nedenleri arasındadır. Milliyetçiliğin inşasında dile ve kültüre başat bir rol yükleyerek, milliyetçilik teorilerine önemli katkılarda bulunmuştur (Soy, 2004:174). Ancak Ernest Renan milletin; din, dil ve ırk bağlamında açıklanmasına karşı çıkarak, toplumun kahramanlıkları milliyeti oluşturduğunu savunmuştur. Fransız tarihçi Renan, milliyet kavramının tanımlanmasına ruhani bir ilke getirmiştir. Ona göre milliyetin oluşturulmasında, mutluluklar ve üzüntüler, kahramanlıklardan daha etkisizdir. Otto Bauer ise milletin tanımlanmasındaki genel çizgiyi takip ederek milletin oluşumuna şart ve koşullara bağlı olarak kendine ait bir kültürü ve karakteri olduğunu savunmuştur. Bauer, "kader topluluğu" olarak tanımladığı milletin üretim biçimleri örneği ile Marksist bir yaklaşımla milletin ikinci aşamasını "dil topluluğu" olarak tanımlamaktadır (Yenal, 2013:202-203).

Millet kavramı genel anlamı ile aynı coğrafyada yaşayan ve aynı dil, din, ırk ve kültüre sahip olan topluluk için kullanılırken, milliyetçilik kavramı ise bir topluluğa ait olma bilincini ifade etmektedir (Özalkan, 2018:1). Milliyetçilik ile ilgili iki temel görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre, milliyetçilik insanlığın tüm tarihi boyunca bulunmaktaydı ancak insanlar, milliyet bilincine yeni varmıştır. Milliyetçiliğin modern bir olgu olarak savunulması ise ikinci görüşü oluşturmaktadır. Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıllarda meydana gelen gelişmeler milliyetçiliğin ikinci görüşünü

etkilemiştir. İngilizlerin Monarşiye karşı ayaklanmaları ve Fransız ihtilali gibi olayları temel alan görüş olması nedeni ile milliyetçiliğin Avrupa merkezli, Batı kökenli olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, sanayileşme süreci ve feodalitenin yıkılması insanların homojen bir yapılanma içerisine girmelerine neden olduğu söylenebilmektedir. Merkezileşme eğilimi ile birlikte güçlü ulus devletlerin ortaya çıkması ile toplumların devlete bağlılığını sağlamak amacı ile ulus inşa süreci başlamış ve milliyetçiliğin gelişmesine imkân sağlamıştır. Ancak bu süreç farklı devletlerde, farklı bölgelerde farklı şekillerde ortaya çıkmış ve gelişimini sürdürmüştür (Yenal, 2013:203-205).

3.4.2. Arap Milliyetçiliği

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan “Arabizm” adlı siyasi akım, “Arapçılık” ve “Arap taraftarlığı” anlamlarına gelmekle birlikte, Arap aydınları tarafından ortaya atılmıştır. Bu dönem Arap milliyetçiliği öncesi dönem olarak tanımlanmaktadır. Arabizm akımı; Arapların, Osmanlı Devleti’nde meydana gelen olumsuzluklara karşı tepki vermesidir. Osmanlı Devleti’nin kötü idaresine ve yozlaşmasına karşı tepki olarak çıkan bu akım, siyasi ve kültürel islahat taleplerini içermektedir. “Arap kaderi” düşüncesi Osmanlı Devleti’nin dağılacağı yönünde görüşlerin artması ile Arap aydınları tarafından oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti’nin merkezi yönetimi ile çevredeki ülkeler arasındaki egemenlik ve güç çatışması bu dönemde oldukça yoğun hissedilmiştir (Hut, 2016:114-115) Osmanlı Devleti’nin siyasi, ekonomik ve askerî açıdan zayıflaması karşısında Avrupa’nın giderek güçlenmesi ve Arap vilayetlerinde yayılmacı politikalar izlemesi, Arabizm akımının oluşumuna etki eden faktörler arasındadır (Özbey, 2018:68). 19. yüzyılda Arap vilayetlerinde meydana gelen feodal yapılar, Osmanlı’nın bu bölgedeki gücünün zayıflamasına neden olmuştur. Bu nedenle bölgede huzursuzluklar baş göstermiş ve Avrupa’nın bu bölgede yayılmasına zemin oluşturmuştur. Yayılmacılık politikası ile birlikte Araplar, Batı ile ilişkilerini geliştirerek Batı’nın kültür, düşünce, siyasi fikirleri ile tanışmıştır (Hut, 2016:116).

Arap dünyası, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde yerini aldığı yıllar boyunca, Arap milliyetçilik bilinci farklı şekillerde gelişimini sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin ilk idari yıllarında Arap milliyetçiliği olgusunun yerine dine dayalı "ümme" bilincinin ve kültürünün varlığı söz konusudur. 19. yüzyılda Avrupa'nın bu bölgedeki etkisi ile artan milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti tarafından "Osmanlıcılık" ve "İslamcılık" gibi söylemlerle engellenmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır (Yenal, 2013:206).

18. yüzyılda Avrupalıların bu bölgeye ilgisi genel anlamda ticari amaçlar içermektedir. Özellikle İtalyan, Fransız ve İngilizlerin ticari faaliyetleri ön plana çıkmıştır. Ancak Haçlı seferlerinden beri ilk kez bir Avrupalı devletin bu bölgeye sefer düzenlemesi ve toprak elde etmesi Arap dünyasında pek çok ekonomik, siyasi ve kültürel çalkalanmalara neden olmuştur. 19. yüzyıla kadar bir "Arap meselesi"nin olmamasının sebebi, Osmanlı döneminde bölge halkının Arap olarak değil, Müslüman ya da gayri-Müslim olarak bilinmesidir. Suriyeli ya da Mısırlı ifadesi halkın yalnızca o bölgede yaşamasından kaynaklanmaktaydı. Çöllerde yaşayan bedeviler ya da yerleşik hayat yaşamayanlar, Arap olarak bilinmekteydi (Soy, 2004:175). Araplar, Napolyon işgaline kadar İslam dışında herhangi bir sistemin olmadığını ve yaşam şartlarının zorluğu her koşulda katlanılabilir olduğuna inanmaktaydı. Napolyon, Arapların geri kalmışlığını şu şekilde açıklamıştır: Batı, Arapların kurduğu İslam uygarlığından yararlanarak gelişebilmiştir, ancak Türkler bu uygarlığı yok saymıştır. Arapların tekrar eski dönemlerine dönebilmesi de Batı'ya yönelmesi ile gerçekleşecektir. Bu nedendir ki Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, işgalden yedi yıl sonra, 1805 yılından itibaren Fransa'ya öğrenciler gönderecektir (Arsel, 1999:315). Mehmet Ali Paşa Mısır'da pek çok reformlara imza atmıştır. Tarım alanında yaptığı yenilikler başarıya ulaşırken, sanayi reformlarında aynı başarı sağlanamamıştır. Ülkede Batı merkezli okulların artması ile birlikte yabancı hocaların artması, Batı kaynaklı yayınların Arapçaya tercüme edilmesi, eğitim alanındaki önemli yeniliklerdendir (Soy, 2004:175). Mısır'ın modernleşmesinde atılan adımlar, milliyetçilik akımının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle Batıya gönderilen öğrenciler arasında Rifa'a Rafi El-Tahtavi, iki bin eserin tercümesine öncülük etmiş ve Ecnebi Diller Mektebi'nin müdürlüğünü yapmıştır. 1801 ile 1873 yılları arasında Fransa'da yaşamış olan Tahtavi, vatan (vataniye), vatanseverlik ve ulus gibi kavramların öncülüğünü yapmıştır. Mısır'ı ve Mısırlıları özel bir konuma yerleştiren Tahtavi, ilerlemeyi vatanseverlik olarak görürken, Mısır'ın gerilemesindeki en önemli

neden arasında Türk ve Memluk yönetimlerini göstermiştir (Hut, 2016:117). İlk olarak Hristiyan aydınlar tarafından benimsenen bu ilkeler, zamanla Mısır'dan diğer Arap ülkelerine yayılmıştır. Arap dünyasındaki bu gelişmeler Avrupa güçlerinin etkisinin yanında Osmanlı Devleti'nin zayıf idaresi de etkili olmuştur. Bu akım ve düşüncelerin ilk olarak Hristiyan Araplar tarafından kabul görmesi, toplumun diğer kesimlerinde huzursuzluk ve ikilem yaratmıştır. Bu nedenle tüm Araplar arasında fikir birliği sağlanamamıştır. Avrupa'daki Hristiyan kültürünün baskısından endişe duyan Araplar milliyetçilik akımı yerine İslami reform talep etmekteydiler. Cemaleddin El-Afgani ve öğrencisi Muhammed Abduh, bu görüşün önemli temsilcilerindendir. Milliyetçilik fikirlerini benimseyenler tarafından da kabul edilen ve desteklenen bu temsilcilerin savunduğu temel görüş, modern fikirlere ve Batı'nın kurumlarına karşı Müslüman toplumu eğitmektir. Bu nedenle milliyetçi yerine ümmetçi anlayışı benimseyen Abduh'a göre Batı İslam'ı örnek alarak gelişmişti ve toplumun geri kalmışlığının sebebi ise insanların dinini tam olarak bilmemesinden kaynaklanmaktaydı. Bu dönemdeki önemli yazarlardan Raşid Rıza ise genel olarak milliyetçi unsurları benimsemekle birlikte İslam'ı da ön plana çıkarmaktadır. Arapların Osmanlı'dan daha üstün olduğunu savunmak ile birlikte ümmetçiliğe de önem vererek, Müslüman dünyasına zarar vereceğini düşünmesinden dolayı Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına da sıcak bakmamaktaydı (Yenal, 2013:207-208).

Misyoner okullarında okumuş ve Arapçılığa vurgu yapan eserleriyle bilinen önemli isimler arasında Nasif El-Yazıcı, Butrus El-Bostani ve Ahmet Faris El-Şidyak bulunmaktadır. Bu dönemde genel anlamda Osmanlı Devleti ile beraber birliğe vurgu yapan isimler ile birlikte tam tersini savunanlar da ön plana çıkmıştır. Ayrılıkçı düşünceleri savunanlar arasında Necip Azuri ve Nasif El-Yazıcı'nın oğlu İbrahim El-Yazıcı bulunmaktadır. Ancak Yazıcı'nın görüşleri laiklik barındırmasından dolayı taraftar toplayamamıştır. Bu fikirlere karşı gelinmesi, Araplar arasında ortak bir görüş mevcudiyetinin olmadığı anlamına gelmekteydi (Hut, 2016:118-119). II. Abdülhamit döneminde gerçekleştirilen politikalar, Arap milliyetçilik akımının gelişmesinde zayıflatıcı bir etki yaratmıştır. II. Abdülhamit, Araplar tarafından Arap Hilafetinin kurulması yönündeki endişesi ile Arapları kazanma çabası içerisine girmiştir. Pan-İslamist politikalarla Araplar, önemli askeri ve idari mevkilere getirilmiş, Araplar

yalnızca mensubu olduğu bölgeyle ilgilenmiş, ayrılıkçı tutum sergilememişlerdir (Soy, 2004:181).

Arap milliyetçiliğinin nasıl ortaya çıktığı veya nelerin sebep olduğu konusunda pek çok görüş mevcut. Örneğin Sylvia G. Haim'e göre milliyetçiliğin oluşmasında Vahhabilik etkili iken Albert Hourani ve Ernest Dawn'a göre ise modernleşmeyi savunan Müslüman aydınlardır. George Antonius'a göre Fransız ve Amerikan Protestan misyonierleri etkili olmuşken Zeine N. Zeine'e göre ise Jön Türkler'in gerçekleştirdiği Türk Milliyetçiliği politikalarıdır (Özalkan, 2018:2). Ancak yaşanan gelişmelere bakıldığında, tek bir etkenden ziyade, yazarlar tarafından savunulan görüşlerin hemen hemen hepsi, Arap milliyetçiliğinin gelişiminde önemli rollere sahip olmuşlardır.

Arap dünyasında milliyetçilik akımının gelişimi I. Dünya Savaşı'na kadar bazı istisnalar haricinde, Osmanlı Devleti ile birliği içeren, İslami reform talep eden görüşler çerçevesinde gelişmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde bu görüşler; ayrılıkçı ve bağımsızlık talebi içeren görüşlere dönüşmüştür. 1909 yılında II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile birlikte, Arap milliyetçiliğinin gelişimi hızlanmıştır. Bu yıllardan itibaren I. Dünya Savaşının sonuna kadar Araplar, yaşadıkları bölgelerin otonomisi talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin sınırları dahilinde gerçekleşecek bu talep, Osmanlı'nın olumsuz cevabı sonucunda bağımsızlık taleplerine dönüşmüştür. Bu dönemde Araplar ve Türkler arasındaki gerilim, II. Meşrutiyet'in ilanı ile daha da artmıştır (Soy, 2004:183-184). Arap milliyetçiler, Jön Türklerin, "Türkleştirme" politikaları ve Türklerin Siyonizm'i desteklediği gibi birçok nedenlerden dolayı Osmanlı ve Türkleri eleştirmekte ve taraftar toplamaktaydılar. Ancak ilk olarak Hristiyan Araplar tarafından başlatılan bu akım Müslüman Araplara geçmesi, pek çok Hristiyan aydının bu akıma kuşkuyla bakmasına neden oldu (Özbey, 2018:69). Arap bölgesi, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte I. Dünya Savaşına girmesini büyük bir fırsat olarak görmüştür. Osmanlı Devleti'nin yıkılacağını öngören Araplar, bağımsızlıklarını kazanma yolunda Avrupalı güçlerin yardımını almakta çekinmemişler hatta gerekli bir durum olarak görmüşlerdir. Arap bölgelerindeki huzursuzluğun farkında olan Britanya ve Fransa, Osmanlı'nın savaşa girmesi ile birlikte, bu bölgeyi kendi lehlerine göre kullanmışlardır. Mekke Emiri Şerif Hüseyin, oğlu Abdullah'ı Kahire'de İngiliz

Yüksek Komiseri Lord Kitchener'e, Osmanlı'ya karşı çıkarılacak isyanda Britanya'dan yardım alıp alamayacağı konusunda görüşmeler yapması amacıyla göndermiştir. İngilizler, bu teklifi başta reddetseler de bu konuda tedbir almayı da ihmal etmemişlerdir. Osmanlı'nın Britanya'ya karşı savaşa girmesi ile İngilizler, Şerif Hüseyin ile görüşmelere tekrar başlamıştır. 10 Haziran 1916 yılında ise Sir MacMahon ve Şerif Hüseyin arasındaki yazışmalar sonucunda Araplar, Mekke'de Britanya'nın desteğiyle ayaklandılar. İsyanın Şerif Hüseyin liderliğinde olması, Araplar arasında huzursuzluğa sebep olmuştur. Bu nedenle Araplar, üç gruba ayrıldı: Suriye, Mekke ve Irak grubu. Mekke grubunun amacı Şerif Hüseyin liderliğinde ve İngilizlerin yardımıyla bir Arap krallığı oluşturmak iken, Suriye temsilcilerinin amacı, Fransızları ülkeye sokmadan bağımsızlığını elde etmektir. İngilizlerden kurtularak tam bağımsızlık talebinde bulunanlar ise Irak grubunu oluşturmuştur. Avrupalı güçlerin bu bölgeye verdiği tam bağımsızlık sözlerine karşı, 1917 yılında ilan edilen Balfour Deklarasyonu³ ve Rusya'da 1917 yılında iktidarı devralan Bolşeviklerin gizli anlaşmaları açıklamasıyla ortaya çıkan Britanya ve Fransa arasında Orta Doğu paylaşma planlarını içeren Sykes-Picot anlaşması, Araplarda büyük hayal kırıklığı yaratmıştır (Soy, 2004:188-189).

Arap Milliyetçiliği, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'nın yıkılmasından sonra siyasallaşma sürecine girmiştir. Batılı güçlerin bu bölgeyi kendi aralarında paylaşmaya başlamasıyla Pan-Arap/Pan-Arabizm ideolojisinin temelleri atılmıştır. İdeolojinin bu dönemdeki ilk ve önemli temsilcisi Satı El-Husri idi. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının birliğini savunan El-Husri, Osmanlı'nın yıkılmasından sonra Arap milliyetçiliğinin önemli liderlerinden biri olmuştur (Hut, 2016:145). Laik milliyetçiliği benimseyen El-Husri, Arap kültürü ve Arapçanın İslam dininden önce de var olduğunu ve ideolojinin Hristiyan Arapları kapsayacak şekilde genişletilmesini savunmaktaydı. Ümmetçilik/İslamcılık anlayışının yerini Arap ümmeti kavramı almış bulunmaktaydı (Özalkan, 2018:3). El-Husri'nin düşünceleri daha sonra Michel Eflak tarafından daha da geliştirilecek, Suriye ve Irak gibi devletlerin Baas iktidarlarının yönetiminin temel söylemleri haline gelecektir. I. Dünya Savaşı sonrasında Arap milliyetçiliğinin gelişiminde önemli rol oynayan bir diğer etken ise Filistin

³ Orta Doğu'da bir Yahudi devletinin oluşturulmasını öngören bildiri.

meselesidir. Yahudi göçlerinin artmasıyla bölgede belirsizlik gün geçtikçe daha da artmaya başlamıştır (Yenal, 2013:209). İki Dünya savaşı arasındaki dönemde Arap milliyetçiliği anti-emperyalist eğilimler taşımaktadır. 1948 yılında İsrail devletinin Filistin topraklarında kurulması ile birlikte milliyetçilik akımı “devrimci” bir nitelik kazandı (Özalkan, 2018:4). İngiliz ve Fransız yönetimleri altındaki Araplar; kültür, kimlik, tarih, din ve dil temelli Arap birliği hayalini kurmaktaydılar. Bu yönde somut adımların atılması, II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Lübnanlı edebiyatçılar Emir Şekip Arslan ve Corci Zeydan, Arap milliyetçiliği düşüncesinin birikimi ile gelişen Arap birliğini savunan hareketlerde ön plana çıkan isimlerdir. Pan-Arabizm ideolojisi; Arap devletleri arasındaki sınırların gelişigüzel çizildiğini ve yapay olduğunu vurgulayarak tek bir Arap devletinin kurulmasındaki yolun açılmasını gerektiği görüşünü savunmaktadır. Kuzey Afrika’dan Batı Asya’ya kadar olan yerler, Arap dünyası olarak bilinmektedir (Şahin & Mavruk, 2018:162-163).

Daha önce de vurgulandığı üzere Arap milliyetçiliği, Arap birliği düşüncesinin temel yapıtaşlarından birisidir. Arap entelektüeller, Arap milliyetçiliğini tanımlamak üzere “Kavmîye” kavramını kullanmaktadırlar. Millet kavramı yerine kavmîye kavramı tercih edilmiştir. Din ve dil, Arap milliyetçiliğinin oluşumunda önemli iki unsurdur. Arap halkı; mezhep farklılıkları, Iraklı veya Mısırlı gibi alt-kimliklerle de tanımlansa da kendilerini ortak kültürün parçası olarak görmüşlerdir. Arap Birliği, kavmîye vurgusu ile II. Dünya Savaşının hemen sonrasında kurulmuştur. Her ne kadar da birlik söylemleri ile atılan bir adım olsa da henüz başlangıcından itibaren, devletlerin kendi çıkarlarına yönelik “vataniye” politikasını uygulamadaki önü açılmıştır (Özalkan, 2018:1).

3.5. Arap Birliği’ne Giden Süreç

I. Dünya Savaşı sırasında Arap bölgesi, savaşın her iki tarafındaki devletler için stratejik önem arz etmekteydi. Nitekim Almanya, Arapların desteğini alabilmek için Osmanlı Devleti’ne, Arap bölgesine otonomi verilmesi için tavsiyelerde bulunuyordu. Almanya, İslam kartını oynayarak; Mısır, Hindistan, Kuzey Afrika ve Sudan’daki Müslümanları tarafına çekmeyi amaçlamıştır. Hatta gizli ajanlarla bu bölgeyle direkt

bağlantı kurulmaya çalışılmıştır (Khadduri, 1946:756). Ancak İngilizler, Arapları etkilemede daha başarılı olabilmıştır.

Britanya'nın Mısır valisi Sir Henry McMahon ve Mekke Şerifi Hüseyin arasında ilk olarak 23 Mayıs 1915 tarihinde "Şam Protokolü" belgesi imzalanmıştır. Bu protokole göre büyük bir Arap Krallığının kurulması planlanmıştı. Ancak Britanya daha sonra Hint Okyanusu ve İran Körfezi emirliklerini bu sınırlar arasından çıkardı (Ay, 2018:41). McMahon, Londra tarafından Şerif Hüseyin'in 24 Ekim 1915 tarihinde yazdığı mektuptaki talepleri yerine getirmek için görevlendirildi. Bu talepler: Şerif Hüseyin'in belirlediği sınırlar çerçevesinde ve müttefiki Fransa'nın çıkarına zarar vermeyeceği koşuluyla, Büyük Britanya'nın Arap devletlerin bağımsızlığını tanıyacağı, kutsal yerlerin tüm dış tehditlerden korunacağı ve dokunulmazlığına önem vereceği, gerekli şartların oluşması durumunda Britanya, pek çok Arap bölgesinde devletin tesisi için yardım sağlayacağı, Arapların yalnızca Britanya tarafından yardım alacağı ve Britanya'nın bölgedeki halkın refahını, karşılıklı ekonomik ilişkilerin ve dış tehditlere karşı korunmasında gerekli gördüğü özel yönetim düzenlemelerinin Araplar tarafından tanınması. Arapların bağımsızlığı ve birliği amacıyla yapılan görüşmeler, henüz savaş bitmeden önce Arap bölgesinde daha sonra kurulacak İngiliz ve Fransız manda yönetimleri için kapı aralamıştır. 1919 yılındaki Paris Barış Konferansında Arap bölgelerinin İngiltere ve Fransa arasında paylaşılması, Arap milliyetçilerinde soğuk düş etkisi yaratmıştır (Khadduri, 1946:757).

İngiliz ve Fransızlar Arap devletlerinin sınırlarını; yeniden, hiçbir dayanağı olmadan gelişigüzel çizdiler. Bölgedeki yönetimler birbirleriyle bağlantılı ve farklı şekillere sahipti. Ancak birimlerin hemen hemen hiçbiri tam bağımsızlığa sahip değildi. Bu nedenlerle 1919 yılından sonraki Arap milliyetçilik hareketi emperyalizm karşıtıydı ve hedefinde Britanya ve Fransa vardı. İki Dünya savaşı arasında bölgede huzursuzluklar devam etmiş, bağımsızlık ve birlik talepleri sürdürülmüştür. Nitekim Kasım 1931 tarihinde, Kudüs'te düzenlenen konferans bunu doğrular niteliktedir. Konferansın sonunda; Arap topraklarının bölünmezliğine dikkat çekerek, her ne pahasına olursa olsun Arap birliğinin bir gün gerçekleşeceğini savunmuşlardır. Bu dönemdeki Filistin meselesi, konferansın bir diğer önemli motivasyon kaynağıdır (Singh, 1965:202-203). Bu dönemde Arap birliği hareketinin gelişmesinde etkili olan iki önemli olay daha yaşanmıştır. Suudi Arabistan Kralı İbni Suud ve Yemen İmamı

arasında 1934 yılında imzalanan Taif Antlaşması, Arap birliğine öncülük etmeyi amaçlamaktaydı. Antlaşmaya daha sonra nisan, 1936'da Irak ve Mısır taraf olmuştur. İki savaş arası dönem, Arap devletleri için bağımsızlıklarını kazanma yolunda mücadelelerle geçmiştir. Örneğin Mısır, 1922 yılında Britanya'dan bağımsızlık sözü almasına rağmen, 1936 yılında tam bağımsızlığındaki engelleri ortadan kaldırmak için görüşmeler devam etmiştir. Arap devletleri, ancak II. Dünya Savaşı sonrasında tam bağımsızlığına kavuşabilmişlerdir. Önceki savaşta olduğu gibi, II. Dünya Savaşında da Orta Doğu bölgesi, savaşın gidişatı için önemli bölge konumundaydı. Britanya, bu bölgenin desteğini alabilmek için devletlerin bağımsızlığını tanımak ile birlikte bölgede, Arapların birliğini sağlayacak örgütün kurulmasında da önemli rol oynamıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, 29 Mayıs 1941 tarihinde Mansion House'da yaptığı konuşmada Arapların kültürel, siyasi ve ekonomik bağlarının olmasının doğal olduğu ve bunu gerçekleştirmede hak sahibi olduklarını belirtmiştir. Ayrıca 24 Şubat 1943 tarihinde Parlamento'da yaptığı konuşmada, Arapların kültürel, ekonomik ve politik işbirliğine Britanya'nın sıcak baktığı vurgulanmıştır. Ancak böyle bir işbirliği için ilk adım, Araplar tarafından atılması gerekmektedir (Singh, 1965:203-204).

II. Dünya Savaşı sonrasında Britanya, Arap bölgesinin bağımsızlığının verilmesinde ve birleşik bir Arap bölgesi oluşturma fikrine başlangıçta sıcak bakmamıştır. Ancak 1943 yılında, Irak Devlet Başkanı Nuri El-Said'in; Suriye, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Irak'ı içerecek şekilde yeni bir devlet oluşturacağı yönündeki niyetlerini ortaya koyması sonrasında Britanya en iyi seçeneğin, bölgesel bir örgüt olarak Arap Birliği kurulması olarak görmüştür (Isani, 2019:201). I. Dünya Savaşı sonrasında Irak, Suriye ve Filistin, Pan-Arabizm akımının önemli savunucuları olmuştur. Irak, 1932 yılında bağımsızlığına kavuşması ile birlikte Pan-Arabizm taraftarları için siyasi merkez konumuna yükselmiştir. Mısır her ne kadar da Pan-Arabizm akımına daha sonra katılsa da Arap birliği hareketinde öncü rol oynamış ve Arap dünyasının liderliğini üstlenmiştir. Ekonomik ve kültürel unsurlar bakımından en uygun Arap devleti olarak görülen Mısır, liderliği hem Britanya hem de Arap dünyası tarafından kabul edilmiş ve desteklenmiştir. Anthony Eden'in 23 Şubat konuşması sonrasında Mısır hükümeti, 30 Mart 1943 yılında, Arap birliği yönündeki duruşunu ve konumunu belirterek, Devlet Başkanı Mustafa Nahhas Paşa ve Adalet

Bakanı Sabri Abu Alam Paşa, Britanya hükümetine karşılık; Arapların bağımsızlık ve özgürlük idealleri temelinde geliştirilecek bir Arap Birliği örgütünün kurulmasında gerekli adımların atılacağını bildirerek, Arap devletlerini bu bağlamda Mısır'a konferansa davet etmiştir (Khadduri, 1946:92-93). Arap Birliği'ne yalnızca bağımsızlığını kazanmış olan devletlerin üye olabilmesi neticesinde örgütün, Britanya'nın Orta Doğu'daki dekolonizasyon sürecinde başat rol oynadığını belirtmek, yanlış ifade olmayacaktır. Nitekim Arap Birliği örgütünün kurulmasında rol oynayan ve örgütün kurulması sonrasındaki üye devletlerin sayısı, bu ifadeyi kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle bir sonraki bölümde irdelenecek olan Britanya'nın Orta Doğu'daki dekolonizasyon süreci de Arap Birliği örgütünün kurulması çerçevesinde ele alınacaktır. II. Dünya savaşının ekonomik ve siyasi boyutu, Arap Birliği örgütünün ulusal birliğine giden yolu açmıştır. Arap milliyetçiliğinin yabancı karşıtlığı niteliği nedeniyle bazı kuşkuları olan İngiliz liderler örgütün, bölgenin entegrasyonu çerçevesinde ileriye doğru atılmış bir adım olduğunu da kabul etmekteydiler. Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Arap devletleri birliğini defalarca desteklemiştir. İngilizlerin tüm Ortadoğu sorunlarına yönelik yaklaşımı, Arap dünyasının dostluğunu arama ve sürdürme kararları neticesinde oluşmuştur. Nitekim Hindistan'da büyük bir Müslüman nüfusa sahip bir devlet için tamamen anlaşılır bir durumdu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEKOLONİZASYON SÜRECİ VE ORTA DOĞU'DA YENİ DEVLETLERİN KURULUŞU

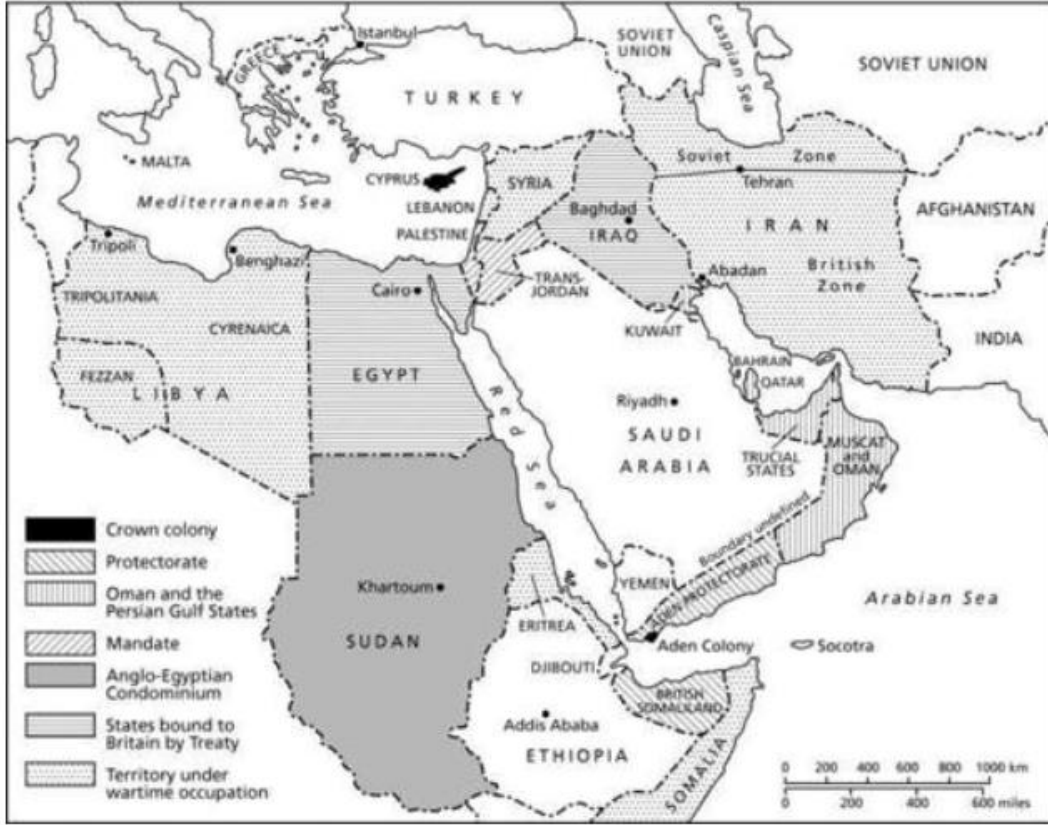
4.1. II. Dünya Savaşı sonrasında Britanya

1950'lerin sonunda geçerlilik kazanmaya başlayan Dekolonizasyon teriminin tanımlanma süreci Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde gelişimini sağlayacaktır. 'Dekolonize etmek' fiil biçimi ile kullanılması ile terime yalnızca tek bir tarafın gerçekleştirdiği bir eylem olarak anlaşılmasına neden olmuştur. Aslında Dekolonizasyon süreci karşılıklık içermekte ve en az iki tarafı içeren bir boyutu bulunmaktadır. Bir koloniye bağımsızlık vermek veya bir koloniyi bağımsız bırakarak geri çekilmekten ziyade sömürgeci güçlerin eski kolonilerden çekilmesi ve bu kolonilerin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını kazanmasıdır. Leopold Senghor terimi daha geniş bir şekilde "sömürgecinin zihnindeki tüm önyargıların, tüm üstünlük kompleksinin ve sömürgecinin zihnindeki tüm aşağılık kompleksinin ortadan kaldırılması" olarak tanımlamıştır. John Hargreaves, "belirli sömürge bölgeleri üzerindeki resmi siyasi kontrolü sona erdirme ve onun yerine yeni bir ilişki kurma niyeti" olarak yorumlamıştır. Benzer bir şekilde, Ronald Robinson ve John Gallagher, Dekolonizasyon sürecinin başlıca araçlardan biri olan milliyetçiliğin, emperyalizmin başka araçlarla devamı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Böyle bir görüşe göre, gücün aktarılması önemini kaybederek, ekonomik ve siyasi alandaki sömürge ilişkilerinin devamına dikkat çekilmektedir. Roger Louis ve Gifford, sömürgecilikten kurtulmayı Soğuk Savaş dönemi bağlamında ele alarak, 'Dekolonizasyon Emperyalizmi' paradoksunu keşfetmiştir (McIntyre, 1998:7-8). Dekolonizasyon kavramı pek çok araştırmacı tarafından inceleme konusu olması, II. Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelmektedir.

Zayıf güç konumundaki Britanya'nın "sömürgesizleştirme" yönündeki dış politika eylemleri, kaçınılmaz olarak görülmekteydi. 1920'lerde, I. Dünya Savaşı sonucundaki borçlanma ve 1930'larda dünyada ekonomik çöküşe neden olan krizler, 1939 ile 1945 arasında Almanya, İtalya ve Japonya'dan gelen ortak saldırılarla Britanya'nın gücü giderek azalmaktaydı. İngilizlerin savaştaki galibiyetleri, ABD'den

gelen büyük kredilere ve yardımlara bağlıydı. Britanya'nın değişim rüzgarlarına karşı sabırsız olduğunun bir göstergesi olarak II. Dünya Savaşı'nın akabinde seçimden galip parti olarak çıkan İşçi Partisi, ABD'den 3,75 milyar dolarlık bir kredinin alınması yönünde müzakerelerde bulunmak mecburiyetindeydi. Amerikalıların kredinin verilmesindeki şartı: Sterlin, Temmuz 1947'de dolar ile tamamen değiştirilebilir hale getirilecekti. II. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında, sterlin değiştirilebilir olmayan, bir para birimidir (soft currency). Bu nedenle, Britanya ile ticaret yapan herhangi bir ülke, sterlin kazancını yalnızca Britanya'da veya İngiliz kolonilerinde ya da para birimlerinin sterlin alanı olarak bilinen ekonomik blok içerisinde harcayabilmekteydi. Sterlin-dolar çevrilmesi ile Amerikan ve diğer dolar bölgesi mallarını satın alabilecekleri daha açık bir dünya ticaret sisteminin gelişmesine izin verecekti. Böylece Amerikan ekonomik liberalizmi, Britanya imparatorluğunun ekonomik birimler olarak birbirine bağlayan emperyal ticaret ve para değişimlerine önemli bir tehditte bulunmaktaydı. İngiliz emperyalizmi, şiddetli askeri ve ekonomik baskının yanı sıra, II. Dünya Savaşı sırasında büyük bir ahlaki darbe ile karşı karşıya kaldı. Singapur'un Şubat 1942'de Japonların eline geçmesi, Başbakan Churchill tarafından "İngiliz tarihindeki en kötü felaket ve en büyük teslimiyet" olarak tanımlanmaktaydı. İngilizler, Avrupalı olmayan bir güç tarafından; Hong Kong, Malaya, Borneo ve Burma'dan sürülmüştü. Emperyal ideolojinin hâlâ Avrupa'nın ırksal üstünlüğü iddialarına dayandığı bir çağda, yenilmez beyaz adam efsanesi bir gecede yok olmuştu. Bir başka ahlaki baskı da Britanya'nın ABD ile savaş zamanı olan ittifakından kaynaklanmaktaydı. İngiliz imparatorluk sicili (özellikle Uzak Doğu'da) yoğun Amerikan eleştirisine maruz kalmaktaydı. Dolayısıyla Britanya'nın; ekonomik, askeri ve ahlaki yönden sahip olduğu zayıflıklar, sömürgelerde filizlenmekte olan bağımsızlık hareketleri ile birleşmesi sonucunda, ayakta kalması imkân dahilinde değildi. Britanya İmparatorluğu 1945'ten sonra pek çok yeni baskılara maruz kalsa da 1945 ile 1951 yılları arasında imparatorluğun küresel gücünün idamesi doğrultusunda dış politikasını şekillendirmeye devam etmekteydi. Bu yönde izlediği dış politika ise iki temel unsura dayanmaktaydı: Ekonomik iyileşme ve Rusya'nın genişlemesiydi. Her iki sorun da genel olarak imparatorluğa ve özel olarak da Afrika'ya olan ilginin artmasına sebebiyet vermekteydi. İşçi Partisi, Britanya'nın Hindistan ve Filistin'den çekilmesine öncülük etti ancak İşçi partisi sosyalist ilkelerinde ödün vererek; Afrika,

Güneydoğu Asya ve Orta Doğu'da "yeni bir emperyalizmin" kurulması yönünde çaba sarf etmekten de vazgeçmemiştir (White, 2014:10-13).

Şekil 6 1945 yılında Orta Doğu ((Darwin, The Empire Project: The Rise And Fall Of The British World-System, 1830–1970, 2009:893)

Orta Doğu, İngiliz İmparatorluğu içerisindeki konumu görece yeniydi ve diğer emperyal mülklerden önemli noktalarda farklılıklara sahipti. Britanya'nın bölgede, Mısır dışında doğrudan yönettiği ülke sayısı oldukça azdı ancak, Basra Körfezi'nde hâkimiyetini sürdürmek amacıyla bölgedeki yöneticilerle imzaladığı bir dizi anlaşması da bulunmaktaydı. Bu anlaşmalar özellikle 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra, Hindistan'a giden yolların savunma ihtiyacıyla imzalanmıştı. I. Dünya Savaşı, Britanya İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki varlığını daha da derinleştirmesine neden olmuştur. Önceki bölümlerde de vurgulandığı üzere, Manda yönetimi ile Irak, Filistin ve daha sonrasında Ürdün'deki mevcudiyeti, Hindistan'a giden yolların korunmasını amaçlamaktaydı. Ancak daha sonrasında bölgedeki petrol yataklarının keşfi ile Britanya'nın bölgeye verdiği önemin daha da artmasına neden olacaktır (Boyce,

1999:150). Bununla birlikte, bölgede isteyerek veya istemeyerek pek çok sorunun da içerisine çekilen Britanya, II. Dünya Savaşı sonrasında da bu sorunlarla meşgul olmaya devam edecektir. Britanya, savaşın akabinde öncelikle, önceki bölümde ele alındığı üzere, Arap milliyetçiliği kapsamında gelişen ve Arapların geçmişten o döneme kadar hayalini kurduğu “birlik” düşüncesi çerçevesinde oluşturmayı planladığı ve uğruna büyük çabalar verdiği Arap Birliğinin, kurulması yönünde baskılara maruz kalacaktır.

Britanya, Arap Birliği örgütünün kurulmasını desteklemişti, hatta Arapların tek başına böyle bir girişimde bulunamamaları sonucunda kendi eliyle de destek vermişti veya vermek zorunda kalmıştı. Arap Birliği örgütüne üye olan her devlet, bağımsız bir devlet olma özelliği taşımasından, bu devletlerin bağımsızlığını kazandığı sonucu ortaya çıkmakta ve Britanya'nın bu bölgeden çekildiği izlenimi doğmaktadır. Ancak gerçekte bu durum ne kadar doğru olabilmiştir? Nitekim Britanya, Orta Doğu'daki Kuzey Afrika bölgesinden siyasi ve askeri olarak çekilmişse de Körfez bölgesindeki mevcudiyeti hala daha devam etmekteydi.

4.2. Arap Birliği

II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden çok az bir süre önce, Arap Ligi hazırlık komitesi tarafından hazırlanan birliğin kurucu sözleşmesi, 22 Mart 1945 tarihinde; Mısır, Ürdün, Irak, Suriye Lübnan, Suudi Arabistan ve Yemen tarafından imzalandı (Singh, 1965:204-205). Yedi üye tarafından kurulan Lig'e daha sonra 24 Kasım 1951 tarihinde bağımsızlığına kavuşan Libya Mart 1953 yılında, Sudan 1 Ocak 1956'da bağımsızlığını kazanmasından birkaç ay sonrasında üye olmuştur. Tunus ve Fas 1958, Cezayir 1962, Güney Yemen 1967, Bahreyn, Oman, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri 1971, Moritanya 1973, Somali 1974, Filistin Kurtuluş Örgütü 1976, Cibuti 1977 ve Komorlar 1993 yılında Lig'e katılması ile üye sayısı yirmi ikiye çıkmıştır (Brown, 2014:2). Lig'in merkezi Mısır'ın Başkenti Kahire'de konumlanmıştır. Ancak 1979 yılında Mısır'ın Lig'den ihraç edilmesi ile merkez Tunus'a taşınmıştır. Kahire, on yıl sonra yeniden Arap Ligi'nin merkezi olabilmiştir. Birliğin yirmi iki ülkesi, yaklaşık 317 milyon nüfusu oluşturmaktadır. Ekonomisi, 2006 yılındaki verilere göre bir trilyon dolar hacindedir. Hemen hemen aynı nüfusa sahip olan ABD ile mukayese

edildiğinde, aynı yıl ABD'nin ekonomisi on üç trilyon dolar civarındadır (Kaya & Hammoura, 2018:37-38).

El-Nahhas Paşa tarafından başlatılan görüşmeler sırasında oluşturulacak yeni birliğin temel özellikleri konusunda; yalnızca bağımsız Arap devletlerini kapsayacağı ve birliğin hiçbir şekilde tek bir devlet haline getirilmeyeceği, Arap devletleri özellikle Mısır ve Irak tarafından kabul edilmiştir. 1944 yılındaki toplantı sonucunda ise Arap Birliği'nin kurulması ile Arap devletleri arasında iletişimin sağlanması ve geliştirilmesi, ortak sorunların çözümünde işbirliğinin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca devletlerin egemenlik haklarına zarar getirilmeyeceği konusunda hemfikir sağlanmıştır. Bu açıdan kurulacak örgüt bir devrim olarak görülmekten ziyade statükocudur, mevcut düzeni sağlama yolunda önemli bir araç olarak görülmektedir (Dönmez, 2015:175-176). Liderler arasında kurulacak yeni örgütün yapısının nasıl olacağı yönünde üç görüş bulunmaktaydı. Tek bir siyasi merkezi olan üniter bir devlet, tüm siyasi gücün Parlamento ve yönetim komitelerinde olan bir federal sistem ve gevşek veya serbest bir konfederasyonun kurulması fikirleri tartışılmaktaydı. İlk iki sistem liderler tarafından kabul edilmeyerek üçüncü sisteme uygun bir örgütün kurulması üzerinde hemfikir sağlanmıştır. Örgütün kurucu antlaşması olan İskenderiye Protokolünün ilk maddesi; Arap Ligi'ne, tüm bağımsız Arap devletlerin kendi rızaları doğrultusunda katılabileceğini belirtmektedir. Lig'e üye olmanın en önemli şartı, devletin Arap olması ve bağımsız olması gerekmektedir. İkinci maddesi: Arap Birliği, Arap devletleri arasında karşılıklı çıkar ilişkilerini gözeterek, koordine siyasi politikalar üretilmesini sağlayarak, devletler arasındaki bağımsızlığı ve egemenliği korumayı amaçlamaktadır. Arap Konseyi'nde alınan tüm kararlar yalnızca o kararları kabul eden devletleri bağlamaktadır (Macdonald, 1965:37-38). Arap Ligi, üç ana organdan oluşmaktadır: Genel Kurul, Genel Sekreter ve ekonomik, kültür, iletişim, sağlık, insan hakları ve sosyal hizmetler alanında işbirliğinin sağlanması amacıyla kurulan Daimi Konseyler. Genel Kurul yılda iki kez, mart ve eylül aylarında toplanmaktadır. İki üye devletin çağrısıyla da acil zirve toplantıları düzenlenmektedir. Acil toplantı çağruları genel olarak, en fazla nüfuza sahip Körfez devletleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Genel Kurul'da her devlet, eşit olarak bir oy hakkına sahiptir (Madde üç). Her ne kadar da karara oy veren devletler için bağlayıcı olsa da Lig'in, yaptırım uygulayacak bir mekanizması

bulunmamaktadır. Genel Konsey'in kararlarını uygulama görevini üstlenen Genel Sekreter, kurucu antlaşmada belirtildiği üzere, üçte iki oy çoğunluğuyla seçilmesi gerekirken, genelde oy çoğunluğuyla seçilmiştir. Geçici veya kalıcı personeller, Genel Sekreter'in yardımcılığını üstlenmektedir. Örgütün bürokrasisinde en üst seviyede yer alan Genel Sekreterlik makamı, Lig'e üye devletler arasındaki güç dengesine göre belirleneceği üzerinde karar verilmişse de Lig'in geçmişten günümüze tayin edilen Genel Sekreter'leri 1979 ile 1990 arasında Tunuslu Chedli Klibi dışında hep Mısırlı olmuştur. Günümüzdeki Arap Ligi Genel Sekreteri ise 2016 yılında görevine başlayan, Mısırlı, Ahmed Aboul Gheit'tir (Kaya & Hammoura, 2018:38). Örgütün kurucu antlaşmasının beşinci maddesi, Arap Ligi'nin üyeler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde askeri gücün kullanılmayacağını belirtmektedir. Arap Ligi, üyeler arası ya da üye olmayan devletler arasındaki çatışmalarda arabulucu rolünü üstlenmektedir. İki üye devlet arasındaki çatışma, Lig'in entegrasyonunu ve güvenliğini ihmal etmemişse ve çatışmaya taraf olan devletler kendi rızalarıyla sorunun çözümünde Lig'in yardımına başvurmuşsa, Lig'in vereceği karar nihaidir ve bağlayıcıdır. Kararlar genel olarak oyçokluğu ile alınmaktadır. Ancak buradaki önemli nokta, çatışmaya taraf olan her iki devletin de Lig'in yardımına başvurulmasında rızası bulunması gerekmektedir. Kararın alınmasında çatışmaya taraf olan devletlerin oy hakkı bulunmamaktadır. Arap Birliği, genel olarak bir kolektif savunma örgütü olarak tanımlanabilir (Singh, 1965:205).

Üye Devletlerin temsilcilerinden oluşan Genel Konsey, Arap Birliği'nin en üst organı olma özelliğini taşımaktadır. Örgütün aktivitelerini koordine etmek ile birlikte örgütün, Sekreterini de atama görevini üstlenmektedir. 1950 yılında Ortak Savunma Konseyi kurulmuştur. Dönemin şartları neticesinde kurulan bu Konsey, üye devletlerin, Dışişleri ve Savunma Bakanlıklarından oluşmaktadır. Ekonomik ve Sosyal Konsey, Arap dünyası arasında özelleştirilmiş ajanslar, organlar vasıtası ile bu alanda faaliyetlerin koordine edilmesini amaçlamaktadır. Ekonomik ve Sosyal Gelişim için Arap Sermayesi, Arap ve Afrikalı devletler için yardım amacı ile Arap Sermayesi, Arap Fonu, Tarımsal ve endüstriyel gelişim için Arap organizasyonu, Afrika'da Ekonomik Kalkınma için Arap Bankası, Sivil Havacılık için Arap Konseyi, Arap Birleşik Posta Teşkilatı, Arap Telekomünikasyon Birliği, Arap İşgücü Konseyi ve Arap Birliği Konseyi gibi oluşumlar örnek verilebilir. Komiteler belli bir alanda

çalışmak üzere, ad-hoc geçici ve o duruma özel olarak veya Daimî Komite olarak kurulmakta ve çalışmalarının sonucundaki bulguları, Genel Konseye bildirmekle yükümlü olmaktadırlar. Daimî Konseyler; siyasi, sosyal, sağlık, ekonomik, kültür, istihbarat, finans, petrol ve yönetim alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir. Örgütün organları ve karar alma süreçleri, 1950'lerde belirlenmiş ve oluşturulmuştur. Örgütün yapısı, günümüzde de aynı düzende devam etmektedir. Bu açıdan, karar alma süreçlerinde sorunlarla karşılaşılması ya da kararların bağlayıcılığını denetleyen mekanizmanın olmaması, entegrasyon sorunlarının yaşanması, siyasi, ekonomi, kültür ve ekonomi gibi alanlarda işbirliğinin oluşturulamaması ve bölgedeki çatışmaların çözümünde etkin politikaların geliştirilememesine neden olmaktadır (Kaya & Hammoura, 2018:41-42).

Arap Birliği zirveleri, üye devletlerin bir araya gelerek, güncel sorunları tartışabildiği forum işlevi görmektedir. Arap devletlerinin sesini önemli meselelere karşı çıkarabilmesine ve çözümler üretebilmesine olanak sağlamaktadır. Ancak pratikte durum farklılaşabilmektedir. Daimî Komitelerin geniş çapta politikalar sunması, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kendi alanındaki meseleleri ortaya koyması ve bu organlar arasında koordinasyonun bulunmaması, kararların alınabilmesi ve politikaların oluşturulmasına olumsuz etki edebilmektedir. Ayrıca önemli meselelerde nihai kararın devletlere ait olması ve genel olarak oybirliği esasına göre karar alınması, bölgesel işbirliği örgütünün özelliklerinin dışına çıkılmasına ve devletlerin iç hukukunun, alınan kararlara yansımaya neden olmaktadır. Karar alma süreçleri, üye devletler arasında pazarlıklar çerçevesinde gelişmektedir. Kurumsalcılık teorisinin belirttiği üzere, entegrasyon ve bütünleştirme amacı ile kurulan bir örgüt, ortak çıkarlar etrafında gelişebilmektedir. Üye devletlerin ortak çıkarları, ortak politika oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi ise oluşturulan politikaların, üye devletin kendi iç politikasına uygulayabilme başarısına bağlıdır. Örgütün homojenliği, ortak çıkarların oluşabilmesine ve ortak kararların alınabilmesine olumlu etki etmektedir. Arap Ligi devletlerine bakıldığında ise Arap milliyetçiliği üzerine inşa edilen ve özgürlük, bağımsızlık ve egemenlik idealleri çerçevesinde birleşik Arap örgütünün kurulmasına rağmen Arap Ligi, farklı çıkarlar neticesinde ortaya çıkan sorunlara karşı, ortak politikalar geliştirebilmekten uzak gözükmektedir (Chen & Zhao, 2009:60-62).

Bir diğ er açıdan ise ř u soruların sorulması gerekmektedir: Arap Birliğ i'nin hukuki kiş iliiğ i var mıdır, uluslararası örgüt kategorisine girmekte midir ve örgütün niteliğ i nedir? Öncelikle hukuki kiş iliiğ in ne anlama geldiğ i anlaşılmalıdır. Hukuki kiş iliiğ e sahip olmak ifadesi, örgütün mahkemelerde (ulusal ya da uluslararası) tek başına temsil edilme hakkının bulunmasıdır. Örgüt üyelerinin diğ er devletlerle yapacağı antlaşmalarda borç ve hak yükümlülüğ ünün bulunup bulunmadığ ı sorularına cevap niteliğ i taşımaktadır. Uluslararası örgütün kurulma amacı bu noktada önem taşımaktadır. Belli amaçları gerçekleştirme doç rultusunda kurulan örgütler, bu açıdan hukuki kiş iliiğ i sınırlıdır. Ancak uluslararası örgütler, devletlerden ayrı olarak hukukun, ikinci dereceden tarafı olabilmektedirler. Uluslararası örgütün hukuki kiş iliiğ inin olmasında kabul edilen üç koşul mevcuttur: Üyeler ile örgütün amaçları ve hukuki yetkilerinin birbirlerinden ayırt edilmesi, yeterli organlara sahip olmak ile birlikte devletlerin daimî üyeliğ inin bulunması ve üye devletin, ulusal sistemine veya üye olan birkaç devletin sistemine bağ lı kalmaksızın, uluslararası alanda kullanabileceğ i hukuki yetkilere sahip olması. Bu açıdan baktığ ımızda, Arap Ligi'nin kurucu antlaşmasının birinci maddesi, örgütün daimî üye devletlerden olduğ unu belirtmektedir. Ayrıca üçüncü maddesi ise örgütün, üye devletlerin imzaladığ ı antlaşmaları denetleyici rolünün bulunduğ una vurgu yapmaktadır. Üye devletler arasındaki çatışmalarda arabuluculuk yapacak olan örgüt, bu yönden de hukuki kiş iliiğ e sahip olduğ u görölmektedir. Arap Birliğ i'nin üye devletler arasında ve diğ er uluslararası örgütler arasında işbirliğ ini geliştirici rolü, üye devletler arasındaki saldırı durumunda Birlik'in alacağı önlem ve tedbirler ve bu durumda verilen kararın oybirliğ i ile alınması ve bağ layıcı olması, hukuki kiş iliiğ inin mevcudiyetinin bir diğ er ispatı olarak görölmektedir. Uluslararası örgütler, hükümetler arası örgütlerdir ve devletler arasında imzalanan antlaşma ile kurulmaktadır. Arap Birliğ i de bu açıdan uluslararası örgüt kategorisine girmektedir. Ayrıca Arap Birliğ i Şartı'nda da belirtildiğ i üzere örgüte, bağ ımsız her Arap devleti üye olabilmektedir ifadesi, Arap Birliğ i'nin kapalı bir örgüt olduğ u anlamını taşımaktadır (Dönmez, 2015:180-183).

4.3. Arap Birliğ i'nin Basra Körfezi'ne ofis açma girişimleri ve Britanya

Britanya, denizlerde ateşkes ve savunma anlaşmalarını ilk olarak Birleşik Arap Emirlikleri ile 1835'te, 1861'de Bahreyn, 1899'da (fili) Kuveyt ve Katar'ın yöneticileriyle imzalamıştır. Bu anlaşmalar diğer toplumlarda olduğu gibi zorla veya istekleri dışında değil, bölgedeki yöneticilerin isteği doğrultusunda gerçekleşmiştir. Körfezdeki yöneticiler, Britanya'dan aktif olarak korunma talep etmişlerdir. Bu anlaşmaların kolayca imzalanabilmesi de rızaya dayalı olmasından kaynaklanmaktadır. Britanya'nın Körfez şeyhlikleri ve Umman ile ilişkileri, yıllar boyunca hükümetin pek çok sayıdaki kolunun sorumluluğundaydı. 1947 yılı itibari ile de Hindistan'ın bağımsızlığından sonra, İngiliz-Körfez ilişkileri Londra'daki Dışişleri Ofisindeki İngiliz diplomatları tarafından yürütüldü. 19. yüzyıldan önce İngilizlerin Körfez'de üç ana hedefi bulunmaktaydı: Hindistan'ı Halep üzerinden Britanya'ya bağlayan Bombay ve Basra arasındaki ticaret yollarının güvenliği; Doğu Hindistan Şirketi'nin Irak, İran ve Umman ile ticaretinin geliştirilmesi; İngiliz gemilerinin ve bölgedeki tebaasının korunması. İngilizlerin bölgede Muskat limanı dışında hiçbir çıkarının olmadığı söylenmekteydi. Ancak 1797 yılı itibari ile Arapların, aşağı Körfez'deki deniz geçiş noktalarından ücret talep etmeye ve geçen gemilere yönelik baskınlar düzenlemeye başlaması, dönüm noktalarından birini oluşturacaktır. Arapların bu tür faaliyetleri, İngiliz Hint gemiciliğini tehdit etmekteydi. Baskınları durdurmak için İngilizler 1806'da faaliyetlerin arkasındaki isim olduğunu düşündükleri Kasimi yelkenlisi filosunu ablukaya aldı ve Kasimi limanına deniz seferleri düzenlendi. İkinci seferden sonra İngilizler, Kasimilere ve şu anda BAE olan bölgenin diğer tüm yöneticilerine ve valilerine (1820 Genel Antlaşması olarak bilinen) bir korsanlıkla mücadele antlaşmasını imzalatmayı başardılar. Deniz geçişinde ücret ödemekten kaçınmak isteyen Bahreyn yöneticileri de istekleri üzerine Antlaşmaya kabul edildi. Britanya'nın Körfez hükümdarlarıyla diplomatik ilişkilerini yürütmek için yerleşik diplomatlar ağı bulunmaktaydı. Bu diplomat veya ajanların görevi, bölgelerindeki İngiliz çıkarlarını korumak, denetlemek, istihbarat toplayarak anlaşma şartlarının uygulanmasının güvence altına almak ve yöneticilerle iyi ilişkiler geliştirmektir (Onley, 2009:10-11). 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında, Britanya'nın Körfez'deki varlığı, Körfez'deki petrolün korunması amaçlarını içermekteydi. 1947'den sonra Dışişleri Bakanlığı Körfez bölgesindeki kanunları gözden geçirerek, köleliği kaldırdı, yasal ve sosyal sistemleri modernize etti.

Dışışleri ve İngiliz Milletler Topluluğu Ofisi'nde Ortadoğu işlerinden sorumlu Müsteşar Yardımcısı olarak görev yapan ve 1970'te son Siyasi Mukim olan Geoffrey Arthur, yaptığı bir açıklamada 1967'den sonraki iki yılda bölgede İngilizlerin dünyada kaydettiklerinden daha fazla ilerleme kaydettiği yorumunda bulunmuştu. İngiliz askeri ve donanması, bölgeyi kontrol etme veya istikrara kavuşturma, barışı koruma ve diğer güçleri dışarıda tutma konusunda varlık göstermekteydi. Bölgede yapılan değişikliklerden birisi de 1949'da Körfez'deki ülkeler için "Korunan Devletler" teriminin resmi olarak kullanılmaya başlanmasıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında Britanya, bölgeyi yavaş yavaş terk etmişken neden Körfez bölgesinde mevcudiyetini sürdürmekteydi? Britanya, Güney Doğu Asya ve Karayip bölgelerinde tasarladığı sistemi Körfez bölgesi içinde planlamaktaydı. Körfezdeki devletlerin birleştirilerek bir federasyon kurma planları bulunmaktaydı. Ancak Mısır ile Suriye'nin birleşim kararının uygulanamaması ve Körfezdeki devletlerin heterojen yapısı Britanya'yı bu uygulamadan vazgeçirecektir. Nitekim Batı Hint Adaları Federasyonu'nun 1962'de dağılması ile BM'ye üye olan devletlerde görüldüğü üzere İngiliz Milletler Topluluğunun da dağılıp küçük devletlere ayrılma eğilimi bulunmaktaydı (Louis, 2003:86-87).

Ocak 1965'te İngiliz Hükümeti, Arap Birliği tarafından, BAE'nin gelişimine mali olarak katkıda bulunmak amacıyla bölgeye bir ofis açmayı planladığı konusunda bilgilendirildi. Önceki yıl 22 Ekim 1964'te Arap Birliği Genel Sekreteri Mısırlı Abdel Khalek Hassouna, Irak, Kuveyt ve Suudi Arabistan hükümetlerinin temsilcileriyle birlikte, BAE'yi gezmek için Bahreyn'e geldi. Bu 'kardeşlik misyonunun' amacı, Körfez'deki kalkınma durumu hakkında bilgi toplamak ve yerel yöneticilere ekonomik ve teknik yardım sunmaktı. İngiliz Hükümeti, bu ziyareti engellemeye çalışmadı. Dışışleri Bakanlığı'nda, eğer yöneticiler Arap Birliği'nin ziyaretini reddederse, Arap Birliği'nin Büyük Britanya'yı alenen "Arapçılığı" Körfez'in dışında tutmaya çalışmakla suçlanacaktı ve büyük tepki toplayacaktı. Bu, İngiliz Hükümeti tarafından kesinlikle istenmeyen bir durumdu. Bu nedenle Körfez'deki İngiliz temsilcileri, yerel yöneticilere Arap Birliği delegasyonunu kibar ve dostane bir şekilde karşılamaları yönünde talimat verdi. Ancak İngilizler, Arap Birliği ile BAE arasında resmi ilişkilerin kurulmasını büyük bir tehdit olarak algılamaktaydı. Ne BAE'de bir Arap Birliği ofisi açılmasına ne de Körfez şeyhliklerinin Arap Birliği üyeliğine müsamaha gösterebilirdi. Koruma

altındaki dokuz yöneticinin çoğu, Arap Birliği delegeleriyle tam da İngilizlerin istediği gibi davrandılar: kibar ve taahhütsüz. Hassouna, Körfez'e gelmeden önce İngilizleri endişelendirdi. Katar ve Bahreyn hükümdarları, ekim ayının başlarında İngiliz yetkili Sir William Luce'a, Arap Birliği ile işbirliğinden yana olduğunu bildirmişlerdi. Daha sonra şeyhliğini 'kardeşlik misyonu' için coşkulu bir karşılamaya hazırlamıştı. BAE'de bir Arap Birliği ofisinin açılma olasılığı, İngiliz Hükümeti tarafından Britanya'nın Körfez'deki özel konumuna yönelik ciddi bir tehdit olarak algılandı. 1965 yılının Ocak-haziran ayları arasında İngilizler, Arap Birliği etkisinin Körfez'e yayılmasını önlemede oldukça kararlı adımlar atmıştır. İngiliz Hükümeti, BAE'de kendi Kalkınma Ofisi'ni kurma yönünde adımlar attı. Arap Birliği'nin planlarının uygulanmasını engellemek için tasarlanmış stratejinin bir parçası olarak BAE için kendi kalkınma yardımını artırdı. Ayrıca Arap Ligi personelinin BAE'ye girmesini engelleme yönünde önlemler aldı. Ancak, Londra'da bu önlemlerin uzun vadede kesinlikle başarılı olmayacağı ve Arap Ligi'nin er ya da geç Körfezde yer almayı başaracağı anlaşıldı. Fakat aldığı önlemler sonucunda Arap Ligi'ni Körfezden bir müddet uzak tutabilecektir (Bismarck, 2011:3-5).

Arap Birliği, 1950'lerin ortalarında dikkatini Körfez şeyhliklerine ve Umman'a çevirmişti ve bölgeye yönelik çabalarını 1956'dan sonra daha da artırmıştır. Nasır'ın Mısır Devlet Başkanı seçildiği yıl, Britanya'nın Süveyş'ten son birliklerini çektiği yıldır. Nasır, Arapların milliyetçi davasının tartışmasız lideriydi. Süveyş krizi sonrasında Nasır, gücünü İngilizleri Arap dünyasının geri kalanından da çıkarmaya ve İngiliz yanlısı yöneticileri de devirmeye kullandı. Nasır, bu amaçlara ulaşmak için Arap Birliği'ni, Arapların Sesi radyosunu (Sawt al-Arab) ve Mısır Kültür Misyonu'nu kullandı. Arap Ligi, Britanya'nın Körfez'den çekilmesi çağrısında bulundu ve Körfez Araplarını, Orta Doğu'daki Avrupa emperyalizmine son vermesine ve Arap dünyasının geri kalanıyla birleşmeye çağırdı. Sawt al-Arab (1953'te kuruldu) Körfez'e Nasır'ın İngiliz emperyalizmini kınayan kışkırtıcı konuşmalarının ve Arap dünyasının bağımsızlığı ve birliğine çağrı yapan popüler milliyetçi şarkıları yayınlamaktaydı. Ucuz transistörlü radyolar 1950'lerde Körfez'de yaygın olarak bulunabiliyordu ve Körfez Araplarının çoğunun günlük olarak Sawt al-Arab dinlemesini sağlıyordu. 1950'lerde ve 60'larda Nasır ve Arap milliyetçiliği, Arap Yarımadası'ndaki her kahvehanede hararetle tartışmaların ana gündem maddesiydi. Son olarak, 1950'lerin

ortalarında Nasır, Mısır'ın Körfez'deki Arap gençliği üzerindeki etkisini artırmak amacıyla Mısır ve pan-Arap müziği, filmleri, edebiyatı ve gazetelerini tanıtmak için Mısır Kültür Misyonunu Körfez'e gönderdi. İngiliz Hükümeti ve Körfez'deki British Council'in yöneticisi, bu faaliyetlerin Britanya'nın Körfez'deki konumuna büyük bir tehdit olduğunun farkındaydı. Arap milliyetçiliği 1950'lerde ve 60'larda Körfez'de geniş yer kaplasa ve desteklense de Avrupa emperyalizmine karşı herhangi bir ayaklanmaya veya huzursuzluğa neden olmamıştır. Körfez Arapları yalnızca Arap-İsrail savaşlarında, Mısır'ın doğu bölgesinin İsrail tarafından işgal edilmesi ile tepkilerini göstereceklerdir (Onley, 2009:16-17).

Arap milliyetçiliğinin artan etkisi tüm dünyada da yayılmaktaydı. Bu bağlamda dünyadaki tüm sömürgeci karşıtları, Körfez bölgesi yoğun eleştirilerde bulunmaktaydı. En yaygın eleştiriler, Britanya'nın Körfez'i, Arap dünyasının geri kalanından izole ettiği, Arap dünyasının yabancı kontrolünün artık haklı gösterilemeyeceği ve Britanya'nın demokratik olmayan "feodal despotları" koruduğu yönündeydi. 1957'de Bahreyn Hükümdarı, ülkenin fiilen Başbakanı olan İngiliz danışmanı Sir Charles Belgrave'i gönülsüzce emekliye ayırdı. Geçen yıl aynı baskı, İngiliz yanlısı Ürdün Kralı'nı Arap Lejyonu Komutanı General Sir John Glubb'u emekliye ayırmaya ve 1957'de İngiltere'den askerlerini ülkesinden çekmesini istemeye zorlamıştı. Bu sorunlara karşı İngiliz Hükümeti, 1960'larda eleştirileri yönünü saptırmak ve yöneticilerin üzerindeki baskıları azaltmak için yöneticilere giderek daha fazla özerklik vermeyi en iyi yöntem olarak gördü. 1958'de, Irak'ta İngiliz yanlısı kraliyet ailesi askeri bir darbeye katledildi. Ürdün'ün İngiliz yanlısı kraliyet ailesi, Arap milliyetçileri tarafından devrildi. İngiltere korumasını geri çekerse, aynı şey hiç şüphesiz Basra Körfezi'nin yönetici ailelerinin başına gelecekti. Britanya'dan bağımsızlığını kazanan ilk Körfez şeyhliği, 1961'de Kuveyt'ti. Başlayan bağımsızlık hareketi ile Britanya, Körfez'den en son 1971 yılında çekilecektir (Onley, 2009:20).

Britanya'nın bölgedeki devletlerin bağımsızlıklarını tanıdığı ve bölgeden çekildiği belirtilmektedir. Ancak bölgedeki yaklaşık bir asırdan fazla olan mevcudiyetin, izlerin bir gecede silineceği veya yok edilebileceği yönündeki bir yorum, doğru olmayacaktır. Britanya'nın bölgede yaşanan her bir olay veya duruma, münferit olarak veya savaş sonrasında gelişen iki kutuplu dünya siyaseti sonucunda yer aldığı blok vasıtası ile sık sık müdahil olmakta ve olayların seyrinin

değiştirilmesinde etkili önemli aktörlerden biri olmaktadır. Bu bağlamda, savaş sonrasında ve fiili olarak 1971 yılında Körfezden de çekilmesine kadar olan süreçte, bölgedeki mevcut sorunların ve yaşanan olayların incelemesinin yapılması hasıl olmaktadır.

Arap bölgesi, dünyanın en fazla etnik çeşitliliğe sahip olma özelliği taşımaktadır. Bu ve pek çok sebebi içinde barındıran iç savaşlar ve çatışmalar sonucunda bölgede milyonlarca insan hayatını kaybetmekte ya da göç etmek durumunda kalarak mülteci konumuna düşebilmektedirler. Bölgedeki çatışmaların durdurulmasında, bölge aktörlerin yetersiz kalması sonucunda diğer aktörlerin, bölgedeki sorunlarda taraf olduğu görülmektedir (Yossef, 2013:299). Özellikle Soğuk Savaş döneminde, iki süper güç, bu bölgede pek çok kez karşı karşıya gelmişlerdir. Ayrıca bölgedeki devletler, sorunların çözülmesinde Arap Birliği'ne değil, BM'ye daha çok güvendiği durumlar da mevcuttur. Hatta BM'nin bölgede Arap Birliği'nden daha başarılı ve daha aktif olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Arap Birliği'nin kurulmasındaki önemli motivasyon kaynaklarından biri olan Filistin meselesi/İsrail sorunu, Birliğin ilk yıllarında karşı karşıya kaldığı önemli sınavlardandır. Ayrıca Mısır'da, Albay Cemal Abdülnasır'ın iktidarı devralması, Orta Doğu'da ve Arap Birliği'nde önemli gelişmelere yol açmıştır (Arı, 2014:287). Pan-Arabizm'in liderliğini üstlenme çabası içerisinde olan Mısır ve Irak pek çok kez karşı karşıya gelmekle birlikte, Mısır, Suriye ile Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurma girişiminde bulunmuştur. Abdülnasır sonrası Mısır'ın İsrail ile masaya oturarak Camp David görüşmelerini başlatması, büyük yankılara sebep olmuştur (Arı, 2014:327). İran-Irak savaşı, Körfez Krizi, 2003 yılındaki Irak savaşı ve 2011 yılı itibari ile başlayan Arap Baharı süreci, Lig'in atlatması gereken diğer önemli sınavlardandır.

4.4. 1948 sonrası: Arap-İsrail Savaşları

Hiçbir sorun, İsrail sorunu kadar Arap Birliği'nin çalışmalarında merkezi konuma sahip olmamış, önem verilmemiştir. İsrail meselesi, Arap Birliği'nin kurulmasından bile daha önce, Arap devletlerinin en büyük meselelerinden birini oluşturmuştur. Arap Birliği'nin, en fazla yargılandığı, eleştirildiği önemli

meselelerden birini teşkil ederek Birlik'in, güvenlik meselelerine de yaklaşımını etkilemiştir (Toffolo, 2008:54).

Filistin, 20. yüzyılın başlarında Suriye'nin parçası olarak Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer almaktaydı. I. Dünya Savaşı sonrasında, Arap bölgesinin karşılıklı paylaşılmasını amaçlayan ve İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot antlaşması doğrultusunda, Suriye ve Lübnan yönetimleri ve Suriye'nin parçası olan Filistin'in kuzey bölgesi Fransa yönetimine verilmesi öngörülmekteydi. Filistin'in güney bölgesi ise uluslararası yönetim altına alınacaktı. 1897 yılında Birinci Siyonist Kongresi'nde, Yahudi toplumunun, Filistin'de yerleşiminin sağlanacağı İngiltere tarafından desteklendi ve bu amaçla kanun çıkartılarak, ilerleme kaydedildi. 1917 yılında ise İngiltere Dışişleri Bakanı James Balfour tarafından Lord Rothschild'a hitaben yazılan mektupta, Siyonizm'e destek vererek, Filistin'in Yahudilerin ulusal yerleşim yeri olduğuna dikkat çekerek, Yahudilere istediği ülkede siyasi hakların verilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Savaş sonrasında yapılan Versay Barış Antlaşması, önceden Osmanlı Devleti'ne ait olan bölgedeki devletlerin, manda yönetimi altına alınmasına karar verilmiştir. Britanya'nın Filistin'deki manda yönetimi, resmi olarak Temmuz 1922 tarihinde başlamıştır. Bu tarihten itibaren bölgede pek çok kez karışıklıklar meydana gelmiştir. Arapların bağımsızlık istekleri ve bölgede bir Yahudi devletin kurulma korkuları, kargaşaların nedenleri arasındadır. 1936-1939 yılları arasında Arapların Britanya'nın manda yönetimine karşı ayaklanmaları sonucunda 1939 yılında Britanya hükümetinin "White Paper" adlı siyasi bildirgesinde, bölgede bir Yahudi devletin kurulma amacının olmadığını ve bölgeye karşı, Yahudi göçlerinin sınırlandırılacağını ancak, Filistin'de Yahudi yerleşimlerinin de olacağını belirtmiştir. Bildirge hem Araplar ve Filistinlilerin hem de Yahudilerin tepkisini çekmiştir (Hassouna, 1975:241-243). II. Dünya Savaşı sonrasında ise Filistin meselesini araştırmak üzere, ABD'nin ortak olduğu Komite kurulmuştur. Komite, Filistin'in, bölgedeki karmaşıklığın sona ermesine kadar manda yönetimine devam edilmesi yönünde karar almıştı. Buna göre Filistin ne sadece Yahudilerin ne de sadece Müslüman Araplara ait olacaktı. Ancak her iki toplumun da hakları bu süreçte korunacaktı. Komitenin önerisi, Araplar ve Yahudiler tarafından kabul edilmedi. Britanya'nın 1947 yılında aldığı karara göre ise bu şartlar altında, Filistin'in manda yönetimi devam edilemezdi, meselenin çözümü BM'de tartışılarak

çözümüne varılmıyordu. Britanya, nisan ayında, Genel Konsey’de düzenlenen özel oturumda, Filistin meselesini görüşmek üzere özel Komite oluşturulması talebinde bulundu. Bu sırada beş Arap devleti, Filistin’in manda yönetiminin kaldırılarak bağımsızlığını kazanması teklifini, BM’nin gündem maddelerine ekleme yönünde talepte bulundular. Ancak bu talep kabul edilmedi. Filistin meselesi için kurulan özel Komite UNSCOP, her bir detayı araştırarak, her iki tarafında çözüm yolundaki fikirlerini dinleyerek, özenle çalışmalarını sürdürmüştür. Kasım ayında sunduğu rapora göre Filistin, her iki toplum arasında bölünecek, Kudüs uluslararası vesayet altına alınacak ve tüm Filistin için ekonomik birlik oluşturulacaktı. Bu öneri Yahudiler tarafından kabul edilse de Araplar tarafından reddedilmiştir. Bölgede düzensizlik devam ederken, Britanya’nın Filistin üzerindeki manda yönetiminin süresinin dolması ile 15 Mayıs 1948 tarihinde İsrail, geçici hükümet kurarak, bağımsızlığını ilan etti (Hassouna, 1975:244-246). İsrail devletinin kurulduğu ertesi günü ABD ve SSCB, İsrail’i ilk tanıyan devlet oldu. Aynı sırada Arap Birliği’nin beş üyesi (Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Irak), İsrail’e savaş açarak, yeni kurulan devleti yıkacağı yönünde söylemlerde bulunmaktaydılar. Ancak Arap devletlerinin bu tepkileri yalnızca söylem düzeyinde kalmış, 1948 yılındaki Arap-İsrail savaşı sonucunda İsrail, Filistin’de BM’nin önerdiğinden yüzde yirmi bir daha fazla toprağa sahip olmuştur (Toffolo, 2008:62). Arap Birliği Şartı’nın altıncı maddesini baz alarak Birlik, bölgeye askeri kuvvet gönderme kararı almıştır. Askeri birliğin başında kendi ısrarı üzerine Ürdün Kralı Abdullah bulunmaktaydı. Ürdün Kralı, başkanlığın kendisine verilmemesi sonucunda, savaşa katılmayacağını belirtmiştir. Arap devletleri ise Arap Birliği’nin devamlılığı adına, istemeyerek de olsa Ürdün Kralı’nın başkanlığını kabul ettiler. Irak ile Mısır savaşa tam olarak katılırken; Yemen, Suudi Arabistan ve Lübnan’ın savaşa katılımları sembolikti. Savaş durumunda, askeri birliğin komutası hangi devlette olacağı yönünde herhangi bir karar veya organ bulunmamaktaydı. 1950 yılında Arap Birliği’nin Ortak Savunma Antlaşması, bu amaçla imzalanmıştır. 1948 yılındaki Arap İsrail savaşında Arap devletlerinin başarısızlıklarından önemli nedenleri arasında, askeri birlikler arasında koordinasyonun olmaması ve Arap devletlerin İsrail’e karşı tedbirli davranmasının yanında birbirlerine karşı da ihtiyatlı ve temkinli olmalarıdır. Arap devletleri arasındaki güvensizlik, Araplara ait olan Filistin toprakları, Ürdün Kralı Abdullah tarafından ilhak edildiğinin açıklanması sonrasında daha da artmıştır.

1948 yılında Arap Birliği Siyasi Komitesi, Filistin Devleti'nin kurulması yönünde karar vermiştir. Aynı yıl Gazze'de toplanan Kongre'de Filistin Devleti'nin kurulduğu açıklanmıştır. Filistin Devleti'ni Arap Birliği üyelerin hepsini tanıırken Ürdün, kurulan yeni devleti tanımamıştır (Akyol, 2017:280-281). Arap Birliği, Ürdün'ün gelecek hamlelerini engellemek amacıyla Arap devletlerinin İsrail ile barış yapmasını yasakladığı yönünde karar çıkarmıştır. Ürdün, Batı Şeria toprakları konusunda İsrail ile anlaşmaya varmaya çalışırken Arap Birliği'nin bu kararı sonrasında Batı Şeria'yı da topraklarına dâhil ettiğini açıklamıştır. Mısır'ın Ürdün'e karşı tepkisi, Yemen ve Irak tarafından desteklenmedi. Ancak Irak ve Yemen'in bu tutumları, ABD ve Britanya tarafından desteklenmiştir. Arap Birliği üyeleri arasındaki güvensizlik ve bölünmüşlük Filistin'in İsrail ve Ürdün tarafından paylaşılmasına neden olmuştur (Akyol, 2017:281).

1950'li yıllarda El-Fetih adlı Filistinli grup ortaya çıkmıştır. Cezayirlilerin ülkelerini Fransızlardan kurtarma amacı ile oluşturdukları örgütün ayaklanma/başkaldırma taktiklerini benimseyen El-Fetih örgütü, bu taktikleri İsrail üzerinde kullanmıştır. İsrail bu saldırılara karşı, örgütün bulunduğu ya da örgütü destekleyen ve mültecileri barındıran Arap devletlerine karşı hava saldırılarında bulunması, Arap devletlerinde endişe yaratmıştır. Örgütün popülerliği yanında Arap devletlerine tehlike arz etmesi, Arapların kontrolü devralması gerektiğini ortaya koymuştur. Bunun sonucunda Arap devletleri, 1959 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) kurmuş, 1964 yılında ise Filistin'in ilk temsilcisi olarak tanımıştır. FKÖ tarafından alınan her karar, Arap Birliği'nin onayını alması gerekmektedir. Böylece örgüt, Birlik'in çıkarları neticesinde hareket edecekti. Ayrıca FKÖ, Arap Birliği'nin onayını alarak BM'de temsil edilebilecekti. FKÖ için ayrı bir askeri birlik oluşturmak yerine Arap devletleri, Filistinli mültecileri kendi devletlerinin askeri komutasında görevlendirme karar almıştır. 1960'lara gelindiğinde ise pek çok silahlandırılmış Filistinli grup bulunmaktaydı (Toffolo, 2008:64). El-Fetih'in başkanı Yaser Arafat, 1969 yılında FKÖ'nün başkanlığını devralmıştır. 1969 yılı itibari ile Arafat silahlandırılmış Filistinli grupları toplamaya başlamıştır. Arafat'ın başarısı, Arap devletlerinin Filistin'in tek yasal temsilcisi olarak görmesi ile birlikte, BM'de 1974 yılında Filistinlilerin haklarının ve bağımsızlıklarının ele alınmasını sağlayarak

FKÖ'nün, İsrail dışında tüm dünya tarafından yasal hakları tanınabilmiştir (Toffolo, 2008:65).

Arap Birliği üyeleri arasında bir diğer anlaşmazlık konusu, Bağdat Paktı'nın imzalanması sürecinde gerçekleşmiştir. ABD ve Britanya tarafından oluşturulan ve Orta Doğu'nun Sovyet tehdidine karşı korunması amaçlanan Bağdat Paktı'na, Türkiye, Pakistan, İran ve Irak'ın dâhil olması planlanmıştır. Irak'ın Paktı imzalaması, Birlik'in pek çok üyesi tarafından reddedilmiş, şiddetle karşı çıkmıştır. Irak Devlet Başkanı Nuri El-Said, Paktı imzalama niyetini açıkça ortaya koymuş ve Mısır'a giderek Cemal Abdülnasır ile görüşmüştür. Nasır, bölgedeki devletlerinin savunma sorumluluğu bölgedeki devletlere ait olması görüşünü benimserken, Nuri El-Said, SSCB'ye karşı savunmanın, ABD destekli olması gerektiğini savunmuştur. Nasır, Irak'ın antlaşmayı imzalayacağı yönündeki kararlı tavrı sonucunda Arap Birliği üyelerini, toplantıya çağırmıştır. Mısır'ın görüşünü Suudi Arabistan ve Suriye desteklerken, Ürdün ile Lübnan arabulucu rolünü üstlenmiştir. Ancak toplantı olumlu sonuç vermeyerek, Irak'ın Paktı 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile birlikte imzalaması ile bitmiştir. Ardından Britanya (4 Nisan), Pakistan (23 Eylül) ve İran (3 Kasım) antlaşmayı imzalamıştır. Bağdat Paktı krizi, Arap Birliği'nin Ortak Savunma Antlaşması sonrasında verdiği önemli sınav özelliği taşımaktadır. Mısır, Bağdat Paktı oluşturulma fikrinin, Birlik'in Ortak Savunma Antlaşması'nı gölgelemek üzere oluşturulduğu görüşüne dayandırmaktadır. Bağdat Paktı gerilimi sonrasında Birlik'te bölünmeler ve güvensizlikler daha da artmaya başlamıştır. Paktın imzalanması sonrasında Mısır, Suriye ile ayrı bir ittifak kuracaktır. Ayrıca Ortak Savunma Antlaşması'nın Yemen'i de içerecek şekilde genişletilmesini sağlayacaktır (Akyol, 2017:282-283). Mısır, Cemal Abdülnasır liderliğinde hem Orta Doğu'nun hem de Arap Birliği'nin dengelerini sarsacak pek çok adımlar atmaktaydı.

4.5. Albay Cemal Abdülnasır ve Arap Birliği

1948 yılında İsrail devletinin kurulması, Arap milliyetçiliğini tetikleyen önemli unsur haline gelmiştir. Arap devletlerinin İsrail'e savaş açması, beş devletin bir devlete karşı üstün gelememesi ve savaş sırasında Arap devletlerinin geri çekilmeleri, Mısır'ın, Irak'ın ve Ürdün'ün Filistin davasına ihanet ettiği yönünde yorumlanmasına

neden olmuştur. Bu yenilginin doğurduğu birçok olumsuz sonuçla birlikte, Arap milliyetçiliğinin tekrar ivme kazanması Nasır'ın eseri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemdeki Arap milliyetçiliği, feodal yapılanmadan kurtulma arzusunun barındırması ile birlikte, İsrail'e karşı yenilginin sebebi olarak geri kalmışlığın görülmesi ile sanayileşmenin ve askeri gücün artırılması yönündeki düşüncelere, Batı destekli İsrail'in yenilgiye uğratacak Arap Birliği'nin oluşumunun sağlanması gibi görüşlere sahipti. Arap halkı, devletlerinin bu savaşta yenilmesini yolsuzluk yapan yöneticilerine ve sömürgeci devletlerle işbirliği içerisinde olan kişilerin mevcudiyetine bağlamaktaydılar. 23 Temmuz 1952 tarihinde Mısır'da Britanya'nın etkilerini yok etmek ve toprak bütünlüğünü sağlama amacı ile Hür Subaylar Hareketi adı altındaki askerler, darbe yaparak yönetimi ele geçirmiştir. 1954 yılında da darbenin lideri Cemal Abdülnasır, devlet başkanlığına yükselmiştir (Kuzgun, 2015:292-293).

Asvan Barajının yapımı için büyük sermayeye ihtiyacı olan Abdülnasır, Batı blokundan ihtiyacı olan desteği alamamıştır. Mısır'ın Sovyetler'den silah satın alması ile İsrail'e tehdit oluşturması ile ABD ve Britanya, Mısır'a ihtiyacı olan yardımı sağlamamıştır. Bunun sonucunda ise Nasır, 1956 yılında, Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklayarak yeni bir krizin doğmasına neden olmuştur. Bu açıklama sonrasında, bölgedeki çıkarları tehlikeye giren İngiltere ve Fransa, Mısır'a kararını geri çekmesi yönünde ultimatömler göndermiş ancak Mısır geri adım atmamıştır. Fransa ve İngiltere aldığı ortak kararlar, bölgeye hava saldırısı düzenlemiş ve başarılı olmuşlardır. Ancak Nasır her ne kadar da askeri olarak yenilse de siyasi olarak Arap dünyasında büyük başarı elde etmiştir. Irak haricinde tüm Arap Birliği üyeleri Mısır'a tam destekte bulunmuşlardır. Ancak bu destek maddi destekten ziyade, manevi destektir. Arap Birliği'nin Süveyş Krizine karşı tutumu yalnızca söylem düzeyinde kalarak, sembolik olmuştur. Nasır'ın etkisi yalnız Mısır'da değil tüm Arap devletlerinde hissedilmiş ve Batı'ya karşı ayaklanmalara ve sokak gösterilerine dönüşmüştür. Nasır, tüm Arap halkının desteğini almış, Arap devletleri de bu baskı ile Nasır'ın politikalarını desteklemek durumunda kalmıştı. 1957 yılında Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün ve Suriye arasında Arap Dayanışma Antlaşması imzalandı. 1958 yılında ise Mısır ve Suriye Birleşme kararı aldılar (Akyol, 2017:283-284). Süveyş Krizi sonucunda Nasır, Arap milliyetçiliğinin kahramanı olarak ilan edilirken, Irak'ta

Haşimi Krallığı yıkılarak Cumhuriyetin ilan edilmesine yol açmıştır. Ayrıca Ürdün ve Lübnan gibi Batı yanlısı rejimlerde karmaşa ve çatışmalar meydana gelmiştir. Batı Blokunda ise ABD ve İngiltere arasındaki ilişkilerde soğuk bir değişim yaşanarak, ABD'nin Eisenhower Doktrinini ilan etmesi ile bölgede Britanya ve Fransa'nın yerini alma çabası içerine girmiştir (Kuzgun, 2015:303).

Mısır ve Suriye'nin içinde bulunduğu siyasi şartlar benzer özellikler taşımaktaydı. Suriye'de Arap Dirilişi hareketi bağlamında kurulan Baas partisi, anti-Siyonizm, sosyalizm ve anti-emperyalizm fikirlerini benimsemektedir. Her iki ülkedeki liderlerin Arap Birliği düşüncesi, temel siyasi söylemler arasında yer almaktaydı. 1945 yılında kurulan Arap Birliği örgütü, Arapların daha sonra her anlamda tam birleşimini gerçekleştirecek ilk adım olarak görülmektedir. Bu düşüncelerden yola çıkarak her iki ülkenin gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda, 1 Şubat 1958 tarihinde Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulduğunu ilan ettiler. Kurulan yeni devletin Cumhurbaşkanı Abdülnasır ve Başkenti ise Kahire oldu. Birliğe daha sonra Yemen, federal bir yapılanma çerçevesinde katılmıştır. Ancak bu yeni devletin ömrü kısa olmuş, 28 Eylül 1961 tarihinde, Suriye'deki ordunun yaptığı darbe sonrasında Suriye'nin, birlikten çekildiğini açıklamasıyla son bulmuştur (Şahin & Cavlak, 2018:164-165). BAC'ın başarısızlığında pek çok neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Nasır'ın merkezileştirmesi politikaları ve yönetimde Suriye'yi dışlayan tutumu ve adaletsizlikleridir. Bunun sonucunda iki ülke arasında rekabetin yaşanmasına neden olmuştur. Bir diğer neden olarak ise ekonomik kalkınmadaki başarısızlıktır. Ayrıca Mısır'ın ekonomide millileştirme politikaları ile birlikte Suriye'yi de bu politikaları dâhil etme çabası ve Suriye ekonomik yapısının bu politikalara uygun olmamasıdır. Nasır'ın bu politikaları Suriye'yi "sömürü" olarak nitelendirilmesine yol açması, iki ülke arasındaki ilişkilerin kopmasında başat rol oynamıştır. BAC, Arap Birliği üyeleri tarafından çok fazla desteklenmemiştir. Bu durum, BAC'ın dağılmasında bir diğer neden olarak görülebilmektedir. Nitekim Arap Birliği üyeleri bu oluşuma karşıt grupları desteklemişlerdir. Birlik üyeleri, oluşturulan yeni devleti ve iki ülkenin ittifakını, kendilerine birer tehdit olarak yorumlamışlardır. BAC'ın dağılması, Arap milliyetçiliğine ve Pan-Arabizm ideolojisine zarar vermiş, ideolojinin gerilemeye başlamasına neden olmuştur (Şahin & Cavlak, 2018:167-169).

Süveyş Krizi sonrasında İsrail, nükleer silahlar geliştirmeye başladı. Ayrıca Ürdün, nehir sularını kendi kullanımına göre yönlendirmesi sonucunda Suriye, El-Fetih örgütüne kendi topraklarında İsrail'e karşı örgütlenmesine destek verdi. 1967 yılında Arap devletleri, İsrail'in Suriye'ye saldıracağı konusunda hemfikirdiler. Nasır, askeri birliğini Kahire'den Süveyş Kanalına aktardı. BM aracılığı ile Kanalı'nın İsrail gemilerine kapatıldığını açıkladı. 5 Haziran'da İsrail, Mısır'a hava saldırılarında bulundu. Mısır'ın hava kuvvetleri daha yerdeyken yok edildi. Büyük askeri kayıplarla birlikte Mısır, Sina yarımadası ile birlikte Gazze bölgesini, Ürdün Batı Şeria'yı ve Suriye Golan Tepelerini İsrail'e karşı kaybetmiştir. 1967 yılındaki Altı Gün savaşı sonrasında BM, 242 sayılı kararı ile İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesini ve böylece haklarının tanınmasına devam edileceğini bildirmiştir. Ancak İsrail, bu kararı uygulamayı reddederek bölgedeki işgali devam ettirmiştir (Toffolo, 2008:69). Bu savaş bölgedeki tüm dengeleri altüst etti. Öncelikle Nasır'ın popülerliğini zedeleyerek Pan-Arabizm ideolojisine ağır darbe vurmuştur. Filistin topraklarındaki Araplar, İsrail yönetimi altına girmiş, anti-İsrail hareketlerinin çoğalmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ise büyük güvenlik problemleri oluşmuştur. Filistinli mültecileri barındıran Arap devletleri, İsrail saldırıları korkusu sonucunda mültecileri ülkelerinden göndermeye çalışmışlar ya da Ürdün gibi 1973 yılında, Filistinli mültecilere saldırı düzenlemişlerdir. 1982'de Filistinliler, İsrail'e karşı saldırılarını Lübnan üzerinden gerçekleştirmesi sonucunda İsrail'in, Lübnan'a girmesine neden olmuştur (Toffolo, 2008:69-70). Arap Birliği, savaşı kınadığını belirten bir açıklama yapmış ve savaş sonrasında İsrail'e karşı petrol ambargosuyla birlikte savaşın kaybedilmesi nedenlerinin araştırılıp gerekli çözümlerin üretileceği konusunda karar almıştır. Ancak bu açıklama sonrasında yapılan Arap Birliği oturumunda petrol ambargosu konusu hiç açılmamıştır. Ayrıca alınacak herhangi bir önlem konusunda karara varılamamıştır. Birlik, Mısır ve Ürdün'e 135 milyon Sterlin değerinde yardım yapılacağına ve Arap devletlerindeki yabancı üslerin kapatılacağına karar verilen toplantılara tam katılım sağlanamamıştır. Ayrıca bu tür büyük kayıpların yaşandığı savaş sonucunda, Arap devletlerinin ileride alacağı tedbirler konusunun tartışılacağı toplantılara da katılım sağlanamamıştır. Savaş sonrasında Filistinliler, İsrail davasında yalnızca kendilerine güvenilebileceğine ve doğrudan kendilerinin mücadele edeceğine karar vermiştir (Akyol, 2017:285-286).

Görüldüğü üzere, Britanya, II. Dünya Savaşı sonrasında, Orta Doğu bölgesinden ayrılmıştır ancak, Britanya'nın bu bölge ile olan ilişkilerinin yalnızca şekilsel olarak değiştiğini, önceki ilişkilerin devamının farklı boyutlarda gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Körfez bölgesindeki devletlerle olan siyasi ve ekonomik bağlantılarının yalnızca adlandırılma noktasında değişiklik göstermiştir. 1971 yılında Britanya, Basra Körfezinden çekilmesi sonrasında Körfezdeki büyükelçiliklerine telgraf göndermişti. Bu telgrafa göre Britanya'nın yalnızca askeri anlamda çekildiğini, Britanya'nın bölgeden tam olarak çekilmediğini vurguluyordu. Zira o yıllarda Britanya'da iktidara gelmiş olan muhafazakâr parti hükümeti, önceki dönemde İşçi partisinin başlattığı çekilme eyleminden geri adım atamamıştı. Yeni hükümet ise bu çekilme gerçekleşse de Britanya'nın bölgedeki varlığının devamının farklı boyutlarda sürdürülmesi yollarını aramaktaydı. Körfez bölgesinden çekilme sonrasında Britanya, bölgedeki tüm devletlerle ayrı ayrı anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Britanya ve Körfez devletleri arasındaki ilişkinin boyutu “ayrıcalıklı” ortak konumundan “dostluk ilişkileri” olarak değiştirilmesi ile bağlantıların söylem yolu ile tekrar inşa edildiğini göstermektedir (Bölme & Çavuşoğlu, 2020:51-52). Körfez devletlerinde, İngilizlerin siyasi ve ekonomi alanında hükümet danışmanlığı gibi önemli görevlere getirilmesi, ya da İngiliz firmaların ayrıcalıklı konumlarının devamı gibi özellikler bağlamında ele alındığında Britanya ve Körfez ilişkilerini “Yeni İngiliz Kolonyalizmi” çerçevesinde yorumlanarak, yeni bir araştırma konusunun temelini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Kraliçe Victoria'nın hükümdarlığı altındaki Britanya, 19. yüzyılın sonlarında “dünyayı şekillendiren bir güç” olarak tasvir edilmekteyken ve “emperyal yüzyılı” olarak nitelendirilen Pax Britannica döneminde; ekonomik, siyasi ve kültürel hegemonyaya sahipken, I. Dünya Savaşı'nın sonunda tüm bu özellikleri kaybetme sürecine girecektir. Orta Doğu bölgesinde yüzyıllardır sürdürdüğü “gayri resmi” varlığını meşrulaştırması da yine bu döneme denk gelmektedir. Geçiş dönemi savaşı olarak adlandırılan I. Dünya Savaşının hem sömürge devletleri hem de Batı'daki devletler açısından pek çok siyasi, ekonomik, kültürel ve hatta psikolojik sonuçlar doğurmuştur. Batılı güçlerin Orta Doğu bölgesinde, savaşı lehlerine çevirme yönündeki girişimleri, o dönemde kendileri için fayda sağlayacaksa da sonraki yıllarda bu güçlerin bölgeden çıkarılması yönünde kendileri için kullanılacaktır. Çalışmada detayları verilen milliyetçilik ideolojisi, Arabizm, Pan-Arabizm akımı bu duruma verilebilecek ilk örnektir. Orta Doğu'da, bir topluluğa ait olma bilincini ifade eden milliyetçilik kavramı dahi gelişimini Batılı devletler aracılığıyla sağlamış ve sürdürmüştür. İki dünya savaşı arasındaki dönemde bölgede artan milliyetçilik hareketleri, yine Batı'nın bu bölgeyle olan temasları sonrasında gelişmiş ve o zamanki şeklini alabilmişti. “Orta Doğu” kelimesi dahi Batı merkezli bir tanıma işaret etmektedir. Pan-Arabizm'in ortaya çıktığı ilk yıllarda, bağımsızlık, özgürlük ve egemenliğin sağlanması ile Arap dünyasını tek bir devlet altında birleştirmeyi amaçlamaktaydı. Bu düşünce, uzun bir süre yalnızca niyetlerde ve söylemlerde kalmıştır. Arap Birliği'ne giden süreç oldukça uzun ve zorlu olmuştur (Dakhlallah, 2012:399). Pan-Arabizm, her ne kadar da Arap Birliği'ne giden bir araç olsa da aslında Arap devletlerinin bağımsızlığına ve egemenliğine giden yolda bir köprü olacaktır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu bölgesinde Batılı güçlerin varlığına resmîlik kazandırma yol ve yöntemleri veya yaşanan süreç, sömürgeci güçlerle sömürülenler arasındaki ilişkinin meşrulaştırılması yönündeki geliştirilen dayanaklarla ve geçirilen süreçle benzerlikler taşımaktaydı. Sömürgeci güçler, sömürdükleri ülkenin kendi kendini yönetebilme becerilerinden yoksun olduğu varsayımında bulunarak ve bu becerinin kazanılmasına kadar olan dönemde bölgede-ülkede varlıklarını sürdürecekleri yönünde mevcudiyetlerine meşruluk

kazandırmaktadırlar. Nitekim I. Dünya Savaşı sonrasında Britanya'nın bölgedeki varlığı da farklı nedenleri de içerisinde barındırsa da bu söylemler üzerine inşa edilmişti. II. Dünya Savaşı sonrasında da bu söylemler, Batılı güçler aleyhine kullanılarak, dekolonizasyon kavramının temelini oluşturacaktır.

Dekolonizasyon, 1950 ve 1960'larda sömürge devletlerinin, sömürgeci güçlerden bağımsızlıklarını kazanmaları olarak tanımlanmaktadır. Sürecin başlaması, iki dünya savaşı arasındaki dönemde meydana gelen pek çok olay ve duruma dayandırılabilir. Bunlardan öne çıkan ve sömürgeci güçlere karşı öfkelenmelerin artmasına neden olan 1924 yılında Londra'daki Wembley Parkı'nda ve 1931 yılında Bois de Vincennes Paris'te düzenlenen "sömürge sergisidir". Serginin amacı, güçlerin tüm ihtişamlığını ortaya koymaktı. Ancak bu durum sömürgeci toplumlar arasında büyük tepkilerin oluşmasına sebebiyet verecekti. 1899 ile 1905 yılları arasında Hindistan'da Valilik görevini üstlenmiş Lord Curzon, yaptığı bir konuşmasında Britanya'nın emperyal ideolojisini büyük bir "ilham kaynağı" olarak tasavvur etmekteydi. Ona göre Britanya imparatorluğu, diğer toplumlara yalnızca adalet, düzen veya maddi refah getirmiyordu. Aynı zamanda büyük bir amaç maksadıyla gerçekleşen ortaklık ve işbirliğine de vurgu yapılması gerektiği düşüncesindeydi. Lord Curzon sömürgeciliğe, "beyaz adamın yükü ve medenileştirme misyonu" kavramı çerçevesinde meşruluk kazandırmaktaydı. I. Dünya Savaşı, Avrupa'nın ilerlemesi ve sahip olduğu haklı üstünlüğü hakkındaki birçok görüşü yok etmiş olsa da kolonilere/sömürgelere yönelik tutumlarındaki amaç ve hedefler değişmeyecekti. Değişiklik yalnızca üslupta gözlenecekti. Sert milliyetçi, diğer ırkı dışlayıcı tutumların yerini, kısmen Britanya ve Fransa'daki sömürgelerin insan gücü ve mal tedarikçileri olarak savaş çabalarına olan katkılarının vurgulanmasıyla uluslararası bir duygunun oluşmasını sağlayacaktı (Betts, 1998:8-10). Ancak bu duyguların, her sömürgede eşit ve kapsayıcı şekilde yer aldığını söylemek oldukça güçtür. Bu çerçevede Britanya'nın Orta Doğu'ya yönelik izlediği sömürgeci/emperyal dış politikası ne tür özellikler taşımaktaydı? I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında ne tür bir ayırım bulunmaktaydı? Çalışmanın ikinci bölümünde detaylı olarak ele alındığı üzere, Britanya'nın bu bölgeyle olan ilk teması ekonomi ve güvenlik ekseninde gerçekleştirmiştir. 18. yüzyılda stratejik önem atfettiği Uzak Doğu ve Hindistan'a giden ticaret yollarının güvenliğinin tesis edilmesi başlıca hedeflerden biriydi. Daha sonraki

yüzyılda ise kurulan güvenliğin ve statükonun, yayılmacı güçler tarafından, korunması yönünde izlenecek olan denge siyaseti ön plana çıkmaktadır. Bu hedefle Britanya, Körfez bölgesindeki birçok şeyhlikle farklı konularda çeşitli anlaşmalar imzalayacaktır. Yine bu yüzyılda, Süveyş Kanalı'nın açılması ise Britanya'nın bölgede izlediği siyaset ve bölgedeki varlığında önemli dönüm noktalarından birini teşkil edecektir. Ulusal çıkarlarının korunmasını, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasına bağlayan Britanya, bu düşünceden yüzyılının sonunda vazgeçecek, I. Dünya Savaşı arifesinde bölgedeki toplulukları kendi tarafına çekme yönünde girişimlerde bulunacaktır. Süveyş Kanalı'nın açılması ve bölgede petrol rezervlerinin bulunması, Britanya için fayda-maliyet hesaplamalarında, Osmanlı'nın varlığını kendisi için daha zararlı bulacak, bu bağlamda Kıbrıs ve Mısır gibi ülkelerin yönetimini doğrudan kendisi ele alacaktır (Çakaş, 2019:222).

Britanya'nın I. Dünya Savaşı itibariyle eski gücünden yavaş yavaş uzaklaştığına değinilmişti. Ancak diğer güçlere oranla Britanya'nın imzaladığı anlaşmalar ile sahip olduğu topraklar ile savaştan güçlü bir konum ile çıktığı da söylenebilmektedir. Askeri gücüyle diğer güçlere oranla daha az kayıp yaşamıştı ve bu kayıplar da tahammül edilebilecek seviyede idi. Orta Doğu bölgesinde gücünü kısıtlayabilecek veya engelleyebilecek güçlerden kurtulmuş olması ve savaş sonrası kurulan uluslararası örgüt olan Milletler Cemiyeti'nde, önemli konumda bulunması ve sözü geçen devletlerden biri olması bir diğer örneklerdendir. Bu dönemde diğer devletlerin zayıflığı ve güçsüzlüğü, Britanya'nın lehine etki etmekteydi. Almanya'nın sömürgelerinin paylaşılması, Rusya'nın Bolşevik Devrimiyle kendi meselelerine çekilmesi ve Fransa'nın Avrupa kıtasındaki hegemon güç konumunun sarsılması, Britanya için büyük avantajlar sağlamaktaydı. Diğer taraftan, Britanya'nın ekonomik gücü özellikle ABD ve Almanya gibi güçler tarafından sarsılmaya da başlayacaktı. Bu sarsıntı, 1930'larda daha belirgin hale gelecektir. Askeri gücü; SSCB, Almanya ve Fransa, donanma gücü; Japonya ve ABD, ekonomisi ise yine ABD tarafından tehdit edilmeye başlamaktaydı. Britanya, dönemin mevcut şartları altında ekonomik ve askeri gücünü daha da genişletmemek ile birlikte mevcut durumunu da idame ettirmekte zorlanmaktaydı. Britanya için I. Dünya Savaşı sonrasındaki şartlar, 1930'lar itibariyle tam tersine dönmekteydi. Fransa'nın kıtada, pek çok alanda yaptığı girişimler, SSCB, Japonya ve Almanya ve İtalya gibi devletlerin mevcut düzene karşı

hoşnutsuzluğu, Britanya'yı zor duruma sokacaktır. Aynı zamanda, sömürge ve dominyonlarda dahi ulusal hareketler baş göstermekteydi. Hayati önem attığı Hindistan'da, Britanya'ya karşı artan hoşnutsuzluk ve İngilizlere karşı gelişen olumsuz duygular, Britanya'yı zor durumlara sürüklemekteydi (Borsa, 2016:84-85). İki dünya savaşı arasındaki İngiliz dış politikası, bu şartlar altında geliştirilmeye ve uygulanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, dönemin dış politikasının anahtar kavramlarından biri "statükocu" mevcut düzenin korunması yönünde, anti revizyonist olduğu söylenebilmektedir. Ancak her durum ve olaya veya diğer güçlerin dış politika tutumlarına karşı bu çizgide bir dış politika izlediğini söylemek de doğru olmayacaktır. Nitekim bu tutumu, Hindistan ve Çin'e karşı izlediği dış politikalarda da açıkça görülebilecektir. Bu nedenle Britanya'nın savaş sonrası değişen uluslararası duyarlılıklara karşı, ayak uydurmaya çalıştığı da görülebilmektedir. Diğer taraftan üzerine anlaşılmamış veya belirsiz durumlara karşı geliştirdiği dış politikası, önceki dış politikalarıyla benzer özellikler taşımaktadır. Japonya'nın yayılcılığı, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Almanya'nın silahlanması gibi durumlara karşı nasıl tavır alınacağı yönünde uluslararası ortak bir karar alınmaması durumunda, tek başına hareket etmemeyi tercih eden Britanya, Milletler Cemiyeti örgütü çatısı altında bu olaylara karşı çoklu anlaşmalar imzalama şeklinde tutum sergilemiştir (Neilson, 2006:316-318). I. Dünya Savaşı sonrası ile 1939 yılları arası dönemde hâkim olan uluslararası siyasetin ne kadar kırılabilir olabileceği ve henüz daha büyük bir savaşın ardından gücün tesis edilmesinin yine güce dayandığı ortaya çıkmaktaydı. Bu durum, Britanya için büyük hayal kırıklarına neden olacak ve içinden çıkamayacak sorunlarla baş etmesine sebebiyet verecektir.

İki dünya savaşı arasında, Doğu bölgesine yönelik izlenen dış politikasının üç temel hedefi bulunmaktaydı: I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya İstanbul ve çevresini verme sözü bulunan Britanya, Bolşevik devrimi sonrasında Rusya'yı bu bölgelerden uzak tutma eğilimi içerisinde girmiştir. Savaş sırasında Mekke Şerifi Hüseyin ile yaptığı anlaşmaya göre Şerif Hüseyin'e, Arap yarımadasının birleştirilerek kurulmasıyla oluşturulacak bir devletin başına geçme vaadi bulunmaktaydı. Fakat Britanya, savaş sonrasında vaat ettiği bölgeyi, Necd Emiri İbn Suud'a bırakacaktır. Diğer taraftan, Bolşevikler, Batılı güçlerle arasında yapılan gizli anlaşmaları ortaya çıkararak bölge halkının Britanya'ya karşı başka bir hayal kırıklığının ve

hoşnutsuzluğun oluşmasına neden olacaktır: Bölgenin Batılı güçler tarafından paylaşıldığı Sykes-Picot antlaşması. Balfour deklarasyonu ve Arap Birleşik Krallığı'nın kurulmaması gibi durumlar da bölgenin İngilizler tarafından yönetilmesini oldukça güçleştirecektir. İki dünya savaşı arasında, Doğu bölgesine yönelik oluşturduğu dış politikasının diğer iki hedefi ise; o dönemde dünyanın en büyük Müslüman devleti olma özelliğine sahip Britanya İmparatorluğu'nun Halifeliği, kendi yönetimi altında bulunan bir devlete geçirilmesi yönündeki çabasıdır. Ancak daha sonra hilafeti, tamamıyla ortadan kaldıracaktır. Bölgeye yönelik son dış politika hedefi ise Asya ve Afrika'da sahip olduğu toprakların birleştirilmesiydi. Bunun nasıl gerçekleştirileceği ise siyaset yapıcılarında pek çok tartışmalara neden olacaktır (Borsa, 2016:89-90). İki dünya savaşı arasında yaşanan durumlar, karşılaşılan pek çok sorunlar, II. Dünya Savaşı sonrasında Britanya'nın sömürgelerini kademeli olarak tasfiyesine yol açacaktır. Savaş, sömürgeci güçlerde olduğu gibi sömürgelerde de büyük bir yıkıma ve kargaşaya yol açacaktır. Böyle bir ortam, sömürgelerde bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkmasına, artmasına ve genişlemesine yol açacaktır. Sömürgeci güçlerin, savaşta büyük yaralar alması, sömürge toplumları için umut kaynağı oluşturacaktır. Sömürgelerin; savaştan gücünü ispatlamış olarak çıkan ABD öncülüğünde oluşturulmuş olan BM örgütünde, seslerini tüm dünyaya duyurmaları, bağımsızlık hareketlerinin artmasında önemli rol oynamıştır. Bir diğer önemli faktör ise, Soğuk Savaşın başat aktörü SSCB'nin, sömürgeci/emperyal güçlere karşı çıkan tüm bağımsızlık hareketlerini desteklemesidir. Bu bağlamda dekolonizasyon sürecine etki eden üç önemli unsur bulunmaktadır: Bağımsızlık hareketleri, uluslararası konjonktür ve ulusal politikalar. Britanya imparatorluğunda gelişen anti emperyal, sömürgeci hareketlerin temelini de milliyetçilik hareketleri oluşturmaktaydı. Bununla birlikte milliyetçilik, dekolonizasyonun altında yatan nedenlerin başlıca unsuru olsa da küresel meseleler (kimin kiminle müttefik olduğu, ticaret yollarının nerede yoğunlaştığı vb.), Britanya'nın nasıl ve nereleri sömürgeleştirdiğini ve kolonilerinin statüsünü nasıl koruduğunu gibi yöntemler de dekolonizasyon sürecine önemli etkilerde bulunmuştur. Dekolonizasyon sürecine üç farklı dönemde şahit olunmuştur: 1940'ların sonlarında, çoğunlukla Güney Asya'daki sömürgelerin bağımsızlığını kazanması, 1950'lerin sonlarından 1960'ların başlarına kadar geçen on yılda Afrika'nın büyük bölümünün bağımsızlığını kazanması ve çoğunlukla Britanya'nın zayıf

ekonomik durumunun bir sonucu olarak 1960'ların sonlarında ve 1970'lerde, Süveyş Kanalı'nın doğusunda ve kalan diğer yerlerdeki kolonilerinden çekilmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Levine, 2007:204-205). Asya'daki "imparatorluğun tacı" olarak nitelendirilen bölgenin bağımsızlığını kazanması, ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması gibi bir durumun önemini yitirmesi, Orta Doğu bölgesine olan siyaseti de temelinden etkileyecektir. Savaş sonrasında, uluslararası siyasette "oyun kurucu" görevini devreden Britanya, Orta Doğu bölgesinde ABD'nin gölgesinde varlığını devam ettirecektir. 1956 yılındaki Süveyş Krizi sonucunda bölgeden çekilmek durumunda bırakılacak ve Kanal üzerindeki tüm kontrolünü kaybedecektir. Nitekim Britanya bu dönemde, SSCB'nin bölgedeki etkisini engellemeyi ve bir küresel hegemonya kurmayı başaramayacaktır. Bu bağlamda Süveyş Krizi, Britanya'nın Orta Doğu bölgesine yönelik dış politikasının değişiminde önemli bir dönüm noktasıdır. ABD'nin Orta Doğu bölgesini SSCB tehlikesinden koruma amaçlı oluşturduğu Kuzey Kuşağı savunma projesini destekleyerek Britanya, bölgedeki siyasette farklı şekil ve görünümde mevcudiyetini devam ettirmeye çalışacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyol, C. P. (2017). Arap Devletleri Ligi, Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 270-299.
- Arı, T. (2014). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*. Bursa: Dora yayınları.
- Armitage, D. (2004). *The Ideological Origins Of The British Empire*. New York: Cambridge University Press.
- Arsel, İ. (1999). Arap Milliyetçiliği ve Türkler. *Altıncı Baskı Yayınları*, 300-322.
- Ay, H. U. (2018). Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 32-49.
- Aydın, M. (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71-114.
- Bismarck, H. v. (2011). A Watershed in our Relations with the Trucial States': Great Britain's Policy to Prevent the Opening of an Arab League Office in the Persian Gulf in 1965. *Middle Eastern Studies*, 1-24.
- Black, J. (2007). *Trade, Empire and British Foreign Policy, 1689–1815*. New York: Routledge.
- Blouet, B. W. (2005). *Global Geostrategy Mackinder And The Defence Of The West*. London: Taylor&Francis.
- Bojang, A. S. (2018). The Study of Foreign Policy in International Relations . *Journal of Political Sciences & Public Affairs*, 1-9.
- Borsa, M. Ö. (2016). İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Dış Politikasının Analizi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 81-102.
- Boyce, D. G. (1999). *Decolonization and the British Empire. 1775-1997*. London: Macmillan Press.
- Bölme, S. M., & Çavuşoğlu, E. (2020). Yeni İngiliz Kolonyalizmi: Çekilme Sonrası İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki Nüfuz Politikası (1971-1991). *Uluslararası İlişkiler*, 47-61.
- Brewer, J. (1989). *THE SINEWS OF POWER War, money and the English state, 1688–1783*. New Zealand: Unwin Hyman London Boston Sydney Wellington.
- Brown, G. M. (2014). The Arab League and Other Organisations in the Arab States: A Comparative Analysis. *Journal of Law and Diplomacy*, 1-25.
- Chen, W., & Zhao, J. (2009). The Arab League's Decision-making System and Arab Integration. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 55-78.
- Cohen, M. J. (2017). *Britain's Hegemony in Palestine and in the Middle East, 1917–56 Changing Strategic Imperatives*. London: Vallentine Mitchell.
- Cohen, M. J., & Kolinsky, M. (1992). *Britain and the Middle East in the 1930s Security Problems, 1935-39*. New York: Palgrave Macmillan.
- Colley, L. (1986). The Politics of Eighteenth-Century British History. *Journal of British Studies*, 359-379.
- Çakaş, C. Ö. (2019). 18'inci Yüzyıldan 21'inci Yüzyıla Britanya'nın Akdeniz Politikasının Realist Bakış Açısı ile Analizi. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 205-229.

- Çitçi, M. (2022, Mayıs 20). *Tarihten Günümüze İngiltere'nin Ortadoğu Politikası*. Stratejik ortak: https://stratejikortak.com/2022/05/34326.html#_ftn11 adresinden alındı
- Dakhlallah, F. (2012). The League of Arab States and Security: Towards an Arab Security Community? *British Journal of Middle Eastern Studies*, 400-422.
- Darwin, J. (1988). *Britain and Decolonisation The retreat from empire in the post-war world*. London: Macmillan.
- Darwin, J. (2008). An Undeclared Empire: The British in the Middle East, 1918–39. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 37-41.
- Darwin, J. (2009). *The Empire Project: The Rise And Fall Of The British World-System, 1830–1970*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Darwin, J. (2012). *Unfinished Empire - The Global Expansion of Britain*. New York: Bloomsbury Press.
- Dilks, D. (1981). *Retreat From Power: Studies in Britain's Foreign Policy Of The Twentieth Century, Volume Two, After 1939*. London: Macmillan.
- Dönmez, G. (2015). Arap Birliği: Siyasi ve Hukukî Niteliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, , 170-195.
- Dugis, V. (2007). Analysing Foreign Policy. *Jurnal Masyarakat, Kebudayaan Dan Politik*, 113-124.
- Dykstra, D. (2008). The French occupation of Egypt, 1798-1801. *The Cambridge history of Egypt*, 113-138.
- Emre, Y. (2013). Karl Kautsky ve Ultra-Emperyalizm Kuramının Düşündürdükleri: Sosyal Demokrasi ve Uluslararası İlişkiler. *Uluslararası İlişkiler*, 45-69.
- F.Betts, R. (1998). *Decolonization*. New York: Routledge.
- Farmer, A. (2011). *The Experience of Warfare in Britain: Crimea, Boer and the First World War 1854–1929*. London: Hodder Education.
- Ferguson, N. (2004). *Empire - The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power*. New York: Basic Books.
- Fletcher, R. S. (2015). *British Imperialism and 'The Tribal Question' Desert Administration and Nomadic Societies in the Middle East, 1919–1936*. New York: Oxford University Press.
- Go, J. (2011). *Patterns of Empire The British and American Empires, 1688 to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goodlad, G. D. (2000). *British Foreign And Imperial Policy, 1865–1919*. New York: Routledge.
- Gordon, P. (2018). Great Britain and the Middle East: The rise and fall of a hegemonic power and the pursuit of eternal interests. *La Primavera Árabe y sus perspectivas regionales e internacionales: una publicación científica y de análisis político*, 473-494.
- Gordon, R. (2013). Moritz Bonn, Southern Africa and the Critique of Colonialism. *African Historical Review*, , 1-30.
- Harrison, R. T. (2016). *Britain in the Middle East 1619–1971*. London: Bloomsbury Academic.
- Hassouna, H. A. (1975). *The League of Arab States and Regional Disputes: a Study of Middle East Conflicts*. New York: Oceana Publications.
- Hicks, G. (1988). *Conservatism and British Foreign Policy, 1820–1920 The Derbys and their World*. Farnham: Ashgate Publishing Company.

- Hudson, V. M., & Day, B. S. (2014). *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*. New York: Rowman & Littlefield.
- Hut, D. (2016). Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği. *Vakaniüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 110-150.
- Hyam, R. (2002). *Britain's Imperial Century, 1815-1914 A Study of Empire and Expansion*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hyam, R. (2006). *Britain's Declining Empire: The Road to Decolonisation, 1918–1968*. New York: Cambridge University Press.
- Ireland, A. (2014). The Victorian Era of British Expansion. *The North American Review*, 560-572 .
- Isani, M. A. (2019). The Arab League and the GCC—Failures of Regional Organization in the Muslim World? *Muslim Public Opinion Toward the International Order*, 198-220.
- Johnson, R. (2003). *British Imperialism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kaya, İ., & Hammoura, J. (2018). The Arab League: From Establishment to Failure. *Social and Legal Studies*, 30-52.
- Khadduri, M. (1946). The Arab League as a Regional Arrangement. *The American Journal of International Law*, 720-780.
- Kolinsky, M. (1999). *Britain's War in the Middle East Strategy and Diplomacy, 1936-42*. Palgrave: New York.
- Kuzgun, M. (2015). Arap Birliğini Sağlama Sürecinde Bir Dönüm Noktası: Albay Cemal Abdülnasır Dönemi. *Dünden Bugüne Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu*, 290-322.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). "Dış Politika" Nedir? Türkiye'deki Dünyü ve Bugünü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 309-335.
- Levine, P. (2007). *The British Empire: Sunrise to Sunset*. London: Pearson Education Limited.
- Louis, R. (1998). *The British Empire in the Middle East 1945-1951*. New York: Oxford University Press.
- Louis, R. (2003). The British Withdrawal from the Gulf, 1967-71. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 83-108.
- Macdonald, R. W. (1965). *The League of Arab States: A Study In The Dynamics Of Regional Organization*. New Jersey: Princeton University Press.
- Mcintyre, W. D. (1998). *British Decolonization, 1946-1997 When, Why And How Did The British Empire Fall?* London: Macmillan.
- Mulligan, W., & Simms, B. (2010). *The Primacy of Foreign Policy in British History, 1660–2000 How Strategic Concerns Shaped Modern Britain*. London: Palgrave Macmillan.
- Neilson, K. (2006). *Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order, 1919-1939*. London: Cambridge University Press.
- Onley, J. (2009). *Britain and the Gulf Shaikhdoms, 1820–1971: The Politics of Protection*. Doha: Center for International and Regional Studies Georgetown University School of Foreign Service in Qatar.
- Ozan, E. (2014). Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Bakış*, 197-214.
- Özalkan, S. (2018). *Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği*. İnsamer.

- Özbey, A. U. (2018). 19. Yüzyıl Arap Milliyetçiliğinde Misyonerlerin Etkisi: Suriye Örneği. *Tarih Okulu Dergisi*, 60-82.
- Palmer, G., & Morgan, T. C. (2006). *A Theory of Foreign Policy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Peterson, J. E. (2009). Britain and the Gulf: At the Periphery of Empire . L. G. Potter içinde, *The Persian Gulf in History* (s. 277-295). New York: Palgrave.
- Pinfari, M. (2009). Nothing But Failure? The Arab League and the Gulf Cooperation Council as Mediators in Middle Eastern Conflicts. *Crisis States Research Centre, Crisis States Working Papers* , 1-24.
- Potter, L. G. (2009). *The Persian Gulf in History*. New York: Palgrave.
- Robinson, R., Gallagher, J., & Denny, A. (1961). *Africa And The Victorians: The Official Mind Of Imperialism*. London: Macmillan.
- Sato, S. (2016). *Britain and the formation of the Gulf States embers of empire*. Manchester: Manchester University Press.
- Schweizer, K. (2015). British Foreign Policy, 1689-1790: Origins, Aims and Dynamics. *State Papers Online*, 1-7.
- Silverfarb, D. (1986). *Britain's Informal Empire In The Middle East A Case Study of Iraq, 1929-1941*. New York: Oxford University Press.
- Singh, S. C. (1965). The League of Arab States. *The Indian Journal of Political Science*, 198-225.
- Soy, H. B. (2004). Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar. *Bilig*, 160-200.
- Şahin, K., & Cavlak, Ç. M. (2018). Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 150-184.
- Şenel, Ş. (2016). 19. Yüzyılda İngiltere'nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri. *Akademik Bakış*, 187-207.
- Thompson, W. (1999). *Global Expansion: Britain and its Empire, 1870–1914*. London: Pluto Press.
- Toffolo, C. E. (2008). *Global Organizations: The Arab League*. New York: Chelsea House Publishers.
- White, N. J. (2014). *Decolonisation The British Experience Since 1945*. New York: Routledge.
- Wichhart, S. (2019). The Formation of the Arab League and the United Nations, 1944–5. *Journal of Contemporary History*, 325-350.
- Williams, A. (1968). *Britain and France in the Middle East and North Africa, 1914-1967*. London: Macmillan.
- Yenal, S. (2013). Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu. *Akademik Orta Doğu: Altı AYlık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 187-220.
- Yossef, H. (2013). *Mediation and Conflict Resolution in the Arab World* . New York: OSCE Yearbook.
- YURTTAŞER, M. A. (2017). Geçmişten Günümüze Kıta Avrupası Ve İngiltere Politikalarının Karşılaştırılması. *Euro Politika*, s. 219-236.